IVANA HERLJEVIĆ

PRO GO VORI

POSTUPCI SLUŠNO-GOVORNOG OSPOSOBLJAVANJA DJECE S TEŽIM SLUŠNIM OŠTEĆENJIMA I DJECE U RAZVOJU GOVORA

ŠKOLSKA KNJIGA • ZAGREB

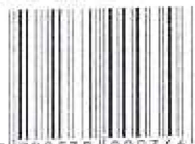
PRO GO VORI

IVANA HERLJEVIĆ

POSTUPCI SLUŠNO-GOVORNOG OSPOSOBLJAVANJA DJECE S TEŠKIM SLUŠNIM OŠTEĆENJIMA I DJECE U RAZVOJU GOVORA

U ovome su priručniku potanko obrađeni primjereni, prirodni i optimalni postupci za djetetovo slušno i govorno osposobljavanje prema slikovnicama **Progovori 1** i **Progovori 2**.

ISBN 953-0-00034-0

Predgovor

Slikovnice PROGOVORI 1. i PROGOVORI 2. s priručnikom (metodičkim uputama učitelju) rezultat su mojega dugogodišnjega iskustva u SUVAG-u u Zagrebu na slušno-govornom osposobljavanju djece s težim ili teškim oštećenjem sluha i djece s teškim ili težim oštećenjem sluha i drugim smetnjama u razvoju govora. Sastavljene su da bi pomogle pri odabiru početnih sadržaja rada i pri prilagođavanju uobičajenih postupaka rehabilitacije toj djeci, ali i zato da ohrabre one koji se za taj rad tek pripremaju i da im poruče kako je velika šteta ako se za neko takvo dijete unaprijed zaključi kako neće moći razviti oralni govor - jer mu on jedini omogućuje integraciju u svijet "čujućih".

Program koji slikovnice preporučuju temelji se na načelima verbotonalne metode prof. dr. Petra Guberine, globalno-strukturalnom pristupu učenja jezika i nastojanju da se govor razvija putem doživljaja njegove zvučne komponente te razumijevanja situacije i reagiranja u njoj.

Zbog toga program preporučuje stalnu stručnu uporabu posebnih elektroakustičkih aparata i posebne opreme koji djetetu omogućuju najbolje slušanje (koje ono u tome trenutku može postići) i korištenje takvih sadržaja rada u kojima je riječ koju dijete prima ili izgovara, uvijek i neka poruka razumljiva u kontekstu prisutne situacije (životne, inscenirane igrom ili prikazane na slici).

Temelj za razvoj govora prema ovom programu nije dakle bilo kakav slučajan i neosviješten pokret i izgovor, nego pokret i izgovor odabran, povezan sa smislom u situaciji, senzorički doživljen i osviješten.

Težnja je da fonetska forma koja se nudi djetetu kao model za izgovor bude njemu razumljiva i postane što prije njegov spontani izričaj. Ona osim toga treba osposobljavati djetetovu percepciju, onoliko koliko je to moguće, za primanje i oponašanje svih vrijednosti govornog jezika i svih njegovih strukturalnih faktora koji ga čine ugodnim, razumljivim i upotrebljivim u komunikaciji.

Težeći tako što prirodnijem razvoju prirodnog, spontanog govora, ipak se ne prepušta sve slučaju i improvizaciji učitelja. Tražeći i nalazeći ono što je djetetu u početku za percepciju i izgovor lakše i jednostavnije - pa prema tome i dostupno i moguće - i polazeći od toga, postupno ga se vodi prema onome težem i složenijem. Oslanjajući se na određeno iskustvo i imajući stalno na umu djetetove perceptivne optimale, slijedi se određena nit vodilja i sustavno se razvijaju djetetove sposobnosti da bi mu se stvorio solidan temelj za daljnji razvoj govora.

No, poruka je: postupci sami po sebi ne jamče uspjeh. Uz njih je potreban dug i uporan rad, mnogo vježbe i ulaganja truda sa strane učitelja i djeteta i njihove uzajamne prisnosti.

Osim toga važno je vjerovati u mogućnost rehabilitacije i imati na pretek poleta, dobre volje i upornosti na putu do cilja.

Ivana Herljević

Uvjeti za razvoj govora našeg* djeteta

Svako se dijete rađa s predispozicijom za razvoj govora. Hoće li se, kako i kada govor razviti, ovisi o djelovanju vanjskih i nutarnjih čimbenika.

Da bi dijete uredna sluha razvilo govor, mora razviti sposobnost recepcije i emisije fonetskih struktura, razumijevanja i pamćenja njihova značenja, te sposobnost njihova strukturiranja i korištenja pri sporazumijevanju. Ono mora razviti mogućnost integriranja senzoričke percepcije i misli, odnosno misli i izgovora.

Da bi dijete oštećena sluha razvilo govor, valja također stjecati te mogućnosti, a stječe ih *postupkom osposobljavanja - rehabilitacijom*. Temeljni je zadatak rehabilitacije djelovati na percepciju i djetetu omogućiti senzorički doživljaj akustičke govorne poruke, mogućnost senzoričke kontrole njegova izgovora i usporedbu njegova izgovora i govornog modela.

U neke djece rehabilitacija na početnoj razini neće biti usmjerena samo na razvoj sposobnosti primanja i emisije govora, nego i nekih drugih sposobnosti koje uvjetuju njihov razvoj, a koje ta djeca još nisu razvila ili ih ne mogu razviti spontano.

Razvoj govora u djeteta oštećena sluha, kao i u djeteta s urednim sluhom, ovisi o njegovu neurofiziološkom, psihomotornom i senzomotornom, spoznajno-iskustvenom razvoju, o razvoju sposobnosti oponašanja (mimetizmu) i o razvoju tzv. simboličke funkcije.

Uspjeh postupaka slušno-govornog osposobljavanja ovisi o djetetovoj motivaciji i o njegovoj sposobnosti koncentracije pažnje - njegovim mogućnostima za aktivnu i svjesnu suradnju.

Oštećenje sluha i nerazvijen govor, kao posljedica tog oštećenja, otežavaju razumijevanje, spoznavanje i komunikaciju i kad dijete za njih posjeduje normalnu predispoziciju. Situacija je znatno teža ako dijete, uz oštećenje sluha, ima i neke dodatne smetnje u razvoju ili dodatna oštećenja. Tako se s djetetom koje ima i emocionalne smetnje teže uspostavlja suradnja jer mu nedostaje zanimanje za okolinu, želja i potreba za komunikacijom, zajedničkom igrom, oponašanjem, te znatiželja i mašta, želja za otkrivanjem, doznavanjem, zamišljanjem, izmišljanjem itd.

Posebno su problematična djeca oštećena sluha a sa smetnjama centralnog podrijetla, tj. smetnjama tipa disfazije. Te su smetnje često odvojene od drugih mentalnih sposobnosti i uzrokuju govorni poremećaj i u djece uredna sluha. Očituju se u teškoći ili nemogućnosti govornog izražavanja i razumijevanja, a temelje u otežanom oblikovanju govornih perceptivnih predodžbi. Te predodžbe udružuju sjećanje na određeni zvučni podražaj, način izgovora i značenje, pa omogućuju razumijevanje i upotrebu izričaja.

U djeteta s težim oštećenjem sluha, u kojega je već stvaranje govornih perceptivnih predodžaba otežano zbog smanjene mogućnosti primanja i razlikovanja govornog akustičkog podražaja i njegove reprodukcije, postojanje dodatnih smetnji uvelike naglašava teškoće i otežava rehabilitaciju.

Program PROGOVORI sastavljen je upravo zato da pomogne i toj djeci.

Postoje li uz te smetnje i motorička neusklađenost, emocionalna labilnost, slabovidnost ili smetnje u ponašanju, u percepciji i memoriji itd., valja ih što prije otkriti i prepoznati da bi se što ranije počelo raditi na njihovu uklanjanju ili barem ublažavanju.

Sadržaj rada tijekom rehabilitacije, a posebno na samom početku, prilagođuje se stupnju djetetova razvoja da bi se pobudilo djetetovo zanimanje za vježbu - stvorilo stanje pozornosti i potaknulo razvoj svih sposobnosti potrebnih za razvoj govora; zadaci se usklađuju s naporom koji dijete može uložiti da bi doživljaj uspjeha, taj najbolji motiv, bio stalno nazočan.

No, radost uspjeha dijete ponajprije doživljava učiteljevom prisutnošću; pohvala, bodrenje i pomoć vrlo su važni u motivaciji.

Valja naglasiti važnost samoga pristupa djetetu, uspostavljanja socioemocionalne veze s njime iz koje onda proizlazi potreba za komunikacijom igrom i šalom. Sve je to važno isto toliko koliko i odabir njemu prikladnih sadržaja rada, koliko i stalna briga o najboljem načinu prijenosa zvučnog podražaja, pa i samo vježbanje.

Naše prilagođavanje djetetu posebno je važno kad su smetnje udružene.

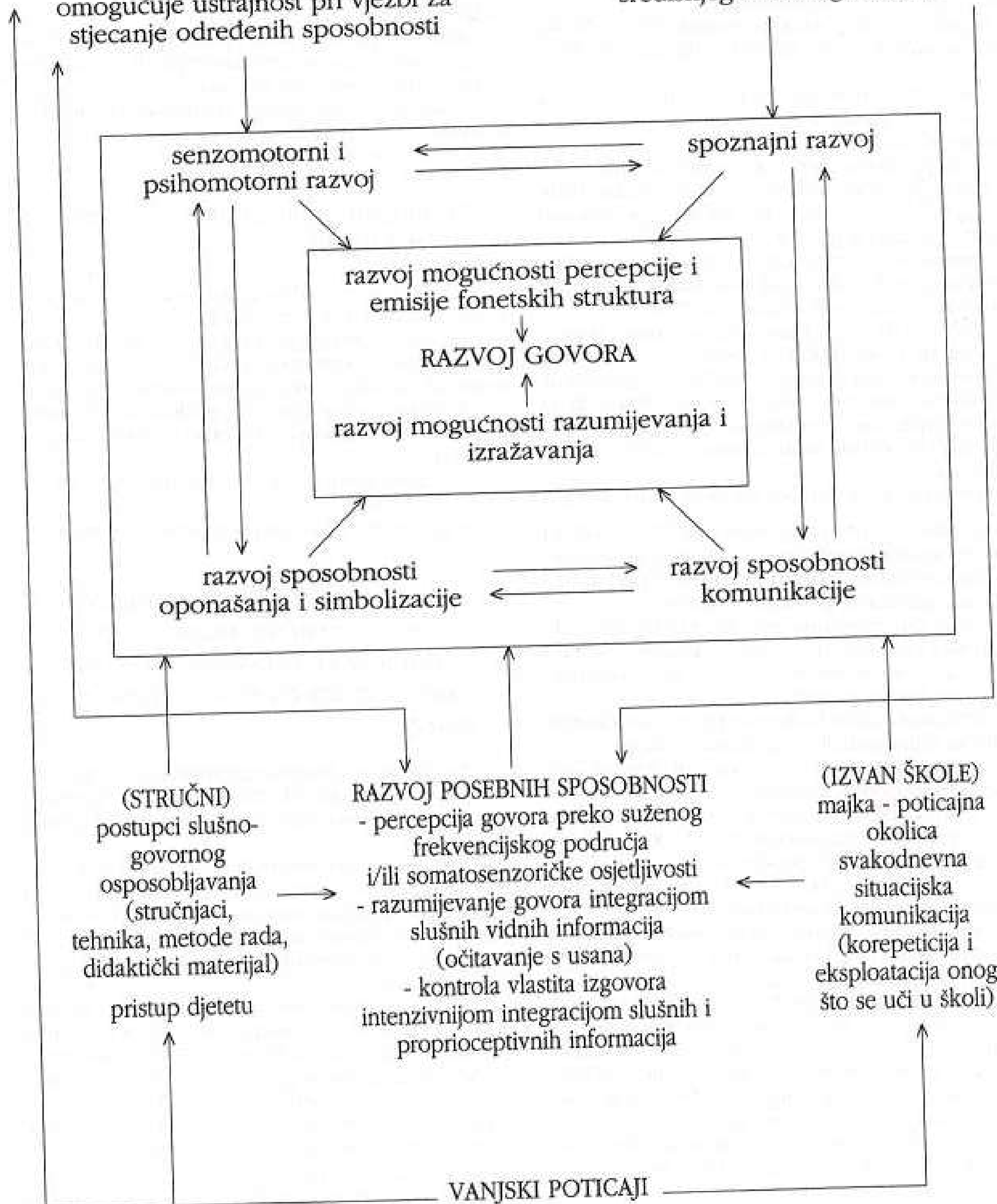
Dijete s teškim oštećenjem sluha valja poticati da aktivno i svjesno sudjeluje u svojoj rehabilitaciji. Zbog toga mu valja razviti sposobnost koncentracije (pažnje) i percepcije, ali i neke specifične sposobnosti koje njegovu vršnjaku uredna sluha neće biti potrebno razviti: npr. obogaćivanje sposobnosti slušanja putem njegova ostatka sluha (suženog frekvencijskog područja), preko vibrotaktilne osjetljivosti i intenzivnijim povezivanjem slušnih i vizualnih informacija (sposobnosti čitanja govora s usana), a pri izgovoru u početku intenzivnijeg povezivanja akustične kontrole s onom proprioceptivnom.

Govor djeteta s teškim oštećenjem sluha ne može se razviti spontano samom aplikacijom slušnog pomagala i postavljanjem u sredinu u kojoj svi dobro čuju i govore. Djetetu je za to potreban dugotrajan stručni rehabilitacijski tretman, ali i poticajna okolina onih koji čuju, koja će ga motivirati za komunikaciju govorom i pružiti mu sve uvjete za razvoj, kao i njegovom vršnjaku koji dobro čuje. Osobito mu je potrebna majčinska ljubav i njezina stalna afektivna situacijska komunikacija s njime.

Da bi rehabilitacija "krenula", potrebno je da dijete stekne neke sposobnosti, a onda se one tokom djetetova govorno-slušnog osposobljavanja razvijaju međusobno se potpomažući.

---

* Pod pojmom naše dijete razumijeva se slušno oštećeno dijete i ono koje uz to ima i druge smetnje u razvoju govora.

Slika 1. Sposobnosti potrebne za razvoj govora djeteta s teškim oštećenjem sluha i njihov međusobni pozitivni utjecaj

Put u govor koji predlaže program PROGOVORI - sličnosti i razlike u usporedbi s načinom na koji se razvija govor u djece uredna sluha

Program PROGOVORI donosi "našem djetetu" prikladne, prirodne i optimalne postupke za njegovo slušno i govorno osposobljavanje.

Metode i oblici rada programa PROGOVORI slični su načinu učenja govora u djeteta koje čuje, jer:

- vode dijete uobičajenim fazama razvoja govora polazeći od glasanja i oponašanja globalnih i intonativnih oblika
- razvijaju govor, oslanjajući se na slušni doživljaj verbalnog podražaja, koristeći djetetove ostatke sluha
- istodobno potiče i razvija sve sposobnosti potrebne za razvoj govora
- koriste kontekst situaciju za davanje akustičko-verbalnog podražaja, i od početka rehabilitacije zahtijevaju povezanost zvuka i značenja
- potiču djetetovu urođenu sklonost prema uživljavanju i oponašanju te ponovnom prizivanju doživljenoga u svijest igrom odgođenog oponašanja
- koriste situaciju, insceniranu i u zbilji, da bi potakle dijete na spontano reagiranje glasom i govorom te zahtijevaju razumijevanje takvih reagiranja
- razvijaju govor pomoću komunikacije i dijaloga.

Metode i oblici rada programa PROGOVORI razlikuju se od načina učenja u djeteta koje čuje, jer:

- sadrže odabir i postupno doziranje podražaja i zadataka, specifične postupke i vježbe
- teže osvještavanju govora zahtijevajući da spontano i nesvjesno izgovoreno postane svjesno i voljno, a zatim to osviješteno i voljno-spontano (nesvjesno kontrolirano)
- teže razvoju posebnih perceptivnih sposobnosti na njemu najprirodniji i najprikladniji način
- interveniraju pri emisiji, transmisiji, reprodukciji i integraciji govornih podražaja
- teže odabiranju govornih podražaja i načinu njihova predstavljanja, te odabiru konteksta - dobrih perceptivnih oslonaca i podsjetnika
- koriste polisenzorički podražaj aktivirajući djetetove optimalne senzibilitete
- koriste dulje vrijeme isti višeosjetilni podražaj - predstavljajući isti fonetski oblik u istom ili vrlo sličnom kontekstu do usvajanja
- zatim stvaraju prilike da se taj isti fonetski oblik ponovi, i prepozna uporaba u novim situacijama.

Razlike koje program preporučuje, a prema kojima se razvoj govora "našega djeteta" razlikuje od razvoja govora djeteta uredna sluha, postoje zbog njihovih različitih mogućnosti percepcije. Spoznaja nužnosti tih razlika rezultat je dugogodišnjeg rada i traženja načina kako dijete lakše, brže i bolje slušno-govorno osposobiti.

No, taj je program upravo zbog tih razlika "našem djetetu" prikladniji, pa i prirodniji. On nije jedinstven za sve.

Učitelj stvara program prilagođavajući se i svakom djetetu posebno, ne samo njegovim perceptivnim i izražajnim mogućnostima i brzini napredovanja nego i njegovoj naravi, osobnosti, načinu igre i trenutačnim doživljajima, interesima i raspoloženjima. Prilagođuje mu slušne i govorne vježbe da bi ga zainteresirao za audioverbalni signal i omogućio mu da taj signal primi, prepozna, interpretira, ispravno reproducira, integrira i strukturira u vlastitom izričaju.

Dakako, da biste se mogli prilagoditi djetetu, ponajprije mu se morate približiti, sprijateljiti se, dobro ga upoznati i otkriti njegove mogućnosti i naklonosti.

Kad bismo djetetove početne perceptivne mogućnosti i njegovo zanimanje nazvali "djetetovom optimalom", a sve ono što radimo i poduzimamo "optimalnom formom rada", mogli bismo zaključiti: optimalna forma rada jest ona koja se potpuno prilagodila djetetovoj optimali.

Optimalni oblici rada u programu PROGOVORI

U početku rehabilitacije govora i slušanja program PROGOVORI preporučuje:

1. brigu o stalnoj prisutnosti djetetu optimalne zvučne strane fonetskog podražaja i provođenju sustavnih slušnih vježbi za razvoj slušne percepcije
2. osmišljavanje zvučnog podražaja od samog početka (globalno-strukturalni pristup učenju govora)
3. težnju postizanju što boljem izgovoru od samog početka
4. poštivanje principa postupnosti i sustavnosti.

Briga o stalnoj prisutnosti djetetu optimalne zvučne strane fonetskog podražaja i provođenju sustavnih slušnih vježbi za razvoj slušne percepcije

Zvučnu stranu fonetskog podražaja podešavamo transmisijom preko elektroakustičkih aparata i opreme (u daljnjem tekstu tehnike) i načinom naše emisije.

Budući da ne želimo učiti govorne tehnike nego razvijati govor koji će biti slušno-senzorički doživljen i upravljan, temeljni nam je zadatak djelovati na percepciju i osposobiti dijete (onoliko koliko to može) za primanje zvučne strane govora i kontrolu svojeg izgovora.

Koristeći se tehnikom, optimalnim perceptivnim putevima i formama i sadržajima rada te stručnim znanjem i spretnošću, audiorehabilitator djetetu mora omogućiti da govorni podražaj što bolje percipira (senzorički doživi i shvati njegovo značenje) i što uspješnije reproducira. Da bi dijete uspjelo, valja paziti da što bolje kontrolira svoj izgovor, uspoređujući ga s modelom.

"Pri učenju govora treba se držati principa da zvučna strana govora nikad ne smije biti odsutna. ... svaki, pa i najmanji slušni ostatak treba pokušati iskoristiti u rehabilitaciji. Za svako dijete treba potražiti i naći optimalni put i optimalnu frekventno-intenzitetsku karakteristiku za prijenos slušnih

podražaja djetetu, pa ih zatim razvijati i širiti putem uvjetnih refleksa. Važno je da dijete sluša audiorehabilitatora i sebe u istom trenutku dok nešto izgovaraju, da bi moglo usporediti svoj izgovor i izgovorni model koji mu daje rehabilitator." (Guberina L 41)

Fonetski podražaj, koji nudimo djetetu za percepciju i izgovor, odabiremo prema razvoju njegovih slušno-govornih sposobnosti. Prilagođujemo ga djetetovoj intenzitetsko-frekvencijskoj optimali upotrebom posebnih elektroakustičkih aparata i opreme (slušalica i vibratora) te načinom naše emisije.

Podešavanje fonetskog podražaja uporabom elektroakustičkih aparata i opreme

Pri odabiru optimalnog načina prijenosa akustičkog podražaja i namještanja frekventno-intenzitetske karakteristike na aparatu polazimo od rezultata dijagnostičkoga audiološkog ispitivanja, no vrijedni parametri za nalaženje optimalnog načina prijenosa jesu reakcije samoga djeteta. Pozitivni pokazatelji su: djetetov znak da zamjećuje zvuk, da mu je zvuk ugodan, kakvoća njegova glasa, želja za glasanjem i slušanjem te duljina auditivne pozornosti.

U djeteta s teškim perceptivnim oštećenjem bit će važno da elektroakustički aparati omoguće prijenos te pojačavanje i onih najnižih frekvencija našega govora, jer je dijete na te frekvencije najosjetljivije, i putem njih i ritma koji one prenose počinju prve vježbe i susret djeteta sa zvukom.

Taj djetetov prvi susret sa zvukom najčešće je posredan, preko vibratorne daske na kojoj se slobodno igra te vibratora koji drži u ruci. Dijete zvučni podražaj prima preko svojeg tijela, najčešće ruke, prstiju i dlana, pa se prijenos zvučnog podražaja i kontrola vlastita izgovora ne obavljaju kohlearno-vestibularnim nego somatosenzornim putem. Neoštećeni taktilni osjet privremeno preuzima novu funkciju prvoga grubog prijenosa akustičkog podražaja do mozga.

Pri razvijanju slušne percepcije djetetu ćemo vrlo brzo ponuditi i slušalice. Dajući mu slušati istovremeno i preko vibratorne daske i preko slušalica, kombinirat ćemo oba puta. Kada? Kako? I koliko? To će opet ovisiti o djetetovom prihvaćanju i njegovim reakcijama: reagiranju na zvučni podražaj, želji za glasanjem i slušanjem, duljini auditivne pozornosti te kakvoći njegova glasa. Pri tome će biti veoma važno pažljivo podesiti intenzitet aparata. Podešavat ćemo ga oslanjajući se na djetetove reakcije, a i dijete ćemo učiti da ga podešava samo sebi. Optimalni intenzitet omogućit će mu da zvuk primi i da mu bude ugodan, da ga prima preko frekvencija koje su za njegovo slušanje optimalne i na kojima ima najbolje ostatke sluha.

Kasnije, kad dijete nauči bolje i brže reagirati na zvučne signale, te izgovarati pojedine riječi i razumijevati ih slušanjem, i kada budemo imali njegov točniji audiogram, moći će se točnije (preko elektroakustičkih aparata za vježbu) odabrati optimalno slušno polje (za svako uho posebno), pa i pristupiti sustavnoj vježbi za njegovo širenje prema srednjem frekvencijskom govornom području, da bi se dijete osposobilo za što bolje korištenje individualnoga slušnog pomagala.

Odabir i korištenje individualnog slušnog pomagala

Individualno slušno pomagalo odabrat će stručnjak za slušne aparate u suradnji s djetetovim audiorehabilitatorom koji najbolje poznaje djetetove slušne mogućnosti. Oni će procijeniti i odrediti kada valja početi dijete privikavati na individualno slušno pomagalo.

Uspješno odabrano individualno slušno pomagalo dijete prihvaća i ono povoljno utječe na kakvoću njegova glasa. Dijete se više i bogatije glasa i bolje reagira na zvučne podražaje.

Individualno slušno pomagalo bira se tijekom rehabilitacije, ali što je prije moguće, na temelju podataka dobivenih objektivnom audiometrijom i promatranja djetetovih reakcija na zvučni podražaj. Važno je ispitati i utjecaj slušnog pomagala na kakvoću glasa.

Za dijete s boljim ostacima sluha, a pogotovu za nagluho, bit će važno da slušno pomagalo dobije što prije, pogotovu ako ne sudjeluje u svakodnevnom cjelokupnom tretmanu rehabilitacije jer je premaleno ili jer je rehabilitacijski centar udaljen od njegova mjesta stanovanja. U Bruggeu (Belgija) rad s tom djecom je bio organiziran tako da logoped posjećuje i radi s djetetom posredstvom majke u njihovoj kući, što je pokazalo dobre rezultate. (L 18) Tada majka, prema povremenim uputama stručnjaka, preuzima ulogu audiorehabilitatora. Što je oštećenje sluha manje, to je razvoj govora spontaniji, a upute manje potrebne. Takav način rada, roditeljima koji dobivaju savjete i uz dobro vodstvo, daje i dobre rezultate. (U Zagrebu takav rad organizira Centar SUVAG.)

Dijete s težim oštećenjem sluha na slušanje valja privikavati vrlo pažljivo i obzirno. Treba ga učiti slušati i pokazivati mu da ga taj zvuk može o koječem obavijestiti. Ako se slušno pomagalo djetetu dodijeli prerano, ono ga obično na početku ne nosi stalno nego samo kad se majka u ugodnom opuštenom ozračju s njime igra i vježba.

Dijete mora zavoljeti slušanje i vježbu toliko da je samo zaželi i zahtijeva. Ono mu mora biti ugodno i zanimljivo. Naravno, ne valja ako je zvučni podražaj za njega samo buka koja ga ni o čemu ne obavještava. Dijete će se tada od nje braniti.

Kad dijete nauči slušati i privikne se na zvukove u svojoj okolini, stalno će željeti nositi slušno pomagalo i skidat će ga samo pri kupanju i spavanju. Da bi se to postiglo, ponekad je potrebno dulje vrijeme.

Ipak, ne treba zaboraviti: dobar izbor slušnog pomagala djetetu neće koristiti ne bude li kvalitetno napravljen i umetak za uha, koji je njegov sastavni dio. Umetak mora dobro prianjati uz zvukovod i omogućiti potrebnu amplifikaciju zvučnoga signala.

Podešavanje fonetskog podražaja načinom naše emisije u skladu s djetetovim mogućnostima percepcije

Podešavanje zvučnog podražaja osim uz pomoć tehnike, obavljamo i načinom naše emisije (izgovora). Prilagođujemo je djetetovim perceptivnim i izgovornim mogućnostima, da bi nas što bolje oponašalo, ispravilo ili izbjeglo pogrešku.

Često ćemo vrijeme naše emisije produljivati - poštujući vrijeme koje je djetetu potrebno za

percepciju. Nastojat ćemo riječ ili izričaj "rastegnuti" pazeći uvijek da pri tome ne izobličimo naglaske, ritam riječi i cjelokupnu intonaciju izričaja.

Napomenuti je da je pri korekciji ili učenju nekog izgovora i općenito pri učenju govora na početku rehabilitacije nužno da nas dijete sluša, ali uz to i gleda i dobro vidi kako izgovaramo. Pokret artikulacijskih organa treba mu znati pokazati u "njegovoj jasnoj optimalnoj formi", jer i to kako kaže Škarić (govoreći o načinu učenja stranog jezika i korekciji) (L 126) "spada u prirodno percipiranje". Ono će tako naučiti integrirati slušne i vidne informacije. Kada djetetu govorimo moramo paziti da je osvjetljenje dobro (obično smo okrenuti prema izvoru svjetlosti).

Izgovaramo razgovjetno i prirodno uobičajenim glasom. Ne smijemo govoriti stisnutih zubi ili jedva otvarajući usta, ali niti pretjerivati prenaglašavajući artikulacijske pokrete. Ponekad će biti potrebno karikirati i pokret i izgovor, da bismo dijete odvratili od pogreške ili mu na nju ukazali želeći da uoči i ono čime će postići dobar izgovor. Tada najčešće ističemo izgovor nekoga glasa ili sloga koje je dijete loše izgovorilo ili izostavilo, ističući ili produžujući i sam pokret kojim ga ostvarujemo.

Ponekad od djeteta zahtijevajmo da istovremeno s nama izgovara, da bi nas lakše oponašalo. Čim dijete to uspješno izgovori, postupno ga navodimo na brži izgovor, prirodan način izgovora. Radi bolje percepcije i uspješnije korekcije pojedinih fonetskih elemenata ponekad ćemo upotrijebiti i pjevni glas ili ćemo naš model rastavljati na manje dijelove, pa ga opet sastavljati, ponavljati itd. Treba istaknuti: bez dobrog modela nema dobroga govora. Zato, čim dijete ispravi pogrešku, vraćajmo se prirodnom izgovoru i intonaciji čitave fonetske forme nastojeći da je dijete takvu reproducira i usvoji. Jer, ne možemo očekivati da će se na kraju rehabilitacije u djeteta pojaviti dobar prirodan govor, niti da će ono razumjeti govor uobičajena ritma i tempa ako stalno izobličujemo naš model.

Naš izgovor neka je u skladu sa situacijom ili igrom u kojoj ga djetetu prezentiramo.

U pokretnim igrama, koje ćemo birati prema djetetovoj dobi, naše ćemo glasanje uskladiti s ritmom skakutanja, pokretanja igračke, lupkanja, ljuljanja itd. Ako je riječ o afektivnim situacijama, koristit ćemo odgovarajuće afektivne intonacije ali nećemo izostaviti ni prirodnu mimiku.

Prirodna mimika i gesta temelj su neverbalne komunikacije, pomažu u reprodukciji i često su most pomoću kojega dijete shvaća verbalni izraz, našu poruku. Usklik ili krik u početku rehabilitacije, predstavljen djetetu u afektivnoj situaciji koju razumije, uz adekvatnu intonaciju, mimiku i gestu, bit će dobar model i poticaj za zamjećivanje i razumijevanje zvučnog podražaja i njegovu reprodukciju.

Kada dijete učimo izgovarati glas U, ono će ga radije oponašati dodamo li mu neko afektivno značenje. Primjerice, strah zbog pojave vuka u "Crvenkapici" ili žaljenja zbog nekoga lošeg događaja.

Uzmimo sliku u kojoj je dječak loptom razbio prozor, a majka se zgraža i žali s U. Promatramo s djetetom tu sliku, dramatiziramo, govorimo U. Dijete nas gleda, sluša, razumije situaciju i reakciju majke, njezin prijekor i uzbuđenje koje dočaravamo glumom i u njega se uživljavamo. Ono nas oponaša, oponaša gestu, pokret ruku kojim pritišćemo obraze, ljuljanje glave lijevo-desno, izraz lica, pokret usta, slušno percipira usklik i izgovara U. Kasnije, promatrajući sliku ili samo našu gestu, prisjeća se svega i samostalno ispravno ponavlja izričaj.

Afektivno reagiranje i prirodna mimika i gesta poslužili su dakle kao dodatni podražaji, protumačili sliku i dali značenje uskliku i pomogli reprodukciji. Afektivnost, koju smo tako prenijeli na dijete, motivirala ga je i potaknula na oponašanje geste i klicanja te pomogla da zapamti izričaj.

No, naša dobra gluma i afektivnost kojom ćemo djetetu ispričati ilustriranu priču pomoći će mu da shvati, izgovori i usvoji izričaje, ali ne samo to! Kada kasnije na stol poslažemo sličice kojima smo ilustrirali priču te mu citiramo afektivne izričaje koje smo uz te sličice povezali, dijete će ih lakše prepoznati i znati koji se tiče koje sličice.

Poslije vježbe dijete će prepoznavati izričaje koje ćemo citirati na preskok i pokazivati odgovarajuću sličicu na stolu. S nekom djecom moći ćemo tako vježbati slušnu percepciju.

Pojedine izričaje dijete će međusobno lakše razlikovati budu li se međusobno razlikovali elementima prozodije i bude li ih kao takve shvatilo i naučilo reproducirati uz slike odgovarajućih situacija. Doživljena afektivna situacija i njena slika pomoći će djetetu da nauči razlikovati i oponašati razne načine izgovora jedne te iste riječi.

Tako možemo jednu te istu riječ, npr. mama, izgovarati različito, u skladu sa afektivnim situacijama koje prikazuju sličice: tiho i otegnuto uz sličicu na kojoj dijete moli mamu da ga poljubi, brzo i više puta uz sličicu na kojoj dijete doziva mamu jer je braco pao, kroz plač uz sliku djeteta koje se tuži na bol, i ljutito i glasno uz sliku na kojoj se dijete ljuti jer mu mama ne da loptu.

Nastojimo da nas dijete u takvu izgovoru slijedi, a zatim da, kad tu riječ na određeni način izgovorimo, pokaže odgovarajuću sličicu. Kada nam to uspije, s djecom koja to mogu, nastojat ćemo na isti način vježbati slušnu percepciju. Na taj nam način afektivnost, pokret i ritam kao dodatni podražaji pomažu obogaćivati djetetove perceptivne i izražajne mogućnosti.

Percepcija govora istovremenim gledanjem i slušanjem učitelja i provođenje sustavnih slušnih vježbi

Suvremeni elektroakustički aparati i njima pripadajuća oprema pružaju dobre mogućnosti korištenja slušnih ostataka i somatosenzoričke osjetljivosti za doživljavanje zvučne strane govora i omogućuju razvijanje tih sposobnosti. No, da bi se dijete govorno i slušno osposobilo, potreban je sustavan rad (u kojem se angažiraju sva njegova osjetila). Uz slušni, najvažniji je vidni kanal. U to se uvjerimo svaki put kad za neko dijete koje ne napreduje ustanovimo da je slabovidno, a poslije, kad dobije naočale, počne lijepo napredovati. Dakle: na početku rehabilitacije svakome djetetu provjerimo vid.

Zanimljivo je da slijedeći postupnost programa, razvijajući govorne sposobnosti, mogućnosti slušanja i stalno provjeravajući djetetovo razumijevanje govornog izraza, dijete s teškim slušnim oštećenjem, koje samim slušanjem ne može percipirati govor,

stječe i sposobnost razumijevanja govora promatranjem lica govornika - a da se za to ne provode posebne vježbe.

Sposobnost takozvanog očitavanja s usana naše dijete razvija još bolje od djeteta pri čijem se razvoju govora nije toliko obraćala pozornost na optimalnu prisutnost slušne kontrole, naime koje je svoj govor razvijalo uglavnom samo gledajući nastavnikov način izgovora, pa nije imalo mogućnost pri percepciji ni kombinirati oba puta (slušni i vizualni).

Kad dijete sluša i gleda govornika, slušni i vidni podražaji nadopunjuju se i stvaraju govorne sheme preko kojih dijete razumije drugoga.

Tijekom rehabilitacije otkrit ćemo da će se neko dijete pri razumijevanju govora više oslanjati na slušanje, a neko na gledanje. Uz njegovo slušno stanje i vrstu oštećenja to ovisi i o tome kada je oštećenje nastupilo, je li provedena sustavna vježba slušne percepcije, te o posebnoj djetetovoj osjetljivosti i darovitosti. No, razumijevanje govora drugih svakako će ovisiti i o tome koliko i kako je dijete naučilo govoriti te naučilo jezik.

Prema tome želimo li pokušati da dijete usvoji način govora koji će imati svoj kostur, svoju intonaciju i druge svoje prozodijske vrijednosti mi moramo pobuditi njegovu osjetljivost na zvučnu stranu govora i pomoći mu da je oponaša, a to nam neće biti moguće ukoliko ne budemo provodili svakodnevne sustavne slušne vježbe pri kojima vježbamo dijete percipirati govor isključivo slušnim putem.

Slušno primanje govora vrijedno je njegovati i razvijati. "Slušni kanal", ma koliko na početku bio tijesan i neprecizan, dragocjen je jer daje obavijesti koje se samim gledanjem govornika ne mogu primiti. Slušajući dijete doživljava trajanja, stanke, akcente, intonaciju, ritam, frikcije, inicijalne tranzijente, modulacije, vokalnost, što će za razvoj njegova govora biti vrijedno.

Težnja im je na početku pomoći djetetu da slušajući uspoređuje svoj izgovor s našim i da se slušajući vlastiti izgovor ispravlja. Kad dijete postigne dobar izgovor neke fonetske forme, prekrivamo usta da bi se vidni kanal isključio i da bi je dijete doživjelo isključivo sluhom. Ono očekuje, prepoznaje i reproducira. Kasnije ga nastojimo uvježbati da tu fonetsku formu prepozna između nekoliko drugih koje je već uvježbalo. S vježbi uz predložak, predvježbu i očekivanje prelazimo na teži zadatak - vježbe bez predloška, pripreme i očekivanja. Do toga dolazimo s djecom koja to mogu vježbom. Organizirajući slušne vježbe, na početku tražimo i birajmo za zadatak uvijek ono što je djetetu slušno lakše razlikovati, pa idimo prema težem, razlikovanju onoga što razlikuje teže.

Evo što o tome pišu Guberina - Simić (L 56): "Ambicija je verbotonalne metode da manevrira mašinom (Suvagom) prema uvjetima funkcioniranja ljudskog mozga: pripremati stimulus na koji mozak može odgovoriti, i pošto je jedanput mozak dobro odgovorio, pokušati mu slati kompleksnije stimuluse, na koje obogaćeni mozak pređašnjim lakšim stimulusom, može odgovoriti."

Opis sustava stvaranja takvih vježbi, koje se uvijek kombiniraju od onoga što dijete razumije i zna izgovoriti, nalazi se u "Uputama za rad po krugovima".

Osmišljavanje zvučnog podražaja od samog početka (globalno-strukturalni pristup učenju govora)

Program PROGOVORI preporučuje da se zvučnom podražaju, koji se nudi djetetu za percepciju i reprodukciju, što prije pridruži i neki smisao, značenje. Tako dijete, primajući neki audioverbalni podražaj, ne samo da ga može reproducirati (izgovoriti), prepoznati njegovu fonetsku formu, nego i razumjeti i kasnije koristiti kao izričaj.

Učenju izgovora neke fonetske forme pomoći će postojanje mogućnosti njene uporabe pri sporazumijevanju, a vježbi njene percepcije (prepoznavanja) želja za otkrivanjem obavijesti koju nosi.

Osmišljavanje fonetske forme koju nudimo za percepciju i oponašanje za dijete je važno jer ga motivira - budi zanimanje za zamjećivanje i oponašanje. Tako se pobuđuje šire područje u mozgu, aktivira centar za govor, pa dijete brže reagira i pamti. Možemo zato reći da uključivanjem značenja vrlo rano počinjemo s rehabilitacijom govora u pravome smislu te riječi.

Naš mozak teži razumijevanju i otkrivanju smisla onoga što čuje. Živčani sustav sazdan je da oblikuje, povezuje i tumači podražaje primljene preko naših osjetila. Znamo da tako funkcionira i mozak našeg djeteta.

I dijete teži razumijevanju onoga što mu nudimo za govor osmišljavanju svakog napora koji od njega tražimo. Dajmo mu našim postupcima priliku za to.

Profesor Petar Guberina kaže: "Možemo shvatiti mehanizam jezika pod uvjetom da potražimo objašnjenje za nj u značenju što ga nosi i u prvom redu u njegovim odnosima prema stvarnostima vanjskog svijeta". (L Guberina 52)

Budući da je govor proizvod čovjeka i da ga čovjek percipira, percepcija i produkcija govora čine jedinstvo. Percepcija utiče na artikulaciju, a produkcija govora pruža nervnoj strukturi mogućnost percepcije po principu feedbacka. (L Guberina 54)

Globalno-strukturalni pristup učenju govora
Način usvajanja neke govorne forme

Pri usvajanju izgovora neke fonetske forme dijete ponajprije potičemo da oponaša naš model s nama istodobno, a zatim da ga ponovi ili oponaša nekoliko puta odmah poslije nas. Kad to dijete uspije, znači da je upoznalo i upamtilo način našeg izgovaranja, dojam zvučnog podražaja i otkrilo napor i radnju koju valja učiniti da bi ga reproduciralo, pa to nazivamo neposrednim oponašanjem. Kad dijete taj izgovor pridruži značenju, nastojmo da ga emitira samostalno, bez našeg prethodnog modela na temelju sjećanja. Za to koristimo neki podsjetnik, sliku, insceniranu situaciju ili nešto drugo, pa to nazivamo odgođenim oponašanjem. Kad djetetu to uspije, znači da je povezalo određeno značenje s određenim načinom izgovora i s određenim slušnim dojmom, te da je na putu tu formu, taj fonetski izričaj trajno usvojiti - zapamtiti.

Slijede vježbe koje djetetu daju priliku da istu fonetsku formu - isti izričaj - sluša i prepoznaje, izgovara i rabi više puta u istom ili sličnom kontekstu. Povezujući tako više puta iste dojmove, uz istu

fonetsku formu koju prima i/ili emitira, dijete je uči i pamti. Koriste se za to iste igračke, predmeti, slike koje dijete gleda ili uzima, dodiruje, premješta, zatim dramatizacija istih situacija uz ponavljanje iste radnje, reagiranja, mimike, geste, ili pak pokazivanje iste slike tih situacija. Tek kasnije, kad dijete nauči izgovor i poveže ga sa značenjem, omogućuje mu se da ga prepozna i upotrijebi i u novim situacijama.

Izgovarajući istu fonetsku formu više puta, napor pri izgovoru sve je manji, a kontrola izgovora sve bolja, ležernija i manje svjesna. Uvježbavanjem se postiže automatizam. Tada dijete neku fonetsku formu već može samostalno reproducirati u trenutku kad vidi sliku ili kad to zahtijeva situacija. No, svijest o izgovoru nije nestala. Ona ostaje i dalje skrivena, spremna ispraviti pogrešku, ako se pojavi.

Slično se događa i pri razumijevanju. Dijete percipirajući istu fonetsku formu više puta osposobljava se da lakše i brže prepoznaje isti izričaj pri tuđem izgovoru. Poslije ga prepoznaje i u manje povoljnim uvjetima, u novim situacijama, pa i onda kad dodatni podražaji izostanu.

O čemu je zapravo riječ? Vježba je omogućila djetetu da fonetsku formu ispravno izgovori i pridruži značenju, pomogla mu je da fonetsku formu pri percepciji razlikuje od ostalih, da razumije njeno značenje i spontano je rabi u obliku izričaja - stvorila je u njemu govornu psihomotornu predodžbu, a pomoću nje nove sposobnosti prisjećanja i prepoznavanja, pa kažemo da je izričaj usvojen.

U praksi zaključujemo: što dijete ima više teškoća pri učenju govora (slabije slušne mogućnosti, jače udružene smetnje itd.), važniji su mu i potrebniji dodatni podražaji i dulje vježbanje.

Ta psihomotorna predodžba ili slika je u stvari na ovoj razini razvoja govora zapamćeno iskustvo koje se u susretu s novim sličnim budi i bolje oblikuje. (L Legrenzi 77)

Drugim riječima, psihomotorna predodžba, koja se u djeteta uredna sluha i bez govornih teškoća stvara spontano, u "našega djeteta" razvija se uz stručnu pomoć, koja je sve potrebnija što su djetetove teškoće veće.

Ne znamo točno kakav slušni doživljaj u djeteta izaziva naš zvučni podražaj. Poznati su nam djetetov odgovor i način na koji smo model prikazali te dodatni podražaji koje smo upotrijebili da bismo mu pomogli da ga percipira i reproducira. Ne znamo od koliko su elemenata i doživljaja sastavljene prve djetetove predodžbe, no bez obzira na to znamo da moraju sadržavati element ZNAČENJE i element DOBAR IZGOVOR, te da su oni neobično važni u početnom radu na razvoju govora i da moraju biti dobro uvježbani.

Program PROGOVORI radi stvaranja solidna temelja za razvoj govora, preporučuje sustavno i postupno usvajanje glasova u malim fonetskim strukturama, vezanim uz značenje. Dijete na taj način ne usvaja pojedine glasove, već osmišljene globalne jezične forme, pa mu pomažemo da istovremeno usvaja njihovo značenje i njihov dobar izgovor.

Težnja postizanja što boljeg izgovora od samog početka

Pod izgovorom ne razumijevamo samo dobar izgovor pojedinih glasova već i dobar izgovor cijelog izričaja koji uključuje dobru reprodukciju svih strukturalnih elemenata njegove globalne fonetske forme.

Preporuka je: sve strukturalne elemente neke govorne forme njegovati i vježbati u samoj toj govornoj formi. Iskustvo u radu s našom djecom nam je naime pokazalo da je taj način rada najdjelotvorniji. To dakako ne znači da sve te elemente moramo uvježbavati odjednom. Da bi djetetovu pozornost privikli na pogrešku koju želimo ispraviti (kakvoću glasa, oponašanje ritma i intonacije) ili ispravljanje pojedinog glasa možemo se poslužiti i besmislenim fonetskim materijalom (vokalizacijom, slogovima u nizu, iracionalnim brojalicama).

No, nemojmo zaboraviti: vježbe ne smiju same sebi postati svrha, već imaju poslužiti korekciji govornog izričaja. Događa se naime da dijete izolirano dobro izgovara pojedine glasove, da u iracionalnoj brojalici uz pokret dobro oponaša ritam i intonaciju, da pri mumljanju ili vokalizaciji uspješno snižava registar i emitira kvalitetan glas, da u vježbama s tamburinom razlikuje trajanje i jačinu zvučnog podražaja, ali da kad treba ponoviti neku rečenicu i primijeniti sve te odvojeno naučene sposobnosti zajedno - ne uspijeva.

Njegujmo kvalitetu djetetova glasa i njegov osjećaj za govorni ritam i intonaciju.

Posebno pazimo da se kvalitetan glas s kojim je dijete došlo na rehabilitaciju ne pokvari. Znamo naime da se loša navika brzo može ustaliti, a da loš glas isto kao i monoton govor bez govornog ritma i intonacije ne samo što stvaraju loš dojam o djetetovom govoru, koji inače može posjedovati neke druge dobre kvalitete, već i otežavaju komunikaciju.

"Intonacija rečenice, naime kako kaže Guberina, budući da prodire u sve sintaktičke strukture jezika, pomaže razumijevanju njegova značenja." (L 126)

Razvijajući od početka osjećaj za govorni ritam i intonaciju, pomažući djetetu da je zapaža i reproducira u malim i jednostavnim izričajima, pripremamo ga da ih kasnije bude moglo zapažati i reproducirati i u onim većim i složenijim.

Pri učenju prvih fonetskih struktura - riječi posebnu pažnju posvećujemo pravilnom izgovoru pojedinih glasova.

Znamo naime da o pravilnom izgovoru glasova ovisi razumljivost riječi, no ujedno djetetu pomažemo graditi njegov fonološki sustav.

Obrazlažemo to: pri izgovaranju uz slušne podražaje naš mozak prima i one koje osjećamo u sebi prilikom izgovaranja. Ti proprioceptivni doživljaji nastaju pri pokretu govornih organa podraživanjem živčanih završetaka postavljenih u mišićima, tetivama, žilama i vezivnim zglobovima (interoreceptorima) a u isto vrijeme živčanim završetcima prekrivenim u sluzavoj opni usta, jezika i usne površine (eksteroreceptorima). (L 26)

Spomenuti receptori i njihovi sastavni kinestetički signali, koji inače imaju važno značenje za kontroliranje izgovora onih koji normalno čuju, "našem djetetu" su još značajniji jer mu odlično potpomažu i dopunjuju slušanje i postaju sredstvo pohranjivanja iskustva, stvaranja dobrih govornih navika i prirodne samokontrole. Naravno sve to pod jednim uvjetom - da je dijete uspjelo pravilno nešto izgovoriti. Jer jedino u tom slučaju sjećanje na

određeni način izgovora (određenu motoričku formu - pokret) i doživljaj kojeg je dijete prilikom izgovora u sebi osjetilo, vezano uz sjećanje na određeni slušni dojam i značenje mogu pomoći stvaranju dobrih izgovornih navika.

Ta proprioceptivna komponenta, vezana uz dobar izgovor, važna nam je baš u početku kad dijete stvara izgovorne navike da bi mu dopunila slušanje i stvorila solidan perceptivni oslonac za pamćenje i prisjećanje.

No, ukoliko je djetetov izgovor neodređen ili loš, uobičajena vježba kojom određeni izgovor opetujemo i tako vezujemo uz značenje ima obrnuti učinak - služi da se loša navika ustali i ne pomaže ali šteti procesu formiranja djetetova fonološkog sustava.

I dijete uredna sluha stvara svoje senzoričke slike izgovora oslanjajući se na sve osjete, samo što u njega slušna informacija nije manjkava pa druga osjetila nisu angažirana koliko u djeteta oštećena sluha.

U članku "Govor u sukobu" prof. Škarić, misleći na osobe uredna sluha, govori o načinu korekcije i učenja stranog jezika:

"Organi govora također su organi percepcije, a isto je tako percepcija mehaničkih pokreta govora govorna percepcija. Pored vizualnog kanala artikulacijski se pokret oslanja senzorički i na mnogim drugim modalitetima, tako na kinestetskom (iz kojega se izvodi pojam artikulacijske napetosti), zatim taktilnim, palestetskim, somastetskim modalitetima itd." Misleći na osobe uredna sluha on dodaje: "Percepcija govora treba voditi kroz sve ove osjete, dirigirati njima, tražiti načina da joj se pomogne da se definira za svaki glas, za svaki govorni element i treba raditi na tome da se uspostave uvjetne veze tih osjeta sa slušnim u kojim se vezama i sastoji bit senzoričkog definiranja slike glasa govora." (L 126)

Kod "našeg djeteta" smatramo da uz sjećanje na vizualnu sliku učiteljeva izgovora proprioceptivni osjet postaje uz slušanje važan činitelj pri formiranju prvih govornih psihomotornih predodžbi. One su (kao i kod djeteta uredna sluha) višeosjetilne. No koliko se te predodžbe "našeg djeteta" razlikuju od onih u djece uredna sluha i koliku ulogu u njima igra trag što ga ostavlja slušni, a koliku onaj što ga ostavlja proprioceptivni doživljaj mi točno ne znamo. No ono što znamo jest da uz njihovu pomoć "naše dijete" shvaća ono što mu se kaže i uspijeva se izraziti tako da ga se razumije. Stoga zaključujemo da bez obzira na to kakve su, obavljaju istu funkciju pa za njega imaju i istu vrijednost.

A uspjeh kojeg dijete postiže jedini je pokazatelj je li naš put bio ispravan. Idući putem koji nas vodi program PROGOVORI imamo priliku slijediti određenu fonetsku i jezičnu progresiju, te progresiju u zamjećivanju i usvajanju prozodijskih vrijednosti sadržanih uvijek u smislenim fonetskim formama, govornim izričajima vezanim uz sliku situacije te progresiju u razvijanju slušne percepcije.

Usvajajući pojedine govorne cjeline dijete savladava razne teškoće i uči jezik.

Takav način rada preporučuju verbotonalna metoda i audiovizualna globalnostrukturalna, kao i sve druge suvremene metode za učenje stranih jezika.

Citiramo Guberinu: "Istraživanja u verbotonalnom sistemu su pokazala da postoji duboka veza između strukturalnih faktora govora (ritma, intonacije, napetosti, vremena, stanke, intenziteta) i optimalnih mogućnosti čovjeka za artikuliranje i percipiranje riječi.

Priroda kao i čovjek funkcionira kao struktura: naši osjetni organi, mozak, percepcija i pokreti počivaju na strukturalnim zakonima. Jezik ima oblik strukture, jer ljudski mozak, koji radi na principu strukture, može percipirati jezik samo kao strukturu pomoću oka (stvarnost, pokret) i pomoću uha." (L 52)

Poštivanje principa postupnosti i sustavnosti programa

Dijete uredna sluha spontano organizira svoj fonološki sustav i svoje slušno-govorne predodžbe, oslanjajući se uglavnom na svoje sve preciznije slušanje. Tako se u njegovom izričaju oblikuju u razmjerno kratkom vremenu sve glasovne i prozodijske vrijednosti njegova govora prema govoru sredine u kojoj živi.

"Našem djetetu" je za to potrebna stručna pomoć, postupnost i sustavnost u razvijanju izgovornih i govornih mogućnosti, što znači pažljiv i postupan odabir govornih podražaja, slijeđenje određenoga programa.

I "čujuće" malo dijete, koje vrlo rano može primati ispravne zvučne informacije, postupno uči govoriti. Njegovi su filtri njegov postupni razvoj, početne skučene potrebe i interesi, njihov postupan rast i majka, u želji da s njime komunicira stalno intuitivno prilagođuje svoj govorni izričaj, pojednostavljuje ga i jednako ponavlja u istim situacijama i po nekoliko puta, uz stanku, uvelike se koristeći i svojom afektivnošću, svojim neverbalnim prirodnim tjelesnim izrazom. To sve u njemu stvara optimalne uvjete za postupno učenje govora.

Majka u tom učenju polazi od malih fonetskih struktura koje pridružuje neverbalnom doživljaju tako da ih dijete uz neverbalni kontekst i u situaciji prima kao cjelovite poruke, a mali broj različitih životnih situacija i interesa, koji se svaki dan ponavljaju i više puta, koji postupno postaju brojniji, te majčina intuitivna optimalna govorna stimulacija, uvjetuju odabir i postupnost. Naše je dijete na početku rehabilitacije starije i zrelije, njegov je život bogatiji doživljajima, želja za razumijevanjem i potreba izražavanja veća, zato odabir i postupnost koji su nam potrebni moramo stvoriti sami umjetno.

Fonetska progresija ugrađena u program slikovnice djetetu će na početku pomoći da ne prima previše odjednom i da prima samo ono što može percipirati i izgovoriti. Uočavajući razlike i sličnosti, lakše će stvarati svoje početne orijentire za organiziranje svog fonološkoga sustava, a postupnost širenja jezičnog izričaja pomoći će mu da lakše uči jezik. Opširan opis tog sustava progresije nalazi se u drugom dijelu knjige.

Odabir dodatnih podražaja

Pri odabiru konteksta za predstavljanje i vježbu fonetskih formi koristimo dodatne podražaje koji aktiviraju različite osjetilne kanale.

Pri učenju izgovora, uz slušni, potičemo i vizualni kanal, te koristimo afektivni doživljaj i situacije u kojima se neki glas spontano pojavljuje te postupke fonetske ritmike, pokret i dodir.

Želeći da dijete nauči neku riječ, izričaj, upotrebljavamo događaj i igru, prisutnu stvarnost i dramatizaciju; reagiranje u situaciji, akciju, igračke, predmete, prisutne osobe, slike i fotografije, priču, ilustracije, pantomimu, kazalište lutaka, dijafilm, film itd.

Djeci s osobitim teškoćama u razvoju govora i strukturiranju izričaja pomažemo još grafizmom, simbolima i pismom.

Dodatne podražaje mogli bismo podijeliti na one koji tumače značenje izričaja i one koji pomažu percepciji i reprodukciji izričaja.

Dodatni podražaj kao tumač značenja izričaja

"Dijete uredna sluha, kada gleda i sluša govornika, uz slušne prima i one ostale podražaje. Paralelne obavijesti koje prima kontekstom, slikom i situacijom, te razumijevanjem stava i emocije govornika u odnosu prema onome što kaže, a što različitim kanalima dopiru do njega, upotpunjuju mu informaciju koju dobiva slušanjem i tumače njihovo značenje" (L 105) kaže profesor Pansini, koji te poruke za različite kanale naziva paralelnim izrazima događaja, odnosno raznim prirodnim jezicima: jezikom geste, događaja i kretanja. Oni zajedno jače djeluju na djetetovu osjetljivost i odgovarajućim kanalima dopiru do njegove svijesti, pomažući da izgovoreni podražaj bude primljen i interpretiran. Smatra da su ti korespondentni kanali osnovni put i način rada na početku rehabilitacije jer se njima okružuje nedovoljnost u slušnom kanalu i pobuđuje slušanje. (L 105)

Djetetu ti dodatni podražaji služe ne samo za to da bi mu protumačili značenje nekog izričaja, koji želimo da nauči i usvoji pojmovno, nego i da bi mu pomogli tu fonetsku formu zamijetiti, izgovoriti i upamtiti, te razlikovati od drugih sličnih izgovornih fonetskih formi.

Jer, ono što je u djeteta uredna sluha nesvjesna reprodukcija, u "našeg djeteta" proći će prije negoli postigne spontanost kroz proces analize i osvješćivanja.

Neka nas djeca lako oponašaju, uz gledanje i slušanje koje im omogućujemo, i brzo uče izgovarati, lako oponašaju ritam i intonaciju te brzo uče govoriti. Ima i one koja oponašaju teže ili vrlo teško. Za tu djecu potrebna je velika umješnost. U radu s njima dobro je sve što im može pomoći da lako i brzo ostvare dobar izgovor. Zato valja poznavati sve što u nekom trenutku može biti djelotvorno. Ne ide li prvim, treba pokušati drugim načinom.

Naime, ako dijete dugo nastoji ostvariti neki izgovor, a ne uspijeva, osjetit će svoj neuspjeh, kao i naše nezadovoljstvo i nestrpljenje, što ga može demotivirati.

Dodatni podražaji kao pomoć percepciji i reprodukciji izgovora

Ovdje valja spomenuti podražaje koje dodajemo slušnome, da bi pomogli percepciji i reprodukciji izgovora. Uz vizualne, o kojima je već bilo govora, spomenut ćemo one koje potičemo pokretom, dodirom, akcijom, afektivnim situacijama, a kasnije upotrebom grafizma i pisma.

Uporaba fonetskih ritmova

Kao dodatni podražaji posebno su vrijedni postupci fonetskih ritmova koji se mnogo upotrebljavaju u verbotonalnoj metodi. Dijele se na glazbene ritmove i stimulacije pokretom.

Glazbenim ritmovima djelujemo posredno koristeći razne glazbene oblike i razvijamo u djetetu osjetljivost i prijemljivost za različite vrijednosti koje one sadržavaju, vrijednosti koje se nalaze i u govoru no koje su tu manje izražene pa ih dijete teže zamjećuje i oponaša. Osposo-bljavajući se da ih zamjećuje i oponaša na glazbenom modelu, dijete se osposobljava da ih kasnije zamijeti i oponaša i na govornom modelu, što je cilj postupka.

Radi se tu o zamjećivanju:

- trajanja zvuka (tempa, ritma i stanke u glazbi i govoru);
- visina zvuka (tona i melodije u glazbi, boje glasa i intonacije u govoru);
- intenziteta zvuka (dinamike, naglašene i nenaglašene dobe u glazbi, naglašenog i nenaglašenog sloga u riječi, zatim naglašene riječi u rečenici);
- neprekidnog ili isprekidanog zvučnog podražaja: (legato ili staccato) izvođenja u glazbi - slivenog ili isprekidanog izgovora u govoru, i na oponašanju raznih glazbenih obrazaca odnosno jezičnih fraza u kojima imamo kombinacije svih spomenutih vrijednosti.

Uporaba pokreta i dodira

U radu s najmlađom djecom pokret koji rezultira dodirom privući će djetetovu pažnju na naše glasanje. Npr. učeći dijete izgovoru MA i PA vezujemo ih uz glasanje mačke i patke. Igru koju smo dramatizirali pomoću lutkica kasnije izvodimo bez njih. Tako gladimo nježno djetetovu ruku zamišljajući da je to maca, a onda s našom drugom rukom koja je u igri patka udarimo macu izgovarajući PA kratko i glasno. Pokret uz dodir tu pomaže razlikovanju tih dvaju glasova.

Taj isti dodir može nam pomoći želimo li da dijete lakše zamijeti i oponaša određeni ritam zvučnoga signala. Primjerice, fonetsku formu koja se sastoji od mnoštva kratkih i tiših signala "pa, pa, pa, pa, pa, pa" i jednoga glasnijeg "pa" poslije stanke. Uz povezanost našega glasanja uz pljesak o jedan pa drugi djetetov dlan ili jedno pa drugo koljeno, dijete će ga lakše zamijetiti i oponašati.

Ili, pokušavamo navesti dijete da oponaša modulirano glasanje s "a-a", a to nam ne uspijeva. Uzimamo lutku, ljuljamo je uz takvo pjevušenje. Dajemo je djetetu da nas oponaša, opet ne uspijeva. Stavljamo lutku na dva djetetova dlana, pod koje podmećemo svoje i zajedno ljuljamo lutku glasajući se. Vježba uspijeva. Odmičemo naše ruke i dijete uspijeva samo.

Pokret i dodir mogu nam pomoći da dijete nauči razlikovati dva zvučna signala različita intenziteta ili trajanja, da lakše doživi i reproducira razliku. Tako veći intenzitet vežemo uz snažniji pokret i dodir, a manji uz laganiji, kao i dulji zvučni signal uz dulji, a kraći zvučni signal uz kraći dodir.

Igra "Pile i mačka" objasnit će kako to ostvarujemo u praksi, igri.

Uz ilustraciju pričamo kako pile na miru kljuca (jede) kukuruz, a onda odjednom dolazi mačka i uhvati ga šapom. Dramatiziramo u prostoru, a onda se, sjećajući se doživljaja i želeći evocirati fonetski dio priče, igramo: naš je kažiprst malo pile koje iz djetetova dlana (po kojem s njim lupkamo) jede kukuruz, glasajući se pi pi pi pi (kratko i tiho).

Onda iznenada dolazi naša druga ruka - "mačka", koja ulovi "pile" ako ono u međuvremenu nije pobjeglo ili ako je pobjeglo, pljesne dijete po dlanu uz glasno "ap".

Sljedeća dva primjera pokazuju kako pokret i dodir mogu poslužiti pri korekciji izgovora.

Dječak M. L., koji je već imao osam godina i pohađao drugi razred osnovne škole, nije mogao izgovoriti riječ četvrtak. Izgovarao ga je TETEVETAK, iako je izolirano mogao izgovoriti sve glasove.

Prvo sam mu pljeskanjem po dlanu pokazala da je riječ o trosložnom ritmu, želeći mu pokazati pravilnu globalnu ritmičku fonetsku formu. Zatim sam ga podsjetila na glasove koje je izostavljao, koristeći i pismo i njegovu sposobnost čitanja. Dodirom i pokretom pomogla sam mu izgovoriti suglasničku skupinu TVR, koja i jest vrlo teška za izgovor. Koristila sam svoja tri srednja prsta i djetetov dlan. S pružena tri prsta udarala sam prvi i zadnji slog, a srednji TVR mu dočarala tako da sam brzo u ritmu izgovora spuštala na njegov dlan preko palca prstenjak, srednjak i kažiprst. Svaki je od njih u trenutku dodira označavao glas i vrijeme u kojem ga je dijete moralo percipirati i izgovoriti.

Kasnije, kad dijete uznapreduje u razvoju govora i želimo ispraviti izgovor neke rečenice i upozoriti ga na ritam, intonaciju i akcente, opet ćemo koristiti pokret usklađujući ga s našim izgovorom.

Njihalo

Profesor Gospodnetić (L 38), radeći dugo godina u Parizu prema verbotonalnoj metodi, tražio je način kako bi djetetu sa slušnim oštećenjem najbolje pomogao oponašati prozodiju - još nečim pojačati slušni doživljaj. On nam preporučuje pokret oscilacije i sintezu zvuka, pokreta i dodira u svom "njihalu".

To njihalo stvaramo uzevši dijete za ruku, njišemo je lijevo-desno, dirigirajući veće i manje amplitude u funkciji ritma govora koji djetetu sugeriramo i tako mu ga prenosimo, uzimajući u početku jedan njihaj za jedan slog. "Njihalo" nam daje priliku da osim trajanja pojedinog sloga - veće ili manje amplitude - našim pokretom i dodirom sugeriramo i naglašenost slogova i pojedinih dijelova govora (akcent riječi, kasnije logički akcent i akcent rečenice). Njihaj ruke vrlo dobro predočava što se događa u rečenici i pruža nam mogućnost da akcent zahvatimo u pravom času, naime u času prijelaza konsonanata u vokal ili obrnuto i osjetimo njegovu snagu, njegov početni impuls oko kojeg se organizira čitava fonetska fraza. Jer, svaki taj impuls u ovom slučaju logički akcent, jest moment u kojem se stvara nova energija. Ovaj pedagoški postupak pogodan je i stoga što ga možemo kombinirati s jačim ili slabijim stiskom, pustiti djetetu inicijativu, kontrolirajući ga istodobno i korigirajući. Postupak je praktičan jer nam za njega nije potrebno nikakvo pomagalo.

Nadalje, radeći prema ideji prof. Gospodnetića, primijetili smo da je u tom postupku pogodno to što se možemo vratiti, izlučiti poneku riječ ili slog gdje je pogreška - korigirati ih i opet ubaciti u cjelinu riječi ili rečenice, ili umetnuti ono što je dijete izostavilo u izgovoru.

Manjom ili većom amplitudom valja poticati ubrzavanje ili usporenje tempa, djelovati na bolje međusobno povezivanje riječi i postizanje pravilne intonacije, te stiskom ruke u određenom trenutku upozoriti na slog pod naglaskom ili riječ koju u rečenici želimo istaknuti.

Zaustavljanjem njihanja možemo upozoriti dijete u istom času kad pogriješi da nešto nije dobro izgovorilo a zatim mu pomoći da ispravi pogrešku.

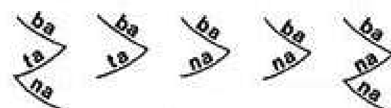
Na primjer: ako učeći izgovor riječi BANANA dijete izgovara BATANA ponovit ćemo njegov pogrešan izgovor, a zatim zaustaviti njihanje iza drugog sloga naglašavanjem TA i dajući mu znak da to nije dobro, potičući ga da kaže NA, pa BA-NA i na kraju BANANA ubacujući taj NA u ritmičku strukturu uz pokret.

No, ono što smo ispravili njihanjem možemo djetetu predočiti i grafički - nacrtati u bilježnicu.

Tako se mogu praviti okomiti crteži sastavljeni od spojenih većih i manjih lukova u koje se ispisuju slogovi. Dakako, kad dijete već zna čitati.

To onda u bilježnici izgleda ovako:

Slika 2.

Tako na primjer: učeći dijete izgovoru rečenice "Danas je nedjelja, idemo plivati." koristimo "njihalo" i pljeskanje ritma u dlan djetetu. Naglašeni slog ističemo u njihalu duljom amplitudom, a pri pljeskanju jačim udarcem čitavom rukom (dok nenaglašeni slog pljeŠćemo vrhovima prstiju).

Sve to možemo onda djetetu prikazati i grafički. Crteži u njegovoj bilježnici mogu za "njihalo" (a) i za pljeskanje u dlan (b) izgledati ovako. Oni ga kod kuće trebaju podsjetiti na raniji polisenzorički doživljaj i pomoći mu ponovno ostvariti pravilan izgovor.

Slika 3.

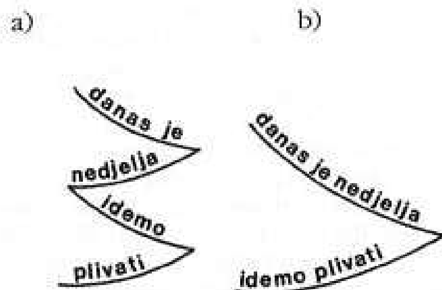

Ovaj način rada možemo koristiti s djecom koja imaju teškoće pri strukturiranju izričaja, ali valja raditi oprezno i vješto! Želimo postići dobar izgovor, bolje slijevanje slogova u riječi i riječi u rečenicu, ubrzavanje tempa govora i vjernije oponašanje intonacije. Nespretan učitelj mogao bi postići neželjen rezultat - sjeckanje i rastavljanje izričaja na slogove.

Stoga se preporučuje, čim dijete uspije nekoliko puta lijepo sve izgovoriti, prekinuti razlaganje na slogove i prijeći na manji broj pokreta tako da jedan pokret odgovara jednoj riječi, odnosno čitavoj fonetskoj frazi.

Slika 4.

a) b)

Dodatni podražaji za pomoć slabovidnoj djeci

Slabovidnom djetetu s teškim slušnim oštećenjem često ćemo teško objasniti u čemu griješi i kako treba izgovarati. Ono će, koristeći svoj taktilni osjet i dodirujući nas, doznati nešto više o načinu izgovora koji bi trebao ostvariti, preko jabučica prstiju ili dlana. Dodirujući nas dok izgovaramo ili stavljajući svoj dlan pred naša usta, doznat će nešto o jačini, toplini i smjeru zračne struje, koja se pri tome izgovoru pojavljuje, o njenom prolasku ili neprolasku kroz nos, o inicijalnim tranzijentima, o zvučnosti ili bezvučnosti okluzije, o vibracijama koje se pri nekom izgovoru stvaraju, o otvoru usta itd. I nekoj djeci uredna vida s izuzetnim smetnjama u razvoju govora možda ćemo upravo tim postupcima nešto objasniti.

Korištenje situacija ili radnji pri kojima se neki glas može pojaviti spontano

Način izgovora nekoga glasa u neke ćemo djece osvijestiti uz pomoć situacije, radnje ili igre u kojima se on može pojaviti spontano.

Primjerice, glas H dobit ćemo uz čišćenje ogledalca i hukanje u njega ili oponašanje hrkanja; glas P uz čišćenje donje usnice od mrvice koja se tu zalijepila (puhanjem); T oslobađanjem vrha jezika od listića čaja ili nečeg drugog što se zalijepilo; G uz grgljanje; C uz kihanje; L uz oponašanje psa koji pije vodu; I uživljavanje u napeto stanje koje prethodi plaču; A uz zijevanje itd.

U praksi ne upotrebljavamo ogledalo za kontrolu izgovora jer čovjek općenito nema priliku promatrati sebe dok izgovara i želimo da se kortikalna kontrola izgovora stvori integracijom slušnih i proprioceptivnih informacija.

Nekad, no to vrlo rijetko, bude li dijete ustrajavalo u pogrešci omogućit ćemo mu da isto onako kao što sluša i promatra nas, sluša i promatra sebe prilikom izgovaranja da bismo mu pomogli ujediniti slušne i vizualne utiske i usporediti ih pri korekciji.

Ne bude li nužno, za tim "posebnim" postupcima nećemo posezati.

Sve što nam je u praksi pomoglo (a tiče se uporabe dodatnih podražaja) možemo lako razumjeti znajući da podražaji koji dolaze s različitih osjetilnih strana nastoje slijediti neke zakone: strukture da mozak ima sposobnost strukturirati informacije koje prima osjetilima, da podražaj, koji nije dovoljno jak da bi ga dijete zamijetilo, može biti pojačan nekim drugim, koji obavještava o istome; da je taj drugi podražaj djelotvorniji dolazi li bolje očuvanim osjetilima.

Dodatni podražaji tako u početku pomažu pri zamjećivanju slušnog podražaja, razumijevanju značenja i ostvarenju izgovora (reprodukciji).

Pansini kaže da u slušnom putu postoji stalna interakcija ostale senzorike (vidne, proprioceptivne, taktilne) i da se usklađivanjem podražaja pomaže funkcioniranju samoga oštećenog puta, pa prema tome da za "naše" dijete percepcija mora početi od polisenzoričke, da bi kasnije vježbom, uporabom i udomaćivanjem pojmova moglo percipirati samo malim djelićem elemenata koji nose poruku. (L 101)

Upotreba afektivne situacije

Poticaj neposrednom i odgođenom oponašanju

Dijete uči i spoznaje opažajući, uspoređujući, oponašajući i u sjećanju ponovno proživljavajući događaj. Pri učenju mu uvelike pomaže urođena sklonost oponašanju (imitativna tendencija), koja počiva na sposobnosti uživljavanja u situaciju, ponovnog proživljavanja u sjećanju već doživljenoga, viđenoga i onoga što je čulo, te na njegovoj želji da bude slično onomu što je vidjelo i čulo, a posebno na želji za poistovjećivanjem sa bliskim osobama. Ta djetetova sposobnost, koju Marcel Jousse (L 66) naziva mimetizmom, a H. Wallon (L 143) automatizmom eha, omogućuje da se naši pokreti, uzbuđenja i krik projiciraju u djetetu, pa da ih ono oponaša i upravo tako percipira.

Sklonost i sposobnost oponašanja važna je za početak rehabilitacije, pa ako je dijete u početku ne iskazuje, valja je izazvati prikladnim radnim sadržajima, dobrim pristupom i odabranim podražajima.

Neposredno oponašanje rezultat je uspjele recepcije, a odgođeno oponašanje rezultat stvorene perceptivne predodžbe koja na početku rehabilitacije posreduje pri usvajanju nekoga govornoga izraza (u sebi ujedinjuje sjećanje na određeni izgovor, njegov zvučni dojam i značenje te omogućuje samostalnu reprodukciju).

Situacija u kojoj se govorni izraz generira i uči razumijevati optimalna je za njegovo učenje. Svojom dinamikom, afektivnošću, dijalogom - živom riječju (čije je značenje u kontekstu djetetu jasno) privlači njegovu pozornost i želju za oponašanjem, pa olakšava primanje i reprodukciju izričaja.

Na razini usklika afektivna situacija i naš malo karikirani afektivni tjelesni izraz - stanje u koje se dijete uživljava - pomaže mu pri oponašanju izgovora.

Na razini dijaloga, kratkih afektivno nabijenih rečenica u sklopu afektivne situacije, dijete opet, oponašajući naš tjelesni izraz, lakše oponaša i uči pravilan globalni uzorak - fonetsku formu koja sadržava sve vrednote govornog jezika.

Učeći govorni izričaj u sklopu situacije, dijete stječe iskustvo koje mu omogućuje da kasnije, u adekvatnoj prilici, posegne za usvojenim ispravnim modelom i smisleno uporabi gramatiku.

U početnoj fazi rada vrlo se djelotvornim pokazalo biranje situacija, stanja i reakcija koje dijete stalno doživljava i emitira, a da ih nije svjesno. Putem igre-dramatizacije neverbalnom izrazu, koji odražava unutarnje afektivno doživljavanje, dodaje se verbalni izričaj koji je s njime blisko povezan. Dijete to reagiranje, poznato doživljeno afektivno stanje praćeno vanjskim tjelesnim manifestacijama, u sklopu njemu poznate situacije lako prepoznaje i u njega se uživljava. Verbalni izričaj koji smo mu tako prezentirali razumije, i oponašajući ga uči izgovarati. Insceniranjem istih ili sličnih situacija ili pokazivanjem njihovih slika dajemo djetetu priliku da taj izričaj susreće i prepoznaje ili reproducira. Na taj način dijete uči i osvješćuje taj izgovor, pamti i osposobljava se da ga se zatim u odgovarajućoj situaciji prisjeti i da ga upotrijebi kao govorni znak. Želeći da ga se dijete prisjeti, osim slike moći ćemo upotrijebiti i tjelesni izraz pa tako i on postaje podsjetnik.

Primjer: U vrtiću djevojčicu Anu boli zub. Tuži se na bol i drži ruku na obrazu. Mi je žalimo i oponašamo. Pokazujemo kako se tuži sa "mmmm", da bismo pokazali kako smo shvatili o čemu je riječ. Sutra pričamo o onome što se dogodilo jučer. Dramatiziramo: izraz lica, jauk boli i ruka na obrazu tjelesni izrazi koji su se u prethodnoj situaciji pojavili spontano, postaju znakovi kojima dijete tumači da je Anu bolio zub, a zatim u igri dramatizacije da zub boli i lutku.

To činimo učeći izgovor glasa "m". Pritom zvuk, koji se u prijašnjoj situaciji pojavio kao krik, pri oponašanju i dramatizaciji postaje govorni znak za bol zuba, a dijete ga uči i pamti. Poslije ti isti vanjski znakovi - tjelesni izrazi, ruka na obrazu i tužna facijalna ekspresija pokazana djetetu u nacrtanoj situaciji, postaju podsjetnik. Dovoljni su da se dijete sjeti verbalnog reagiranja i da ga samostalno spontano reproducira.

Dakako, početna stimulacija ne mora biti istinska situaciji. To može biti slika ili igra i dramatizacija koje dočaravaju istinski događaj te djetetu pomažu da se u njega uživi.

Dijete je važno potaknuti na neposredno i odgođeno oponašanje. Neposrednim oponašanjem, uživljavajući se u situaciju i reagirajući glasom i tjelesnim izrazom, dijete povezuje određeni način izgovora sa značenjem, sa slušno senzoričkim doživljajem vlastita glasa i s drugim doživljajima koji ga prožimaju, pa ih povezuje u sjećanju.

Odgođenim oponašanjem - dramatizacijom - oživljava ta sjećanja, učvršćujući perceptivnu predodžbu, osvješćuje i svladava govorni izričaj.

Glas dolazi iz pokreta (L 51), pomozimo pokretom da ga dijete zamijeti i proizvede.

Upotreba fonomotorne ritmičke igre i njena ilustracija

Malo dijete uredna sluha spontanom igrom glasanja vježba svoje govorne organe, što zovemo gukanjem ili vokalizacijom. Ta igra, koja je do šestog mjeseca života potaknuta više kinestetski negoli akustički, pojavljuje se u toj dobi i u djeteta s teškim oštećenjem sluha. No, kada "čujućem" djetetu glavni poticaj za glasanje postaje slušanje i ono počinje formirati svoju glasovnu intonacijsku formu (i glasove, modelirajući ih prema jeziku koji sluša sužavajući svoj repertoar), te kada u jedanaestom mjesecu počinje izgovarati prve jednosložne i dvosložne riječi - "naše dijete" više ne prati njegov razvoj. Ono ima krik, gestu i mimiku.

Tek u početku rehabilitacije "našem" se djetetu pruža mogućnost grube slušne kontrole, pri čemu ono otkriva glas kao još jednu svoju mogućnost i osobinu. Potičimo ga na igru govornim organima - igru doživljavanja vlastita glasa i slušanja - na vokalizaciju.

Djetetu je osvještavanje vlastita glasa i istraživanje mogućnosti glasanja zanimljivo kao nov doživljaj i na početku ga lako uspijevamo potaknuti na tu igru. Ipak, njegovo zanimanje poslije kraćeg vremena jenjava. Zašto? Vjerojatno zato što se vokalizacija odvija u početnoj fazi razvoja, kad dijete još ne traži smisao onoga što čuje i izgovara, a "naše" je dijete na početku rehabilitacije znatno starije.

Budući da je to glasanje vrlo korisna vježba za pred govor, da bi naš dvogodišnjak ili trogodišnjak u njoj ustrajao - vokalizirajući i opetujući slogove u nizu - stvaramo igre u kojima to glasanje postaje osmišljeno jer dijete već u toj dobi traži smisao za napor koji zahtijevamo. U praksi, stoga, vrlo brzo prelazimo na vježbe u kojima vokalizaciju - izgovor slogova u nizu - vežemo uz neko značenje, prateći u igri neku akciju i njezin ritam.

Takve fonomotorne ritmičke igre umjetno zamjenjuju spontanu igru glasanja (uz slušnu kontrolu) koja je izostala u djetetovu razvoju.

U tim igrama npr. glasamo se koristeći igračke tako da ih pokrećemo u ritmu glasanja: tako ćemo se uz mačku glasati "ma-ma-ma", uz psa "va-va-va", uz patku "pa-pa-pa", uz konjića "op-op-op" itd. Stvaramo male ritmičke kompozicije koje zatim ilustriramo i vježbamo, a takvu smo vježbu nazvali ILUSTRIRANOM FONOMOTORNOM RITMIČKOM IGROM - ona je sastavni i važan dio ovoga programa.

Ilustrirana fonomotorna ritmička igra djelotvorni je oblik rada na početku rehabilitacije jer udružuje:

- vježbu zamjećivanja zvučnog podražaja
- vježbu zamjećivanja, neposrednog i odgođenog oponašanja ritma, te ostalih prozodijskih strukturalnih elemenata govora
- vježbu razumijevanja i pamćenja fonetskih formi.

Ilustrirana fonomotorna ritmička igra

U ilustriranoj fonomotornoj ritmičkoj igri izgovor je usklađen s funkcionalnim pokretom koji određuje ritam izgovora, a ponekad svojom kakvoćom i svojom simbolikom pomaže pri percepciji i reprodukciji izgovora i povezivanju govora sa značenjem.

Ilustrirana fonomotorna ritmička igra je posebna jer povezuje pokret i izgovor sa značenjem i cijelu svoju ritmičku, a fonetsku kompoziciju u vremenu prenosi na vizualno - prostorni plan. Odličan je perceptivni oslonac za neposrednu reprodukciju te odlični podsjetnik za odgođenu reprodukciju.

U igri obično ritam pokreta na početku oponaša neku akciju i određuje ritam glasanja koji je s njome povezan ili za nju karakterističan.

Ilustrirana fonomotorna ritmička igra na početku je kratka. Sastoji se od dvije-tri već obrađene fonetske

forme koje se nekoliko puta ponavljaju i ritmički i smisaono uklapaju u malu "priču" ili "pjesmicu", uglavnom sastavljenu od nekoliko ritmičkih elemenata - ilustriranih u nekoliko sličica.

Svaka sličica podsjeća na određeni pokret (akciju ili afektivno reagiranje) uz koji je povezana određena fonetska forma, a sve zajedno svojim redoslijedom, kao u stripu, opisuju određeni događaj. Ilustracija omogućuje prisjećanje i nastavak vježbanja kod kuće, a opetovanje istog izgovora, koje je u sklopu priče koju igra sadržava, logično vodi do operativne integracije i pamćenja. Dolazi tako do bržeg pridruživanja slike pokretu i izgovoru - naime do osviještenog, spontanog, ispravnog ritmičkog izgovora asociranog uz značenje. Ilustracija osim toga omogućuje da dijete doma vježba i samo.

Način vježbanja

Dijete prvo promatra i sluša učitelja koji, idući slijeva nadesno i od gore prema dolje, gleda i dodiruje svaku sličicu jednom rukom, pri svakom dodiru izgovarajući određenu fonetsku formu, a drugom rukom istodobno praveći pokret koji na početku tumači značenje slike. Učitelj i dijete potom istodobno gledaju, dodiruju, izgovaraju i prave pokret, a onda dijete pokušava samo. Ako još ne zna, učitelj mu pomaže kod svake sličice. Dijete oponaša izgovor i radnju prema njegovu modelu, dok ne nauči samostalno reproducirati cijelu vježbu uz pomoć ilustracije. Dakako, to se ne događa u jednome danu.

Kasnije, kada dijete počne lakše izgovarati, vježba se nauči napamet, pa se u skupnome radu može upotrebljavati i kao brojalica.

Ilustrirana fonomotorna ritmička igra djetetu je dopadljiva jer je dinamična - igrom oponašanja, ritmom i pokretom, te kratka - strukturom od pet ili sedam elemenata, zanimljiva i razumljiva njemu poznatim sadržajem.

Dijete je rado prihvaća jer su mu njeni zahtjevi primjereni. Od početka je uspijeva naučiti bez većeg napora. Verbalne elemente poznaje otprije, a neverbalne - ritam i pokret - oponaša lako, pa ga lako i brzo postignuti uspjeh motivira.

Na početku rehabilitacije takva je vježba djelotvorna jer je dijete prihvaća kao igru, aktivira ga polisenzorički, i omogućuje mu da uzastopno prima isti podražaj i ponavlja isti izgovor, a to ponavljanje, koje je u kontekstu igre logično, jer ga dijete ne doživljava kao prisilu, pomaže pri usvajanju.

Tako vježba uzastopna ponavljanja istog izgovora i primanja istog podražaja, potrebna i nezaobilazna u logopedskoj praksi, obično neosmišljena, pa zato djeci dosadna i teška, ovako obogaćena ritmom, sadržajem, pokretom i pjevnošću postaje zanimljiva i lakša.

Čak i dijete, koje ima slušne ostatke samo na niskim frekvencijama i koje je na njih najosjetljivije, može zamijetiti zvuk koji doživljava kroz ritam jer se ritam prenosi upravo preko tih niskih frekvencija. Te niske frekvencije prima uz pomoć tehnike i opreme (elektroakustičkih aparata, mikrofona, vibratora, vibratorne daske), a kao prijamnik i provodnik koristi vlastito tijelo.

Fonomotorna ritmička igra pri percepciji podražaja sadržava koordinaciju ritmičkoga zvuka i pokreta, a pri reprodukciji koordinaciju ritmičkog pokreta i vlastitog glasanja, te pomaže i omogućuje percepciju i reprodukciju.

Dinamički karakter vježbe, pojačan maštovitošću, temperamentom i šarmom učitelja, aktivira dijete, stvara dobro raspoloženje i želju za sudjelovanjem i oponašanjem. Ritmička vježba razvija u djetetu osjetljivost na zvuk i ritam.

U vježbama koje radimo na početku slušno-govornog osposobljavanja uloga je ritma trovrsna:

- otvara vrata u svijet zvuka
- otvara vrata u svijet prozodije i pomaže pri usvajanju prvih fonetskih struktura
- omogućuje dulje vježbanje bez umaranja jer stalnom izmjenom napetosti i opuštanja smanjuje napor, regulira utrošak živčane energije i stvara ugodu.

Fonomotorna ritmička igra u radu s bebama

U radu s bebama (djecom od 0 do 3 godine) naši su zahtjevi još skromniji. Želeći da beba zamijeti naše ritmičko glasanje, pokrećemo je, dodirujemo ili joj pomažemo praviti pokret.

Ritmička igra kojom maloj djeci na početku rehabilitacije pružamo slušne podražaje uobičajena je majčina spontana igra s djetetom.

S djetetom smo u fizičkom kontaktu, najčešće nam sjedi u krilu i gleda nas, pridržavamo ga, dižemo i spuštamo, pomažemo mu skakutati ili pljeskati, ljuljamo ga ili dodirujemo, koordinirajući svoje glasanje s pokretom. Ako dijete još ne može oponašati naše ritmičko glasanje, zadovoljavamo se time što oponaša naš ritmički pokret.

Od djeteta zahtijevamo samo da zamijeti zvučni podražaj, da nas gleda i sluša, osjeti ugodu, da mu se igra sviđi.

Uz pokret, ritam, dodir i zvuk, u te igre unosimo nježnost, toplinu i srdačnost, očitovane tjelesnim kontaktom, razmjenom pogleda i osmjeha, čime postižemo afektivnu komunikaciju.

Njegovu će pozornost ponajprije privući kraj igre - osjetljivo drukčiji podražaj, koji će doći poslije kraće stanke, u kojoj dijete zadržava dah, očekujući što će biti dalje. Taj je kraj obično glasniji zvučni podražaj, usklađen s drukčijim dodirom, pokretom ili afektivnim izrazom. A taj zvučni podražaj dolazi pošto se ista ritmička fraza ponovila nekoliko puta. Dijete obično upravo na kraju igre počinje sudjelovati glasom.

Igra u djeteta stvara posebno raspoloženje, pa ga potiče da nam se kasnije, na svoj način, pridruži pokretom i glasanjem (pjevušenjem ili klicanjem), izražavajući ugodu, radost ili uzbuđenje. Tada mu približavamo mikrofon da bismo njegovo slušanje vlastita glasa iskoristili kao slušnu autostimulaciju. (L 111)

Primjeri fonomotorne ritmičke igre u radu s bebama

- Na samom početku rehabilitacije, uz koordinirano glasanje, djetetu redom možemo dodirivati (kao da crtamo) obrve (jednu pa drugu), nosnice, uši i na kraju: usta. Kasnije, kad ono to isto bude radilo nama, u trenutku kad dođe do usta učinimo pokret kao da želimo zubima uhvatiti njegov prst.

- Dijete skače na krilu, uz naše pridržavanje i glasanje: "op op op op op - opala!" Na "opala" - dižemo ga u zrak.

- Ljuljamo ga lijevo-desno na krilu; ono je okrenuto prema nama, pjevušimo "la-la-la-la-la-la-la"; na "buc" ga spuštamo s glavom prema dolje.

- Ljuljamo se prema djetetu koje nam sjedi nasuprot, približujući svoju glavu njegovoj, na kraju se s njom lagano sudarimo; glasamo se pri tome: "o-o-o-o-o-o bum!".

- Kažiprstom gladimo djetetov dlan praveći po njemu krugove, glasajući se jednolično, a na kraju ga po dlanu udarimo uz jači usklik!

- Prstima "hodamo" penjući se po njegovoj ruci prema vratu i glasamo se u ritmu, da bismo ga na kraju poškakljali ispod brade uz veseli usklik.

- Dodirujemo mu prst po prst, uz tiho glasanje da bismo ga na kraju uštipnuli za palac uz glasniji povik: "a-a-a-a-A!". No, poenta može biti i zagrljaj i poljubac. Dijete polako aktivno počinje sudjelovati u igri, kojoj uskoro dodajemo i sadržaj kao u igri "Pile i mačka" (vidi str. 14.).

Prije spavanja možemo se igrati i tako da "mijesimo kruh".

Dijete leži na krevetu, a mi ga šakama lagano pritišćemo kao da mijesimo kruh, zatim pravimo pletenicu (stavljamo mu ruku preko ruku i nogu), pa ga stavljamo pod deku ili u krevet "da se kruh ispeče". Poslije malo vremena dodirujemo kažiprstom da provjerimo je li "pečeno" glasajući se u ritmu. Na kraju ga otkrivamo i šalimo se kao da ćemo ga pojesti.

- Palačinka: Dijete leži na deki, ono je palačinka. Pravimo pokrete kao da palačinku mažemo pekmezom, dodirujući dijete i glasajući se u ritmu. Na kraju dijete valjamo umatajući ga u deku i glasamo se drugačije. Valja paziti da glava djeteta ostane vani, da pokreti budu nježni i da se igra odvija uz zajedničko veselje.

- Sladoled: Sjedimo nasuprot djetetu, pokrivamo glavu rupcem i ljuljamo se glasajući se u ritmu pokreta, a onda poslije kraće stanke, uz glasniji usklik povučemo rubac i otkrijemo lice. Dijete će uskoro pogoditi - prepoznati trenutak u kojem je mora skinuti i povući uz usklik. Uloge se mijenjaju.

Treba napomenuti da se igre u kojima se djetetu prekrivaju oči, pa bilo to i na trenutak, rade samo ako ono na njih pristane; to nam je znak da smo zadobili njegovo puno povjerenje.

Prve ritmičke igre često radimo uz pomoć igračke. Primjerice, konjić skače uz "op op op op" i preskače preponu uz "ooooo-pa!" itd. Kako se te igre ponavljaju uvijek u istoj ritmičkoj strukturi, dijete očekuje određeni kraj u pravome trenutku i prvo počinje sudjelovati u njemu. Time stvaramo slušnu pažnju. Od djeteta polako zahtijevamo nešto više od pozornosti i ugođaja - aktivno sudjelovanje: uzvraćanje dodira, pritiska, udarca, davanja otpora, oponašanje pokreta kojim smo animirali igračku i glasanja kojim smo pratili te radnje. Pomažući mu glasajući se i praveći pokret zajedno s njime kasnije zahtijevamo da to radi samostalno. Primjerice, da na našoj ruci radi ono što smo mi na njegovoj, uz isto ritmičko glasanje, ili da nas oponaša u pokretu i glasanju ljuljajući lutku.

Iskustvo potvrđuje: što je dijete mlađe ili manje sposobno za slušnu percepciju, više koristimo dodir, pokret, igračku i sl. Tako zapravo intuitivno pojačavamo akustički podražaj, usklađujući ga s podražajima koji su djetetu lakši za percepciju, onima koje dijete prima preko svoje vestibularne, taktilne, proprioceptivne, kinestetske, vizualne i afektivne osjetljivosti.

Pri reprodukciji dijete će ponovno upotrijebiti isti dodir, pokret ili igračku jer će mu isti podražaj, koji mu je prije pomogao pri percepciji ritmičkoga zvučnog podražaja, pomoći i pri njegovoj reprodukciji. No važno je da zadatak bude djetetu primjeren. Tako je pri ljuljanju lutke ritam usporen, a glas modulirano - pjevan, što čini ritmički verbalan model razgovjetnijim i djetetu daje više vremena za perceptivnu obradu i reprodukciju.

Slikovnica nam opisuje takve igre, ali svaki učitelj može izmisliti još mnoge druge, oslanjajući se na djetetove spontane aktivnosti, njegovo trenutačno zanimanje i svoje pedagoške ciljeve.

Kako stvarati prve ritmičke vježbe i njihove ilustracije

Ritmičku vježbu možemo stvarati iz bilo koje ritmičke radnje koja privlači dijete ili na koju mu obraćamo pozornost i povežemo li je s glasanjem koje ono može oponašati.

Radeći na početku s malom djecom i onom s većim poteškoćama, zadovoljit ćemo se i samim motoričkim oponašanjem ritma radnje.

Moći ćemo tako oponašati rad brisača na automobilu, medino bubnjanje, patkin hod, tatu koji pili drvo, baku koja čisti tepih, skakutanje vrapca itd.

Igra će biti zanimljivija dodamo li joj uvijek neki zgodan završetak. Tako vrabac skakuće, pa poleti; baka čisti tepih, pa uzdahne umorna; tata pili drvo, pa ono padne; patka hoda, hoda pa nalazi zrno; medo bubnja, pa bubanj pukne; brisači rade, pa ih zaustavimo,... za dijete je to poput male priče.

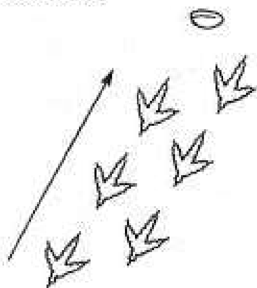
Da bismo djetetu objasnili o čemu je riječ, možemo ga na prijašnje iskustvo podsjetiti dramatizacijom ili mu to nacrtati - pokazati na slici. Audiorehabilitatorova umješnost na početku se sastoji u tome da nađe igru čiji su zahtjevi djetetu razumljivi i izvedivi, ali i toliko zanimljivi da poželi i samo sudjelovati. Dopadljiv kraj, koji se očekuje, pridonosi zanimljivosti. Što se tiče fonetskoga sadržaja, igra slijedi razvoj djetetovih sposobnosti izgovaranja.

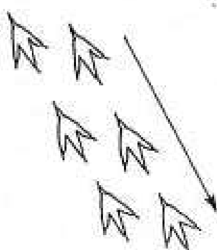
Igra obično prethodi stvaranju grafičkog podsjetnika - ilustracije. Možemo, primjerice, od šest jednakih kockica složiti stube, pa se s nekom lutkicom po njima uspinjati, uz izgovaranje slogova "op op op", a zatim, došavši gore, malo zastati i skočiti dolje uz otegnuti izgovor "OOOOOPA!".

To zatim valja nacrtati i dati djetetu da bi se uz sličice prisjetilo radnje i izgovora.

Tako hodanje patkice (koja ide, pa nalazi zrno) možemo prikazati igračkom, prstima, tragovima koje oni ostavljaju. Ako smo se pritom glasali s "pa-pa, pa-pa, ap!", dijete će zatim, "hodajući" svojim prstima po tim tragovima, oponašati hod patkice i naše glasanje.

Slika 5.a) *b)*

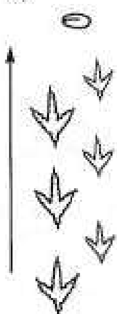

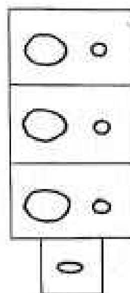
U daljnjoj fazi razvoja govora oponašat ćemo hod šepave kokoši, koja na dužu nogu staje dulje, a na kraću kraće vrijeme - što se odražava u ritmu hodanja, a na kraju nalazi zrno. Povežemo li to s izgovorom "ko-ko, ko-ko, ko-ko" (uz hodanje) i "čop!" (uz hvatanje zrna), uvijek će prvi slog biti izgovoren glasnije i dulje od drugoga, što će biti prilika za pripremanje izgovora dvosložne riječi.

Slika 6.

a) b) c)

Svejedno je kojim smjerom ostavljamo tragove na papiru. Poslije, kada budemo "čitali" crtež, početak mora biti na gornjemu lijevom kutu bilježnice, a kraj u donjemu desnom kutu, radi stvaranja navike za kasnije čitanje, kada crtežu pridružimo tekst.

Oponašajući prstima hod i hvatanje zrna, taj ritam pratimo našim glasanjem.

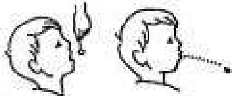
Na primjer, u vjezbi na (PROGOVORI 1) fonetske forme "am" i "p" bit će povezane s crtežima dječaka koji uz "am" stavlja trešnju u usta, a uz "p" izbacuje košticu visoko u zrak, te na kraju, kada se ta radnja dvaput ponovi, pokazuje dvije koštice na dlanu. Ta ritmička kompozicija izgleda:

Slika 7.

AM P

AM P

(pokazivanje)

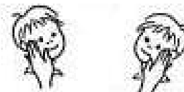

Slika 8.

AM AM

MA MA

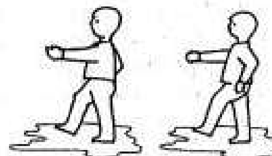
MAMA BA

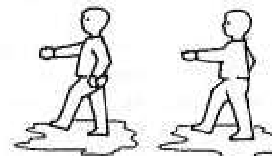
Majka hrani dijete, pa kad je pojelo miluje ga po obrazima i poljubi.

Slika 9.

tap tap

tap tap

tap tap
u!

Tako se primjerice brojalica nadovezuje se na obrađenu situaciju u kojoj dijete gazi po lokvi i poprska se, pa usklikom "u!" izražava negodovanje.

Dijete zajedno s učiteljem promatra sličicu po sličicu, dodirujući je i izgovarajući "tap", idući slijeva nadesno i odozgo prema dolje; kod zadnje slike hvata se za glavu i usklikne: "u!", izražavajući negodovanje.

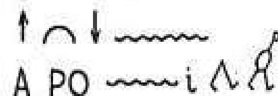
Te vježbe, u kojima na dijete djelujemo polisenzorički i učimo izgovor i uporabu fonetskih govornih znakova, posebno su korisne za djecu koja na početku razvoja govora imaju većih teškoća.

Vježbe sastavljamo uvijek od riječi i rečenica koje obrađujemo i želimo da djeca nauče. Tu se, od oponašanja ritmičkog pokreta, pokreta i zvuka, onomatopeje i oponašanja radnje, afektivnog reagiranja tjelesnim izrazom i usklikom dolazi do riječi, rečenica, pravih brojalica i pjesmica koje ilustriramo prema želji. Pokret i crtež pomažu nam pri tumačenju sadržaja ali i kao podsjetnici za samostalnu reprodukciju.

Imamo pjesmicu:

Slika 10.

Gore nebo - dolje voda,

a po vodi ide roda.

Roda ide tap-tap-tap,

lovi žabu ap-ap-ap!

Takve se pjesmice mogu dobro iskoristiti i kao vježbe za slušnu percepciju i početno čitanje i pisanje. Neke riječi mogu biti napisane, a neke nacrtane. U tim pjesmi-cama pokret kasnije označava samo ritam, a pamćenju pomaže rima.

Početne vježbe, kojima dijete potičemo na zamjećivanje i oponašanje nekog ritma (i intonacije), daleko su od konačne zadaće razvoja kvalitetnog govora jer uzorak koji mu dajemo za oponašanje nije onaj govorni uobičajeni. Ipak, zamjećivanjem i oponašanjem toga jedno-stavnog ritma, uz pomoć tih ritmičkih vježbi te fonetskog materijala (koji se u početku sastoji od slogova i vokala - onomatopeja, usklika i pojedinih riječi), želimo ga osposobit da bolje zamjećuje i oponaša onaj govorni, kompleksniji i nepravilniji ritam.

Također, poticanjem na zamjećivanje i oponašanje različitih tonaliteta i globalnih intonativnih formi usklika na ovoj fonetskoj razini pokušamo ga osposobiti da ih poslije zamijeti i oponaša u nekoj rečenici te shvati poruku koju ona sadržava.

Uloga senzoričkog i afektivnog iskustva pri učenju govora

Pri učenju je vrlo važna djetetova aktivnost. Provodeći fonomotorne vježbe, uvjerili smo se da dijete lakše prihvaća ponavljanje istog izgovora ako je ono u igri povezano s pokretom koji ima neko značenje, npr. ako oponaša akciju vezanu uz neki događaj.

No, da dijete u svojem ustroju nema sklonosti za takvo učenje ritmičkim ponavljanjem - bilo bi mu ga teško nametnuti.

M. Montessori (L 96) vjeruje u prirodnu silu koja upravlja dječjim razvojem i koja, budeći u djetetu instinktivnu želju za razvojem i funkcioniranjem, stvara i energiju za upornu vježbu.

Promatrajući spontanu djetetovu igru, znamo da je njegova osobina ustrajno ponavljati pokušaje za nečim čemu još nije vično, sve dok to ne uspije. To se pogotovu očituje u vježbi za stjecanje motoričkih vještina (npr. u hodanju po zidiću, igri "gumi-gumi", skakanju, penjanju, preskakivanju, igri škole, različitim igrama gađanja, igrama loptom itd.). M. Montessori, pišući o tome, kaže da su sve aktivnosti maloga djeteta povezane uz njegovu instinktivnu želju za razvojem i djelovanjem. Djetetova spontana igra uglavnom sadržava upravo ono što je njemu u tome trenutku za razvoj i potrebno. Pogledajmo malo dijete. Osjet vida i sluha pomaže dodirom, da bi stvorilo spoznaje. Stalno se kreće da bi uskladilo i prilagodilo svoju pokretljivost. Kada ga gledamo kako se igra, hvata, baca, sve dodiruje i pravi mnogo pokreta u živahnom raspoloženju, znamo da živi i da mu je dobro.

Ta živahna aktivnost - kako kaže M. Montessori - nazočna je kadagod unutarnje snage nađu svoju "gimnastičku dvoranu" za udobno vježbanje u miru.

Jednoga dana ušla sam u učionicu, trebao je biti sat matematike. Stolci su bili u krugu i djeca (šestogodišnjaci) hodala su po njima. Trenutačno sam izmislila pjesmicu i zanimljivu igru u kojoj patkice jedna po jedna skaču u vodu, koja je, koristeći dječju spontanu i dobrovoljnu aktivnost, uključila i programirani pedagoški zadatak - učenje matematike (oduzimanje).

Uvjerila sam se tada, po ne znam koji put, kako igra i pokret pri učenju, aktiviraju djecu i u toj aktivnosti u dobrom raspoloženju ustraju u vježbi, bez obzira na jednoličan sadržaj pjesmica. Svi koji radimo s djecom koja imaju teškoće u razvoju govora imamo iste spoznaje: toj djeci nije dovoljan kontekst koji promatraju, slike ili akcija koju drugi vodi. Oni, da bi nešto shvatili, moraju dodirivati ono što uče, uživljavati se u situaciju, imenovati ono što doživljavaju, oponašati akciju odmah poslije doživljaja, itd. Djetetovo je neposredno iskustvo najdjelotvornije pri povezivanju fonetskog oblika riječi i njena značenja.

Kasnije, učvršćujući taj pojam, to neposredno iskustvo izazvat ćemo slikom ili dramatizacijom situacije u kojoj smo se s tim pojmom susreli i imenovali ga.

Tako, primjerice, učeći izraze, "Daj! Evo! Baci! Uzmi! Pusti! Gurni! Povuci! Otvori! Donesi!", moramo nešto pružati, davati itd. i zahtijevati od djeteta da čini isto.

Za učenje nekog izraza, vezanog uz novi pojam, potrebno je višekratno ponavljanje iskustva, svaki put praćeno imenovanjem, a zatim valja dijete poticati na samostalno imenovanje višekratnim prisjećanjem na to iskustvo.

Učeći parove oprečnih pojmova "hladno - toplo", "mokro - suho", "hrapavo - glatko", "tvrdo - mekano", "oštro - tupo", upotrijebit ćemo djetetov dodir i različite predmete. Pri učenju "slatko, kiselo, slano" opet ćemo, naravno, upotrijebiti prijašnje iskustvo.

Pri učenju glagola "lupati, bosti, vući, gurati, bacati" dijete će to raditi, a zatim činiti pokrete, uživljavajući se u situaciju - "kao da".

Za učenje pojmova "gore - dolje", "jako - slabo", "brzo - polako", "iznad - ispod", "usko - široko", "teško - lagano" itd. potrebno je primjerenim proprioceptivnim i vestibularnim vježbama pomoći djetetu da ih osjeti uz pomoć tijela, svojega pokreta, mišićne aktivnosti. No, više od toga dijete može osjetiti i u izravnoj vezi s osobom koja ga uči. Ono će osjetiti da smo ga podigli (gore), a potom spustili (dolje), pri ljuljanju na ljuljački privukli k sebi (amo) i udaljili (tamo), da smo njegovu ruku stavili ispod ili na svoju, da je držimo jako ili slabo, da po njemu svojim prstima "hodamo" brzo ili polako, itd.

Dakako, te odnose učit ćemo postupno (dva ili tri odjednom), imenujući ih uz mnogo novih primjera u prostoru.

To područje proprioceptivnosti razradio je Gospodnetić i upozorio na njegovu važnost u rehabilitaciji (L 38).

To će biti posebno važno kad se bude radilo o djetetu koje teško povezuje fonetsku formu uz značenje. S takvom djecom koristit ćemo višeosjetilni podražaj pri učenju novih riječi ili pojmova. Primjerice, učeći riječ "lopta", dijete će je držati, hvatati, bacati ili će se njena oblika, veličine ili funkcije prisjećati uz dramatizaciju, promatrajući sliku. Učeći riječ "breskva", dijete će morati povezati zvučni dojam te riječi s proprioceptivnim osjetom koji je imalo pri njezinu izgovoru i s vizualnim doživljajem breskve, s taktilnim doživljajem pri dodiru njene kore, okusom i mirisom. Slikovnica nam za to daje neke primjere.

J. Lalanda (L 74), navodeći istraživanja s područja neuropsihologije o mehanizmima govora i načina na koje "čujuće" dijete usvaja govor, piše:

"Dijete, učeći govor, mora asocirati jezične elemente jednostavne kao foneme ili kompleksnije kao riječi i rečenice s auditivnim, vizualnim i drugim percepcijama koje prima iz okoline koja ga okružuje preko svojih pet osjetila. Ti senzorički podražaji dolaze u mozak gdje se raspoređuju i asociraju na određenim točkama neokorteksa. Tu se ponavljanjem istog doživljaja ili iskustva stvaraju neuronalna strujanja, čije utiranje nazivamo učenjem. Naučiti tako govoriti znači asocirati put primanja verbalnog izražaja s drugim senzoričkim putovima, stvorenim pri ponovljenom iskustvu, pa je riječ, na neki način, verbalna slika i zvučni eho tih putova."

Navodeći istraživanje s područja neuropsihologije, on tumači kako podražaji iz različitih osjetila, pošto stignu u neokorteks, stvaraju elektrokemijske signale koji različitim kompleksnim putovima na kraju stižu u motornu fonatornu zonu, smještenu i ispod Rolandove brazde, koja upravlja govornim organima: larinksom, ustima, jezikom itd.

Stvaranje podsjetnika

Dijete s teškoćama pri strukturiranju izgovora obično ima teškoće i pri pamćenju, tj., povezivanju neke fonetske forme i značenja. To se očituje u teškoći razumijevanja riječi ili izričaja koje je netko izgovorio i pri prisjećanju na određenu riječ ili izričaj u želji da ih upotrijebi.

Zato djetetu i u tome valja pomoći i organizirati vježbe da bi taj isti izgovor moglo više puta čuti i razumjeti ili izgovoriti i uporabiti. Na početku, pri učenju prvih fonetskih formi, da bismo dijete potaknuli da nešto samostalno imenuje ili pokaže da razumije ono što smo rekli, služimo se podsjetnicima.

Korištenje minijaturnih igračaka

Kako pri učenju prvih onomatopeja upotrebljavamo male igračke koje pred djetetom pokrećemo na vibratornoj dasci, podu ili stolu, te iste igračke kasnije postaju podsjetnici na ono što smo već radili i na način kojim smo se u tim igrama glasali. Kad mu pokažemo igračku, dijete će s njom ponoviti naš pokret i glasanje ili će na naše glasanje i određeni pokret rukom (bez igračke) pokazati odgovarajuću igračku.

U početku, dok je još mali broj fonetskih formi koje učimo i mali broj igračaka koje upotrebljavamo, te nam igračke mogu poslužiti kao podsjetnici, s time da dijete s njima kod kuće ponavlja ono što smo radili u školi.

Korištenje slike ili crteža u bilježnici

Budući da je svakodnevno nošenje igračaka kući i vraćanje u vrtić dosta teško jer ih dijete može izgubiti, obično rabimo njihovu sliku ili crtež u bilježnici. Ako taj naš crtež u bilježnici nije dovoljan da bi se dijete prisjetilo nekog izgovora (riječi ili izričaja), koristimo još nešto što je ono u toj igri doživjelo: ritmički pokret, izraz lica, našu prirodnu gestu, dodir, dramatizaciju akcije itd.

Najbolje je da taj crtež u djetetovoj bilježnici nastane neposredno poslije doživljaja igre i djetetove uspješne reprodukcije pokreta i izgovora, te da dijete, uz učiteljev napravi i svoj crtež. Kasnije kad nauče pisati uz crtež mogu zabilježiti i pojedine riječi. Ti nam crteži postaju dragocjeni podsjetnici za očuvanje polisenzoričkog doživljaja, uspomena koja ujedinjuje sjećanje na slušni dojam, način izgovora i njegovo značenje, te istodobno podloga za rekonstrukciju operativnih shema novog pravilnog izgovora.

Promatrajući taj podsjetnik, dijete se sjeća događaja, igre, akcije, pokreta, ritma, izraza lica, verbalnog i neverbalnog reagiranja i to reproducira. Pri učenju izgovora nekog izričaja najbolje je, dok ga dijete ne usvoji, da podsjetnik ostane isti.

To je osobito važno napomenuti u slučaju kad s djetetom radi više osoba. Crtež ne mora biti "umjetnički", ali mora isticati važno. Dijete ga mora prepoznati i vezati uz ono što je doživjelo.

Materijal koji se tako skuplja u bilježnici postaje vrijedan jer omogućuje ponavljanje, vježbanje i postupno bogaćenje izraza. Dijete će tako kasnije, listajući bilježnicu, uz crtež neke situacije, umjesto usklika ili riječi, upotrijebiti cijelu rečenicu. Bilježnica, u kojoj svaki dan ima sve više sličica, a dijete ih uspješno imenuje ili tumači izričajima, snažna je motivacija za dijete, ali i za audiorehabilitatora, učitelje i roditelja.

Korištenje slika iz slikovnice PROGOVORI 1. i 2.

Slikovnice PROGOVORI 1. i 2. osim svoje osnovne namjene da pomogne u odabiru početnih fonetskih formi i situacija uz koje se one mogu prikazati i asocirati, služi nam i kao podsjetnik. No, one postaju vrijedne samo uz prethodnu pomoć igre povezane uz svaku sliku jer samo tako temelj svake slike - podsjetnika postaje senzorički, motorički i afektivni doživljaj, koji pomaže integraciji govornog izraza.

Korištenje pokreta

Iskustvom spoznajemo da je u našemu polisenzoričkom podražaju vrlo važan osjet koji dijete doživljava pokretom u vlastitu tijelu. Zato je pokret vrlo pogodan kao pomoć pri ostvarivanju izgovora neke fonetske forme, kao perceptivni oslonac o čemu je bilo govora, ali i kao podsjetnik pri radu.

Korištenje stimulacija pokretom iz postupaka fonetskih ritmova

Kao perceptivni oslonac, široki tjelesni pokret može prikazati mnogo toga što sadržava neka fonetska forma jer se ostvaruje u vremenu kao govor. Pokret može pokazivati trajanje, ritam i intonaciju neke fonetske forme. Uz to, može označiti razliku u intenzitetu, upozoriti na različitost inicijalnih tranzijenata i pomoći u postizanju primjerene napetosti pri nekom izgovoru. To se sve koristi u postupcima fonetskih ritmova koji se primjenjuje u Verbotonalnoj metodi na različitim razinama govornog i slušnog osposobljavanja a sastoje se od postupaka glazbenih ritmova i postupaka stimulacija pokretom.

U tim postupcima pokret služi prvenstveno kao perceptivni oslonac za reprodukciju, ali i kao podsjetnik kasnije kad je dijete postiglo dobar izgovor.

U postupcima glazbenih ritmova potiče prvenstveno percepciju i produkciju ritma (i melodije) brojalica i pjesmica koje prati. Organizacija vremena pokreta pomaže organiziranju vremena izgovora. Svrha glazbenih stimulacija je: osposobiti dijete zamijetiti i oponašati glazbeni ritam da bi se osposobilo oponašati ritam kojeg sadrži govor; te osposobiti dijete zamijetiti i oponašati razne tonske visine sadržane u vrlo jednostavnim melodijskim motivima brojalica i pjesmica, da bi se osposobilo zamjećivati i oponašati intonacije sadržane u govoru. Taj isti pokret kasnije u ulozi podsjetnika, npr. naše pljeskanje potiče dijete da samostalno ritmički pravilno reproducira brojalicu ili pjesmicu koju je naučilo.

U postupcima stimulacija pokretom pokret sadrži u sebi karakteristiku fonetske forme koju prati, pomaže percepciji, generiranju i oblikovanju određenog izgovora. To je postupak pri kojemu, dajući model kakvoćom pokreta, slijedimo kakvoće našega glasanja, a dijete kakvoćom svojega glasanja slijedi pokrete na koje ga potičemo. Ono, naime, promatrajući učitelja, uživljavajući se u njegovu akciju i slijedeći ga u pokretu, uspijeva zamijetiti i ostvariti različite prozodijske i glasovno-artikulacijske varijante.

Znamo da na taj način uz vizualne i slušne podatke djetetu stiže u mozak još jedna analiza podataka koje ono prima iz svog tijela (mišića, tetiva, zglobnih čahura i receptora u koži). Ti podaci pomažu pri analizi i percepciji samog slušnog dojma i pomažu pri ostvarivanju mikropokreta - artikulacijskog pokreta - realizaciji dobrog izgovora.

Zatim taj isti djetetov makropokret pomaže osvješćivanju i pamćenju određenoga izgovora, pridružujući se dojmu slušnog i proprioceptivnog osjeta koji dijete doživljava uz vlastiti izgovor.

U daljnjem radu taj pokret fonetske ritmike svojom kvalitetom postaje podsjetnik za određeni izgovor, odnosno korekciju koju smo postigli uz njegovu pomoć; pomaže pri razlikovanju jedne fonetske forme od druge u recepciji, a ponekad i elementom koji podsjeća na njegovo značenje.

Kasnije djeci s većim teškoćama pomaže strukturiranju riječi i rečenica, perceptivnoj obradi - analizi i sintezi sekvencijskog rasporeda slogova u riječi i riječi u rečenici, zahvaćanju intonacije i isticanju akcenta. Kako to protumačiti?

Kvaliteta širokoga tjelesnog pokreta poklapa se s kvalitetom artikulacijskog pokreta potrebnog da bi se izgovorila određena fonetska forma.

Kako oba pokreta djetetu pokazujemo istodobno i kako ih ono istodobno reproducira, oni se vjerojatno povezuju i u njegovom sjećanju. Pri tome se vjerojatno povezuju i njima izazvani proprioceptivni osjeti, pa perceptivna predodžba mikropokreta postaje jača i ostavlja dublji trag u sjećanju.

Taj makropokret kasnije pomaže pri evokaciji određenog izgovora, njegova slika može nam poslužiti kao odičan podsjetnik ako smo fonetsku formu i pokret vezali uz značenje. (Npr. A! uz usklik radosti i raširene ruke, U! uz usklik negodovanja i pokret skupljanja.)

Primjerice, od djeteta zahtijevamo da kaže "to". Ne zna! Napravimo pokret kao da udaramo u bubanj i dijete se sjetilo izgovora. Ili - želimo dijete podsjetiti na izgovor glasa "š" koji smo pokazali uz sliku koja prikazuje slavinu i vodu što naglo izlazi iz nje, te karakterističan pokret ruke prstima prema dolje. Kad napravimo pokret, dijete se sjeti izgovora.

Možemo reći da nam je na početku kao perceptivni oslonac i podsjetnik za neki izgovor, idealan makropokret koji svojom kakvoćom pomaže percepciji i ostvarenju izgovora, a svojim sadržajem tumači njezino značenje.

Izveden rukom ili prikazan crtežom u djetetovoj bilježnici, u daljnjem radu omogućuje reprodukciju, a reprodukcija je put kojim dijete oblikuje svoje slušno-artikulacijske sheme i uči govoriti.

Postupak je djelotvoran i zato što ga djeca, uvijek zainteresirana za pokret, prihvaćaju.

Dijete ponajprije valja osposobiti za oponašanje pokreta i njegovih kakvoća (napetosti, snage, trajanja itd.).

Sposobnost oponašanja pokreta postoji u svakome djetetu. Ako u nekoga nije izražena, nastojat ćemo je pobuditi. Djetetu ćemo, ako je potrebno, i sami pomoći oponašati pokret. Na primjer, ako ne može podići ruke, pomoći ćemo mu svojim rukama. Drugi put, kada to budemo zatražili od njega, prisjećajući se onoga što je malo prije napravilo, znat će što mora učiniti! Bit će to isto kao kad ga budemo učili da nacrta krug ili napiše slovo "A". Ne bude li znalo, uzet ćemo njegovu ruku i pokazati mu. Dijete će ponovno pokušati i uspjeti. Pri učenju nekog pokreta ili radnje posrijedi je stjecanje uzoraka za "brze motoričke vještine". Senzorički nadzor polako postaje sve manji - nadzor preuzimaju mišići koji svoje signale šalju u leđnu moždinu i mali mozak, ali koliko se zna, oni djeluju samo na podsvjesnoj razini, a senzorički sustav samo naknadno provjerava je li radnja dobro izvršena (L 41). Pridržavajući djetetovu ruku, čini nam se da na početku pomažemo "motoričko senzoričkom nadzoru" da preuzme svoju ulogu. Isto vrijedi kad pomažemo djetetu napraviti neki pokret ustima.

Primijetit ćemo da pokret pomaže i prisjećanju. Jousse smatra da pri oživljavanju uspomena vrlo važnu ulogu ima kinestetski element, da je on najstabilniji te najbolje osigurava trajno sjećanje. Tvrdi da je memorija u svojemu živom mehanizmu gestualna, vezana uz akciju (Les souvenirs rejeux gestuals de receptions passées, M. Jousse)(L 66). Jousse također smatra da čovjek spoznaje i misli cijelim tijelom i da su mišići i svi živci u akciji podjednako važni kao i sam mozak. Mi, međutim, znamo da se sve ono što se događa u tijelu, mišićima i živcima, događa i u mozgu te da se samo tamo mogu sresti polisenzorički podražaji.

Da pokret zaista pomaže prisjećanju uvjerili smo se više puta! Nekad nismo znali voziti bicikl, pa smo naučili, a zatim ga nismo vozili dvadesetak godina. Kako ćemo poslije toga održati ravnotežu? Sjednemo i vozimo! Ono što smo nekoć naučili očuvalo se u podsvjesti. Isto tako nećemo zaboraviti ni plivati, makar smo to možda i teško naučili. Nećemo zaboraviti ni pisati na stroju itd. Ako nas netko tko želi naučiti plesti upita kako se vuna omata oko prstiju, ne znamo! Ne znamo mu objasniti. Ali, čim uzmemo igle i vunu u ruke - sjetit ćemo se! Nećemo

znati odgovoriti (iako stalno pišemo na stroju) gdje se točno nalazi koje slovo, ali čim stavimo ruke na tipkovnicu, prsti ga nalaze.

Korištenje grafizama (crtanja, simbola, pisma, piktografije)

Često se spominje veza spretnosti ruku i govora, no to nije izravno povezano, kako bi se moglo pomisliti.

Za prijem i emisiju govora (tu kompleksnu ljudsku funkciju koja angažira cijelo biće, psihološke, fiziološke, biološke i motorne funkcije) očito je najvažnija čovjekova neuropsihološka motorna organizacija, odnosno organizacija njegova središnjega živčanog sustava.

Poboljšanje koje smo zapazili u rehabilitaciji, lakše učenje govora u djece nakon vježbi njihova motoričkoga sustava - vjerojatno su posljedica sređivanja neurološkoga statusa, senzomotorne usklađenosti i cjelovite organizacije središnjeg živčanog sustava, naime - stvaranja dispozicije za razvoj govora.

Središnje smetnje i nedovoljna neurološka zrelost često ne dopuštaju koordinaciju potrebnu za govor, a to se očituje i u djetetovim pokretima; to se onda nastoji popraviti terapijom koja uključuje i pokret. Vježba koja zahtijeva smišljen, kontroliran pokret pomaže stvaranju i razvitku, te u rehabilitaciji nužne sposobnosti.

Vježbe motorike (i makromotorike) djecu će osposobiti da lako upravljaju pokretima i naprave preciznu radnju - namjernu kretnju. Ta radnja u početku može biti vrlo jednostavna, primjerice otpuhnuti mrvicu koja se zalijepila za usnicu ili oponašati mačku koja se oblizuje. Važno je postići da dijete određenu radnju i određeni pokret uspije brzo ostvariti, ne misleći kako se to radi.

To isto valja postići i pri izgovaranju. Dijete nas gleda dok nešto izgovaramo i sluša, oponaša nas, pa sebe, oslanjajući se na već doživljeni osjet. U želji da dijete taj izgovor osvijesti i zapamti, vežemo ga uz značenje i potičemo ga da ponavlja pokret kojim ga je proizvelo. Ponavljanjem pokreta (i izgovora) osjeti koje dijete doživljava (kinestetski i slušni) postaju jasniji i prepoznatljiviji, a u načinu izgovora se mogu postići i promjene ispravljanjem, tj. korekcijom.

Odlične vježbe mikromotorike jesu CRTANJE I GRAFIZAM. Zapaža se često da psihomotorno nestabilno dijete razvija pozornost, smiruje se i organizira, te u rehabilitaciji počinje napredovati kada postane sposobno nešto nacrtati. To je obično u trenutku kad prelazi iz faze šaranja u fazu u kojoj mišići za pritisak i pokret postaju proprioceptivno regulirani, ruka više nije neposlušna nego se pokorava vizualnom voditelju, koji je samo jedan od kontrolnih uređaja kojima se ostvaruje zamisao.

Gotovo svako dijete može se (a i korisno je) zainteresirati za crtež i crtanje. Put do crtanja, kako znamo, može početi od igre u pijesku i ostavljanja tragova i crteža koje stvaramo zajedno s djetetom nekad čak i pridržavajući njegovu ruku. Dijete valja motivirati za crtanje. Ono što tražimo od djeteta da nacrta neka uvijek ima smisla. Ako želimo da crta okomite crtice, neka dopuni naš crtež četke, češlja, metle, kiše. Ako crte trebaju biti vodoravne neka dopunjuje naš crtež ljestvi crtajući prečke, ako treba crtati kružiće, neka na slici zimskog ugođaja bude snijeg koji pada, ako treba crtati polukrugove neka na šalicama, torbama, loncima ili kišobranima dodaje ručke itd.

Najbolje je ako je ono što dijete crta smisleno povezano s nekim doživljajem.

Sjećam se jedne četverogodišnje djevojčice (Jasne B.), koja je u vrtiću nekoliko tjedana uporno odbijala crtati, pa čak i olovku uzeti u ruku. Jednoga dana nacrtala sam joj u bilježnicu lijepu tortu, kakvom smo dan prije proslavili njezin rođendan. Tortu sam obojala žuto i smeđe, a svjećice crveno s crnim fitiljima. Kad sam jednu svjećicu "upalila" žutim flomasterom i dala ga djevojčici, pogledala me, nasmijala se i nacrtala plamenove na svim ostalim svjećicama, sjetivši se vjerojatno jučerašnjega doživljaja. Zajedno smo potom ukrasili tortu crvenom bojom - "višnjama". (L 139 Umberti-Gotti)

Razvitak djetetove sposobnosti za crtanje i razumijevanje crteža višestruko je koristan: potiče dijete da bolje zapaža, stvara i predoči svoju zamisao. Ono se tako osposobljava uočavati razlike i sličnosti, svojim crtežom iskazati zapažanje, prepoznati nešto u crtežu koji je nacrtao netko drugi i reagirati. Time crtanje za "naše dijete" postaje i jedan komunikacijski oblik. Upotrebljavamo ga i kao predvježbu za pisanje, odnosno kao "čitanje" koje pomaže pri izgovaranju.

Slog povezan uz značenje, crtež i pokret

Djeca s disfazičnim smetnjama često odlično precrtavaju, pišu, crtaju i nemaju teškoće s prepoznavanjem crteža, makromotorikom, a u igri s građevnim materijalom često pokazuju spretnost, maštovitost i kreativnost.

Pri njihovu govornom osposobljavanju, u kojem teško napreduje, posebno se korisnim pokazao crtež kojim predočavamo izgovor sloga, a on podsjeća ili na makropokret koji je pomogao njegovu izgovoru ili na značenje (često akciju) s kojim smo ga asocirali.

O sličnim iskustvima pisali su Mladen Lovrić i Aldo Gladić (L 80, 45, 46).

Od početka učeći disfazičnu djecu prvim riječima i rečenicama, zamjećujemo teškoće pri njihovoj perceptivnoj analizi, sintezi i povezivanju uz značenje. Ta djeca često ne mogu u nizu percipirati i reproducirati dva sloga jedne riječi ili dvije riječi jedne rečenice.

U našem radu pokazalo se korisnim raščlaniti ih u vremenu, ali i u prostoru, pokretom i grafizmom dodavši tako slušnom podražaju vizualni i kinestetski.

Kako je slog na početku učenja govora za dijete najmanja čestica govora koju želimo da dijete zamijeti, razlikuje, izgovori, poveže sa značenjem i zapamti, za njega izmišljamo simbol, pokret i trag koji taj pokret ostavlja. Inspiriramo se funkcionalnim pokretom fonetske ritmike koji smo u slikovnici osmislili nekom radnjom, da bi ga dijete lakše zapamtilo.

Simbole koristimo kao perceptivni oslonac za pomoć strukturiranju izgovora i prisjećanju na taj izgovor po načelu: jedan izgovor - jedan slog - jedan pokret - jedan znak. Istodobno praveći pokret, izgovarajući i crtajući (pri "pisanju") ili praveći pokret dodirujući i izgovarajući (pri "čitanju").

Ti se simboli potom oslobađaju prvotna značenja i svojim fonetskim sadržajem koriste nam pri strukturiranju izgovora prvih dvosložnih riječi. Kako nam nije cilj učiti djecu takvu "čitanju" i "pisanju", čim to strukturiranje djetetu počne uspijevati i bez grafizma, više se njime ne služimo ili si još neko vrijeme pomažemo samim pokretom. O tome više u Uputama za rad po slikovnicama u prijedlozima za vježbu u djetetovoj bilježnici.

Piktografija - slikovno pismo

U djece koja imaju teškoće pri strukturiranju prvih dvočlanih ili tročlanih izričaja služimo se piktografijom - crtežima koji predstavljaju riječi. No, i to samo kraće vrijeme; prestajemo čim se u djetetu počnu razvijati sposobnosti strukturiranja izričaja.

Objašnjavajući ono uočljivo u praksi, moglo bi se zaključiti: takvim načinom rada dijete uspijeva percipirati i reproducirati neku riječ ili rečenicu jer se ona pretvara u višeosjetilni podražaj prenesen optimalnim putovima, koji zatim u ulozi podsjetnika lako aktivira prijašnje iskustvo.

Strukturiranje je lakše ako slog prikazujemo crtežom, a ne slovima, a riječ slikom, a ne pismom jer dijete treba povezati manji broj elemenata.

Pri strukturiranju dvosložne riječi ili dvočlane rečenice, dijete povezuje samo dva elementa, a lakše ih se na taj način i prisjeća.

Uloga vježbe pri percepciji i usvajanju govornih izričaja

Percepcija je u psihologiji termin kojim se za razliku od elementarnih osjeta naziva cjelovit osjetni doživljaj objektivnog karaktera. Proces slijevanja (organiziranja) osjetnih dojmova u perceptivne cjeline proizlazi u toku pojedinčeva života više razvojnih faza. Dijete na početku svog duševnog razvitka prima mnogo osjetnih dojmova iz okoline u kaotičnoj nerazlučenosti, i tek odgoj, vježba, utjecaj društvene sredine dovodi dijete do toga da iz te kaotične mase dojmova luči opažanje cjeline primjerene objektivnoj strukturi predmeta s njihovim svojstvima, odnosima, značenjima itd.

Posebnu ulogu u stvaranju percepcije imaju prijašnja iskustva, odnosno predodžbe nastale i pamćenjem fiksirane na temelju prijašnjih iskustava, zatim čuvstveno stanje, raspoloženje, i interesi koji su aktualni u času doživljavanja. (L 31)

Iz toga važna nam je spoznaja da je percepcija - interpretacija osjeta temeljena na prethodnom osjetilnom iskustvu u interakciji s okolinom - naučena sposobnost, te da se razvija učenjem. (Ovo se odnosi i na percepciju govora.)

To je učenje vježba koju upriličujemo, a kojoj dijete pristupa rado s interesom i raspoloženjem i situacija u koju se afektivno uživljava; vježba u kojoj djetetu omogućujemo da isto iskustvo doživljava opet i opet, više puta u "istom" kontekstu.

Iz iskustva znamo da je takvo često primanje iste poruke u istom ili sličnom kontekstu u "naše djece" vrlo djelotvorno i da rezultira usvajanjem. Dijete kasnije uspijeva prepoznati neku poruku i u potpuno novom kontekstu ili izvan njega i može se sjetiti određenog izričaja kad prilika zahtijeva da ga upotrijebi što dijete sad može samo ocijeniti. U čemu je učinkovitost te vježbe?

Višekratnim primanjem iste poruke u istom kontekstu imamo višekratno primanje istog cjelokupnog višeosjetilnog podražaja, a to znači isto slijevanje i organiziranje (strukturiranje) pojedinačnih osjetnih dojmova i opažanje (perceptivne) cjeline, istu njihovu interpretaciju, pojačavanje sjećanja na isto iskustvo.

Korist ponavljanja podražaja možemo shvatiti ako znamo da podražaj koji nije dovoljno jak da bi došao do mozga može biti upotpunjen drugim, koji ga slijedi, pa bio taj drugi isti ili čak i slabiji od prvoga. Uz to uzastopnim podraživanjem nastaju naime neke promjene na sinapsama, pa se one poslije mogu podraživati lakše negoli prvi put. (L 29b)

Radi se zapravo o aktiviranju uvijek istih putova. Podražaj svaki put ostavlja trag. Malo pomalo, ti tragovi utiru poznati put koji će se moći lakše koristiti od novoga. Tu pomaže inhibitorni sustav, koji blokira kretanje i ne dopušta da podražaj krene pogrešnim putem.

Vježba i učenje utječu na sve bolje funkcioniranje nervnih putova i veza, pa se samim time mijenja i razvija djetetova cerebralna organizacija a to je svrha rehabilitacije.

Sporazumijevanje s djetetom i razvoj spontanog govora

Slikovnica PROGOVORI opisuje i predlaže igre i vježbe uz koje "naše dijete" uči slušati, razumijevati i izgovarati neke riječi i govorne izričaje. Te riječi i govorni izričaji koje slikovnica nudi također su i sredstvo za učenje izgovora i usvajanja uzoraka (kako se nešto može izraziti), pa dijete na taj način polako usvaja sposobnosti potrebne za razvoj govora.

No da bi se govor razvio, da bi dijete poželjelo govoriti i progovorilo, treba mu dati priliku da sve naučeno susreće i upotrebljava u svakodnevnim životnim situacijama u kojima se ranije sporazumijevalo bez riječi.

Dobro je ako su dijete i njemu bliska osoba već prije dolaska na rehabilitaciju našli svoj način sporazumijevanja. Takva uspješna, srdačna neverbalna komunikacija koja se među njima razvila i omogućila djetetu neku komunikaciju temelj su i uvjet ne samo za razvoj govora, nego i za djetetov uredan psihički razvoj.

U procesu rehabilitacije postojanje "bliske

osobe", koja s djetetom živi i posvećuje se njegovu odgoju, koja mu pruža emocionalnu sigurnost, nezamjenjivo je i vrlo vrijedno. Njihova komunikacija, u početku uglavnom afektivno obojena, sastoji se od uzvraćanja značajnih pogleda, osmijeha, dodira, izraza lica i prirodnih gesta, a potom polako uključuje riječi i postaje verbalni govor.

Ta osoba najčešće dijete voli i prihvaća onakvo kakvo jest, nalazi vremena za igru i šalu i zna mu pokazati naklonost. Obraća mu pozornost, uvijek ga nastoji razumjeti i odgovoriti mu. Pomaže mu sticati raznovrsna iskustva. Štošta mu objašnjava, a učeći ga nečemu bodri i hrabri u pokušajima, odgajajući ga i hvali i grdi reagirajući i ponašajući se prema njemu isto kao da mu je sluh uredan. Brine o njegovu raspoloženju i pomaže mu sprijateljiti se s drugim ljudima i djecom te zadobiti njihovu simpatiju.

Na početku rehabilitacije izričaj koji upućujemo djetetu je sinkretičan. Uz verbalni oblik (koji smo odabrali), prisutan je i prirodan neverbalni oblik izražavanja (prirodna gesta, izražajna mimika, pokazivanje pokretima i pogledima itd.).

Taj neverbalni način izražavanja, uz krik i glasanje, koristi i dijete kad nam želi nešto kazati. Primitku poruke pomažu situacije (akcija, igra) u kojoj se nalazimo, prisnost, želja da se razumijemo i kao da postoji neki "prešutni dogovor" s djetetom da se "isto" uvijek označava na isti način. Učeći prve riječi i izričaje mi opet kao da slijedimo to načelo što olakšava učenje. Mogao bi netko primijetiti da je tjelesni izraz prisutan i u dijalogu s djetetom uredna sluha, vršnjakom našeg djeteta, što je točno. No, promatrajmo i jedan drugi dijalog, pa ćemo uočiti razliku. Neverbalni dio u dijalogu s "našim djetetom", iako je spontan i nesvjestan, mnogo je naglašeniji jer je bitniji. On treba ne samo protumačiti riječ uz koju ga povezujemo (a želimo da je dijete usvoji) nego mu objasniti ono drugo što još riječima ne možemo. No, ta prirodna gesta koja nam je u početku pomogla i koja se pojavljivala istodobno s verbalnim izričajem, polako postaje nebitna jer dijete otkriva da se i bez nje uspijevamo sporazumjeti otkrivajući riječ koja je može uspješno zamijeniti. Za to je potrebna vježba.

Izričaj - dijalog koji je dijete naučilo u ilustriranoj priči vježba se u igri dramatizacije (ili obrnuto), a zatim upotrebljava u životnim situacijama.

Bez upotrebe onoga što je dijete naučilo izgovarati u novim situacijama, situacijske komunikacije i provjere razumijevanja tih novih riječi i izričaja, bez dijaloga u svezi s pričom i pokušaja djeteta da se samostalno izrazi (svojim riječima) - nema pravog učenja govora. Međutim, to se ne događa samo po sebi nego djetetu moramo pomoći.

Audiorehabilitator, učitelj i bliska osoba u tome imaju odlučujuću ulogu. Pitate li se kako to sporazumijevanje u početku ostvaruju i majka i audiorehabilitator i učitelj odgovor je isti: spontano, uz postojanje jake želje za sporazumijevanjem. A ta prirodna gesta je često most između misli i govora.

Bliska osoba imat će priliku govorom pratiti djetetove aktivnosti, kombinirajući verbalni i neverbalni izraz, pomagati mu da se izrazi pogađajući njegove želje i misli, te dopunjujući i ispravljajući njegov izričaj. Birajući vlastiti, ona će ga pojednostavljivati, prilagođavajući se onome što dijete može razumjeti, koristeći izraze koje dijete zna i uči. Učeći ga novim izričajima, upotrebljavat će ih dok ih dijete ne usvoji u istim ili sličnim novim situacijama. Često će njegov izričaj sama dopuniti ili zahtijevati da ono dopuni njezin. Pitanja će postaviti tako da dijete u njima nađe riječi kojima će odgovoriti. Igrajući se s njime opisivat će ono što valja napraviti ili što je već napravljeno (npr.: sad idemo gore, a sad idemo dolje, sad idemo polako, polako, a sada brzo, brzo, brzo, brzo, evo plavu smo stavili tu..., a žutu? Evo tamo gore... Sad ćemo odrezati rep, zalijepiti ga na papir tu dolje, ovako... ili... Sad idemo prati ruke, otvoriti vodu, uzmi sapun, sapunjaj ruke, isperi, uzmi ručnik, briši ruke itd.). Dakako težimo sporazumijevanju riječju i "samo riječju". Razumjevši njegovo pitanje odgovorit će mu riječima i pomoći će mu da ga riječima formulira.

"Kao što hranu treba prožvakati i u želucu razgraditi da bismo je mogli iskoristiti i da bi nam ušla u krv, tako naš model izričaja nije i djetetov sve dok ga ne upotrijebi spontano, u situaciji. Djetetov je govor njegova vlastita krv, a sve ono što mu serviramo hrana: bjelančevine, ugljikohidrati, masti i vitamini, od koje ono samo treba nešto stvoriti." (A. Šimunović).

Spontani izraz koji je dijete samo stvorilo vrijedi više, čak i krnj, nepravilno skovan te agramatičan, od napamet naučene višečlane rečenice. Zato pojavu spontanog izraza pozdravljamo s najvećim zadovoljstvom. Moramo naglasiti da dijete, pri prvim nastojanjima da nam nešto kaže riječima, i ne ispravljamo, sretni što se otrglo od kalupa i počelo govorno misliti.

Pokazujemo mu da smo ga razumjeli kad nam, primjerice, kaže da Ivo plače jer mu je puknuo balon, i to riječima: "Ivo iii (imitacija plača) bum nèma; ili da je tata otputovao autom: "Tata - auto - pa-pa. Nema tate..." jer se ono u tome trenutku još ne može drugačije izraziti.

Prisjećam se tako prvog izričaja četverogodišnjeg dječaka B.B. koji je, gledajući uginulog goluba na ulici, žalosno rekao djedu: "mau-mau ap-la-la", želeći izraziti: "Mislim da je maca ulovila i ubila goluba." Pritom je prvi puta samostalno tri odvojeno usvojena izraza sastavio u tročlanu rečenicu sa subjektom, predikatom i objektom.

Čovjekov izričaj je njegov vlastiti izbor i njegova vlastita umotvorina. Riječi su mu samo sredstvo koje mu služe da iskaže svoju misao. Dijete počinje zapravo govoriti kad započinje s tim izborom i s tim stvaralaštvom. Riječi koje je naučilo i neki sintaktički i morfološki obrasci i gramatička pravila koje je usvojilo pri tome su samo sredstvo.

Često ponavljamo jednu pogrešku. Naime, više smo zaokupljeni stvaranjem programa, tj. onime što djetetu nudimo kao model nego onime što od njega dobivamo. A upravo djetetov izgovor i spontani govor jedini su orijentiri za naš rad. I korektivi.

Svi koji uče i osposobljavaju "naše dijete" imaju težak zadatak: razvijati, oblikovati i ispravljati djetetov izričaj, ali pritom, dakako, ne smijemo ga obeshrabriti ili sputavati. Dijete oštećena sluha teško usvaja pravilan izgovor jer teško razlikuje pojedine glasove i teško usvaja morfološke oblike jer teško zamjećuje završetke riječi, kasno počinje analogijom stvarati nove oblike i uvelike treba našu pomoć. Dok dijete uredna sluha već u drugoj godini nove oblike stvara analogijom, što najlakše otkrivamo kad pogriješimo

i tako nas nasmije (npr.: Ana N., 2. godine: "mamina-mojina", "vilica-noževica") s "našim šestogodišnjakom" moramo vježbati da bi analogijom shvatio da, kad kažemo "Nadina torba" i pitamo "čija je ova druga?", treba reći "Vesnina".

Bliska osoba, koja o djetetu brine kod kuće i stalno komunicira s njime, razumjet će što joj ono želi reći, pokazati da ga je razumjela, odgovoriti mu, a pritom ponuditi izričaj koji bi trebalo upotrijebiti. Obrati li joj se samo gestom, neće mu odgovoriti sve dok se ne prisjeti i upotrijebi naučeni ispravan izričaj. Upotrijebi li krnj ili neispravan izričaj, shvatit će ga ali i upozoriti na pogrešku, dajući mu priliku da se samo prisjeti i ispravi. Djetetu koje se može ispravljati preko slušne percepcije dat ćemo priliku da slušanjem otkrije i ispravi pogrešku uspoređujući svoj (loš) i naš (pravilan) izgovor, te na taj način osvijestiti pogrešku i zapamtiti ispravan model.

Rehabilitacija "našeg djeteta" dugotrajan je proces, rad koji zahtijeva ljubav, dobru volju, upornost, strpljenje, znanje i intuiciju te zajednički koordinirani rad.

Iako su pri učenju "našega djeteta" u usporedbi s "čujućim", nužni kojekakvi "posebni postupci", da bi se ono normalno razvijalo, naučilo ponašati, reagirati i sporazumijevati se, i te kako mu treba i mnogo "običnoga" (kao i svakome njegovom vršnjaku uredna sluha): puno "običnih" doživljaja, radosti, problema, briga, znatiželja, iskustva i, što je jako važno, bar malo slobode da o nečemu odlučuje, nešto bira itd. Također mu treba i mnogo "običnih" govornih prilika i poticaja na druženje i život u "čujućoj" sredini, uz ljude i djecu koji ga vole i s kojima se igra.

Dijete, kao pri svakome drugom osposobljavanju, nije objekt radnje nego rehabilitatorov suradnik; rehabilitator mu tek pomaže da se sámo osposobi.

Najveća nam je pomoć djetetova motivacija, koju ono razvija osjećajući da će uspjeti, ako ne sámo - zajedno s nama. Prisan odnos i način na koji se reagira na svaki mali uspjeh u djeteta osvješćuju napredak, pa ono s nama dijeli ponos i zadovoljstvo.

Rehabilitacija se u početku odvija uz pomoć igre i dijete, prihvaćajući igru, prihvaća i rehabilitaciju. Motivacija je nazočna već u male (dvoipol- ili trogodišnje) djece. Njihova pozornost, uz prilagođene radne sadržaje, svaki je dan sve veća i traje sve dulje.

Poslije se igra sastoji od uspješnog odgonetavanja i emitiranja poruke, od igre koju govor nosi u sebi, koja dijete sve više zanima.

Vježbajući, dijete danas uspijeva ono što jučer nije moglo, a tako se priprema i na to da će sutra uložiti novi napor i otići korak dalje - naučiti još nešto novo.

Uspjeh je plod sustavne vježbe i dobro odabranih optimalnih formi rada kojima se postiže bolje funkcioniranje živčanih putova i veza, bolja cerebralna organizacija, brža percepcija - razumijevanje, sve brža, bolja i ležernija kontrola emisije, brži, bolji i spontaniji izgovor, prisjećanje koje ne zahtijeva napor, te veće mogućnosti kreiranja vlastitog izraza.

Iznenadit ćemo se ponekad jer će nas dijete razumjeti iako se nismo njemu obratili, upamtit će neki izraz i smisleno ga upotrijebiti, u novoj situaciji ili nam postaviti pitanje. Vježba s vremenom omogućuje ostvarenje percepcije tuđeg izričaja i u manje povoljnim uvjetima (neizrazitijem neverbalnom kontaktu ili bez njega, uz brži ležerniji izgovor, uz manje optimalnu slušnu kontrolu). Percepciju će omogućiti valjano stvorena mentalna predodžba toga govornog izričaja, odnosno mogućnost bržih kombiniranja i bržeg primanja. Predodžbu je sada moguće pobuditi i samo djelićem ranije stimulacije. Zanimljivo je što nam se čini da se ona pobuđuje u istom obliku i kada slušna stimulacija slučajno izostane, kada dijete prima informaciju samo gledajući sugovornika, jer je u sjećanju cjelovita.

Taj dojam, koji nam se čini točnim, važan je jer nam otkriva bitnu razliku između percepcije i emisije govora u djeteta (rehabilitiranoga) uz slušnu kontrolu i onoga rehabilitiranog bez nje. On dokazuje da je temelj dobre rehabilitacije omogućiti svakom djetetu oštećena sluha da od početka prima i zvučnu stranu govora te sustavnim vježbama osposobi svoju slušnu percepciju koliko najviše može.

Dakako, ni program, ni metoda, ni tehnika sami po sebi ne jamče uspjeh. Pružaju priliku koju dijete može iskoristiti vježbajući uz našu pomoć i pomoć "čujuće" okoline, u svakodnevnim životnim situacijama, jer vježba je ta koja osposobljava.

Prilika da pratimo djetetov razvoj ispunjava nas zadovoljstvom. No, taj se razvoj ne tiče samo razvoja mogućnosti primanja i emitiranja govora. Činjenica je da "naše dijete" polako postaje raspoloženije, smirenije, bolje se ponaša, sadržajnije igra, motorički i psihički organizira, zanima ga sve više stvari i sve više razumije. Svjedoci smo da se socijalizira, stječe samopouzdanje, osamostaljuje se i razvija vlastitu ličnost.

Sve to zajedno stvara uvjete za lakšu daljnju rehabilitaciju i učenje jezika, a nama pruža osjećaj da mu pomažemo živjeti bogatije i ljudskije.

Upute za rad po slikovnicama PROGOVORI 1 i PROGOVORI 2

Adaptacijski period

Pod tim razumijevamo razdoblje koje je djetetu potrebno da se privikne na boravak u vrtiću, odvajanje od majke i kuće, ako je to potrebno, na primanje zvučnih podražaja, druženje s djecom, na nove zahtjeve i na prihvaćanje nove okoline i novih ljudi, a u prvom redu učitelja i skrbnika.

Ono neće biti svakom djetetu podjednako dugo ni teško. I skrbnik i rehabilitator u tom se razdoblju moraju saživjeti s djetetom i pomoći mu s velikom ljubavi, nježnošću i domišljatošću da ga prebrodi što brže. Nastoji se tako izbjeći da ono dulje proživljava tjeskobu, osjećajući se možda izgubljeno i napušteno, jer bi to moglo imati nepoželjne posljedice na njegov psihofizički razvoj.

Ranom dijagnostikom omogućuje se i rani početak rehabilitacije koja daje rezultate ako se provodi na obziran, djetetu ugodan i prikladan način. Idealno je kad postoje uvjeti da se osposobljavanje provodi u mjestu stanovanja ili blizu njega, jer omogućuje djetetu da se ne odvaja od svojih roditelja. U tom slučaju osposobljavanje obično započinje poslije dijagnosticiranja i kraćega observacijskog tretmana, tako da majka zajedno s djetetom dolazi u Centar povremeno na vježbu, upoznaje se s radom i dobiva upute za rad kod kuće. Dijete se ujedno upoznaje s vrtićem, sprijateljuje se s djecom, s "tetama" i s tehnikom i polako se privikava na boravak u njemu prihvaćajući zvučni podražaj i aktivnosti koje mu se predlažu. Kad se privikne, pristaje da ga majka čeka u hodniku, a zatim da ode "nešto kupiti" i da se poslije vrati po njega, počinje ga pohađati češće, a onda redovito svaki dan, s time da ga neka bliska osoba samo dovede i dođe po njega.

Uključivanje djeteta u cjelovit svakodnevni proces osposobljavanja za dijete koje se na vrtić polako privikavalo i koje i dalje ostaje sa svojim roditeljima nije velika promjena i neće biti teško.

Ono je međutim, velika promjena i bit će teže za dijete koje se u vrtić uključuje naglo, pogotovo ako se istodobno odvaja od roditelja i mijenja obitelj pa je potrebno to odvajanje i uključivanje provoditi vrlo obzirno.

Zato o vremenu i načinu početka rehabilitacije odlučuje ekipa stručnjaka koja je dijete observirala i dijagnosticirala, u dogovoru s roditeljima.

O svakom djetetu razmišlja se posebno s obzirom na njegovo stanje sluha, njegov neurološki i psihološki i zdravstveni status, komunikativnost, stanje u kući, i dr.; jednom riječju na njegovu cjelokupnu situaciju, izbjegavajući da se dijete prije treće godine odvaja od majke.

Ako u mjestu stanovanja niti blizu njega nema ustanove koja ima vrtić za djecu oštećena sluha (tehniku, stručnjake itd.), rehabilitacija se do treće godine odvija posredstvom majke koja povremeno, zajedno s djetetom, dolazi stručnjacima po upute.

Tek poslije treće godine nastoji se za majku naći adekvatna zamjena. Najpogodnija osoba jest ona s kojom je dijete već uspostavilo socioemocionalnu vezu: baka, djed, teta, starija sestra ili druga osoba na koju se dijete privikava i tu vezu uspostavlja u majčinoj nazočnosti. U nekim zemljama, npr. u Belgiji postoji logopedska služba "home-training", pa stručnjak dolazi djetetu i njegovoj obitelji u kuću i tu daje upute.

Prilagodba djeteta ovisit će uvelike o djetetovoj naravi. Za većinu djece uključivanje u postupak rehabilitacije neće biti teško, a za mnoge ni privikavanje na novu obitelj.

Postoje neka iskustva i mišljenja da će se na novu situaciju lakše i brže priviknuti ona djeca koja prije dolaska u vrtić nisu imala loših iskustava, koja su emocionalno stabilna jer su rasla u vedroj atmosferi ljubavi, prihvaćanja i podrške uz zahtjeve primjerene svojoj dobi, a ona koja su stekla povjerenje i u druge ljude i s njima stvorili srdačne odnose jer su ih oni katkad čuvali, jer su kod njih noćili i igrali se s njihovom djecom.

Isto tako postoji iskustvo da će se teže priviknuti na novu situaciju i okolinu djeca koja se nikad nisu odvajala od majke i koja su rasla skrivena od pogleda drugih ljudi, kao i ona koja s majkom nisu razvila dobru emocionalnu vezu, pa se ni u vlastitoj kući nisu osjećala sigurnom i zaštićenom, ona koja su tijekom ranoga djetinjstva imala loša iskustva u kući i izvan kuće, u bolnici itd., pa su usplahirena, nemirna, boje se svakog rastanka i svake nove situacije.

Dobar rehabilitator treba naći put do srca svakog djeteta, svako mora zavoljeti i osvojiti da bi s njime mogao uspješno raditi, a isto tako i skrbnik. Među njima treba postojati dobra veza. Ako skrbnik prima sebi prvi put slušno oštećeno dijete rehabilitator će mu pomoći da se saživi sa situacijom u kojoj se dijete nalazi zbog svoje gluhoće i prihvati sve ono što mu ona donosi.

Uloga sluha koji djetetu nedostaje nije samo u tome da mu omogući razvoj govora i njegovo razumijevanje, nego i da mu dade i mnogo drugih informacija o svemu onome što se događa u njegovoj okolici: da ga upozori na neke promjene, nečije dolaske ili odlaske, da mu otkrije nečiju prisutnost, da mu pomogne orijentirati se u prostoru, da ga uz majčin glas utješi, smiri i uljulja u san, itd. Njemu se mnoge stvari događaju iznenada, pa da se nema vremena za njih pripremiti, često mnogo toga ne razumije i mnogo čemu ne shvaća uzrok. Gubi kontakt s majkom onog trena kad je više ne vidi, pa dok leži u mraku prije negoli zaspi, ni ne zna je li ona tamo u kuhinji ili je možda otišla i ostavila ga samog.

Našem djetetu je osobito teško kad ga grubo na nešto prisiljavamo, a da mu prije toga nismo ništa objasnili, a mogli smo.

Malo dijete, koje još ne govori i ne čuje, osjetit će skrbnikovu ljubav i prijateljsku naklonost. Osjetit će to po mnogim malim znakovima; po nježnosti, osmijehu, šali i želji da ga razveseli, da mu ugodi; po brizi koju bude pokazivao za njega i po svakoj maloj gesti; po načinu na koji će mu opraštati kad napravi nešto loše ili ga čak i prekoriti; po načinu na koji će ga umivati, hraniti, češljati, brisati mu nos, itd.; po načinu na koji će čuvati njegove igračke i tražiti ih ako se izgube; na kraju, po nježnom zagrljaju i poljupcu. Vrlo brzo oni će pronaći svoj mali način

sporazumijevanja. Skrbnik će u početku s malo riječi a s mnogo emocionalne topline i prirodnog tjelesnog izraza komunicirati s djetetom, odgajat će ga kao i svako drugo dijete i brinuti se o njemu kao i o svom djetetu. Iskrenim i dosljednim ponašanjem, dobrotom i nježnošću steći će djetetovo povjerenje i njegovu naklonost.

Asociranje fonetske strukture i značenja

U djece koja imaju osobite teškoće pri razvoju govora, usmjeravanju pažnje, stvaranju predodžbi ili zapamćivanju morat će se u radu strogo poštivati načelo postupnosti i dosljednosti.

U djece koja nemaju tih teškoća preporučuje se pri učenju neke nove fonetske strukture, njezino značenje fiksirati, tako što se ona uvježbava u raznim situacijama uz pomoć nastavnih sredstava (slikovnica, igračaka, dijafilmova).

Dočim u djece s udruženim smetnjama čini nam se bolje, ispočetka, dok ne nauče danu fonetsku formu, ponavljati je uvijek uz:

- istu osobu, životinju ili stvar
- istu igračku
- istu ili vrlo sličnu radnju
- isti pokret ili dodir
- isti ritam
- uz istu ili vrlo sličnu afektivnu situaciju i isto reagiranje u njoj
- uz isti izraz lica i istu gestu.

A kad slika postane zamjena za igru ili zbilju, ista fonetska struktura pokazat će se uvijek:

- uz istu ili sličnu sliku određene igre, kretanja ili ritmičkog pokreta
- istu ili sličnu sliku afektivne situacije i reagiranja na nju
- istu sliku neke igračke, osobe, stvari.

Tako se svaki put aktiviraju isti perceptivni putovi i pojačavaju isti tragovi, te se postiže da se uz slušnu i kinestetsku proprioceptivnu memoriju, izgovaranje i slušanje poveže vizualnim, taktilnim sjećanjem na određeni događaj i određeno uzbuđenje ili akciju.

Slika - podsjetnik bit će nov vizualni poticaj koji će oživljujući uspomenu na druge doživljaje oživjeti osjećaj na zvuk i način izgovora.

Prilagođavanje zadataka djetetovim mogućnostima

Prilagođavamo se uvijek djetetovim mogućnostima, zahtijevajući uvijek najviše. Ne učimo ga onome što već zna i ne vježbamo dugo ono što brzo i lagano svladava.

Ako dijete dođe s dobrim glasom, nećemo ga morati ispravljati, ako od početka pokaže dobru volju za zajedničku igru i suradnju, nećemo ga morati na nju poticati. Ako se odmah pri dolasku počne bogato glasati, prihvati slušalice i vibrator, pokaže zanimanje za slušanje i oponašanje našeg izgovora, pokušava se s nama sporazumijevati prirodnom gestom, prepoznaje sliku i radnju na njoj, oponaša lako naš pokret, rado crta i pokazuje uspjeh u igrama didaktičnim materijalom kad treba nešto razvrstati, spariti, složiti itd. - dakako da se s njime nećemo dugo zadržavati na tim početnim vježbama nultog kruga. Počet ćemo s vježbama prvoga kruga. Neko dijete će sadržaj prvoga kruga svladati za tri mjeseca, drugome će za to biti potrebno godinu dana. Tu nema pravila, dijete i njegove mogućnosti su nam orijentir!

Učitelj će neke vježbe preskočiti, a na drugima se zadržavati stvarajući nove slične dok dijete nešto ne nauči.

Isto tako nećemo dijete koje čuje preko slušalica prisiljavati slušati preko vibratorne daske ili preko vibratora u ruci. Vibrator ćemo eventualno moći dodatno rabiti uz slušalice da bi mu pomogli bolje oponašati ritam i intonaciju - ako budu postojale teškoće, ili za korekciju samog glasa, ako je previsokog registra i ako mu to pomaže da ga snizi.

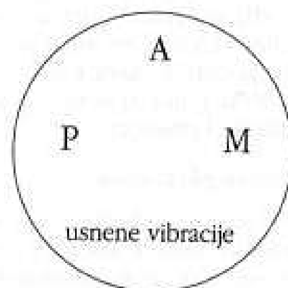
Pripremanje djeteta za audiometriranje

Počinjemo s dodirom. Dijete sjedi nama nasuprot. Podiže onu ruku koju dotaknemo. Dotičemo najprije prste, pa lakat i rame. Najprije nas dijete gleda, a zatim ima zatvorene oči. Onda dotičemo uši. Kad dotaknemo lijevo uho, podiže lijevu ruku, kad dotaknemo desno uho diže desnu ruku. Onda radimo s dva vibratora, koje dijete istodobno drži u obje ruke, a zatim na oba uha i kaže nam svaki put gdje čuje. Na kraju radimo sa slušalicama, i dijete nam kaže kad čuje i na koje uho.

Nagluho dijete koje dosta riječi razumije, ali ih još ne zna izgovarati, često će prije i bolje reagirati na govornom negoli na tonalnom audiogramu pa ćemo na govornom audiogramu dobiti prag čujnosti. Osim praga čujnosti možemo dobiti i prag razumljivosti ako radimo sa sličicama, stavljajući ih na stol pred dijete, deset po deset (ali ne poredamo onim redom kojim se riječi citiraju). Za to je potrebno prethodno učenje - uvježbavanje. (Slike su potrebne zato što dijete te riječi koje razumije izgovara na svoj način, a to još nije korektno, pa audiometrist ne može procijeniti točnost odgovora i dijete treba pokazati što čuje.)

Te bi riječi trebale biti snimane više puta na vrpci, ali svaki put drugim redom, a citirane tako da između svake od njih ostane djetetu vremena da shvati i pokaže što je čulo.

Nulti krug

Sadržaj rada na razini nultog kruga

U početku rehabilitacije sadržaji rada prilagođuju se djetetovu govornom i slušnom statusu, stupnju psihičkog i fizičkog razvoja, ponašanju, iskustvu. Uspostavljanje socioemocionalne veze s djetetom,

poticanje zanimanja za komunikaciju, igru i suradnju, razvoj sposobnosti koncentracije pažnje i poticanja drugih psihomotornih sposobnosti osposobljavaju dijete za rehabilitaciju slušanja i govora.

Zadaci nulte razine rehabilitacije jesu:

- poticati i privikavati dijete da zamijeti zvučni signal (zvuk koji proizvodimo nekim predmetom ili naš glas), to pokaže, zainteresira se za njega, te ga pokušava samo proizvesti
- poticati dijete da se zanima za glasanje i slušanje svoga glasa i istraživanje svojih novootkrivenih sposobnosti
- pomagati djetetu da se glasa bez napora i napinjanja prirodnim glasom primjerena registra, intenziteta i napetosti i ustali naviku uporabe takva glasa
- poticati dijete da se glasa raznoliko
- poticati dijete da se zanima za igre koje sadrže ritam
- poticati dijete da zavoli ritmičko kretanje i glasanje
- poticati dijete da se zanima za igre predstavljanja kod kojih je u različitim situacijama, uz tjelesni izraz, nazočna i karakteristična afektivna intonativna forma
- poticati dijete da sudjeluje pri namještanju intenziteta zvučnog podražaja u izboru opreme i svoje slušno-polisenzoričke optimale
- poticati dijete da zavoli igru neposrednog i odgođenog oponašanja, koje započinje oponašanjem makropokreta i neverbalnog reagiranja a završava oponašanjem mikropokreta i reagiranja glasom
- pretvarati oponašanje i pokazivanje zvuka i pokreta u simbolički znak koji nešto izražava, a kojeg drugi može razumjeti
- poticati zanimanje djeteta za fonetski dio znaka: njegovo razumijevanje i upotrebu.

Igre u kojima dijete otkriva zvuk i glas

Postupci rehabilitacije ostvaruju se u igri i interakciji pri čemu dijete otkriva zvuk i glas, svoju sposobnost da ih oponaša i njihovu praktičnu simboličku funkciju.

Glasanje za dijete postaje svrhovito kad ono njime nešto može postići, a zamjećivanje zvuka kad on nosi neku poruku. Zbog toga već u prvim igrama, kojima želimo dijete potaknuti na glasanje i zamjećivanje zvuka, dajemo im neku svrhovitost.

Evo nekoliko početnih igara kojima se privlači njegova slušna pažnja i onih u kojima dijete otkriva vezu između slušanja i glasanja.

Događaj izazvan glasanjem

Kad se dijete glasa u mikrofon, vibrator koji je položen na stolu vibrira; mala igračka koju smo položili na njega pomiče se, a pri malo glasnijem glasanju, kad vibrator počne jače vibrirati, pada. U drugoj igri audiorehabilitator skriva nešto u ruci koju drži iza leđa. Dijete se mora glasati da bi naša ruka došla naprijed i otkrila svoj sadržaj. U nekim drugim igrama dijete glasanjem postiže da se audio-rehabilitator "probudi" i otvori oči; da se audiore-habilitatorove ruke, koje su do tada pokrivale lice, odmaknu i otkriju lice koje se smiješi; da se s glave skine rubac koji je pokrivao lice; digne kutija koja je skrivala igračku; da lutka počne plesati po stolu, da se počne približavati djetetu, da se vlak pokrene itd.

Zvuk kao signal za akciju

Slušna se pažnja potiče igrama u kojima je zvuk znak za akciju. Dijete valja upućivati da ga zamijeti da bi otkrilo kad i kako valja nešto napraviti da bi uspjelo u igri. Tako zvuk može biti znak da se dijete okrene i otkrije gdje je skrivena druga osoba ili da joj potrči u zagrljaj, da se promijeni smjer ili način kretanja. Nekad valja reagirati hitro da bi se preteklo druge, npr. brzo se okrenuti i uhvatiti loptu, ili kolut, ili se sakriti kad zvuk ukazuje na opasnost (npr. u igrama "Medvjed i pčele", "Roda i žabe").

Pogodi što čuješ!

Upoznajemo razne zvučne igračke i zvukove koji se mogu proizvoditi nekim predmetima, npr. lupanje o tamburin, činele, šuškanje papirom. Zatim, kada dijete stekne stanovito slušno iskustvo, igramo se pogađanja. U početku dajemo mu da razlikuje dva tri zvuka odjednom, i to one koje mu nije teško međusobno razlikovati.

Čim čuješ, okreni se i potrči!

Djeca "spavaju" na podu ili stoje okrenuta prema zidu. Na zvuk bubnja moraju se okrenuti, odnosno "probuditi" i potrčati prema izvoru zvuka. Tko prvi dođe do izvora, dobiva bubanj i igra se nastavlja.

Odakle dolazi zvuk?

Ako u sobi od stolova, stolaca i sličnog napravimo kutke gdje se možemo sakriti, pa skriveni dozivamo glasom ili lupanjem u tamburin, možemo vježbati orijentaciju u prostoru prema izvoru zvuka. Kasnije možemo vježbati tako da djetetu koje se samo javi ili koje izaberemo brojalicom povežemo oči pa da ono mora pronaći svoga druga koji udara u bubanj.

Kad čuješ, sjedni!

Zgodna je i igra sa stolcima. Njih za jedan ima manje nego djece, a postavljeni su u krug, okrenuti sjedalom prema van. Na zvuk bubnja djeca trče oko njih, na prestanak sjedaju. Tko ne "ulovi" stolac, ispada iz igre. Istodobno se uklanja i jedan stolac. Pobjednik je dijete koje je posljednje ostalo u igri.

Kad čuješ, uskoči!

Kao i u prethodnoj igri, djeca trčkaraju okolo na zvuk bubnja, samo sada obilaze plastične kolute koji su razmješteni u sobi na podu. Na prestanak bubnja uskaču u kolute i svako zauzima jedan.

Isto kao i u prije navedenoj igri, svaki put jedno dijete ispada iz igre jer ima jedan kolut manje, a pobjednik je onaj tko ostane posljednji.

Dakako, u svim tim igrama, da bi se djeca oslanjala na slušanje, a ne samo na gledanje, rehabilitator će se nastojati postaviti tako da djeca ne vide pokret ruke ili bubanj ili će ih povremeno "varati" te praviti pokrete kao da udara, a zapravo ne udara. To će malo promijeniti igru i dati joj novu draž.

Igre kojima potičemo slobodno glasanje

Na individualnom radu omogućujemo djetetu da se sluša, puštajući ga da se glasa slobodno, u mikrofon, i otkriva kako svaki pokret govornih organa izaziva zvuk pa da i smišlja nove pokrete radi stvaranja novih zvukova i doživljaja. Dijete tako često samo mijenja napetost, ritam, intenzitet i nalazi način koji mu je najugodniji za glasanje. Tako djeca katkad i bez naše pomoći postižu postavljanje glasa. Na nama je da im, u času kad se kvalitetno glasanje pojavi, pokažemo da je tako dobro, da bi takav, svoj način glasanja osvijestili i da bi im prešao u naviku.

Kad na individualnom radu u većine djece uspijemo izazvati glasanje lijepim glasom, igru insceniramo u grupnom radu. Ako djeca sjede oko vibratorne daske, oslanjajući se na nju rukama, učitelj po redu svakome pruža mikrofon da dijete pokaže kako zna i može glasati se isto kao učitelj. Onda to glasanje zajedno s djecom ocjenjujemo, bodreći svako dijete da u tom glasanju ustraje ili da ga još malo poboljša ako nije dobro.

Slično se može igrati da djeca jedno drugo oponaša, a ostali procjenjuju valjanost oponašanja tog glasanja.

U igri pozornice - Pokaži što znaš! koju priređujemo kad se djeca malo ohrabre, svako po redu izlazi iz kruga i "nastupa" na nekom istaknutom mjestu da ga svi dobro vide. Obično se popne na vibratornu dasku ili na stolicu. Ono sada oponaša pjevače, glumce, a ostala su djeca publika koja sluša i na kraju ga nagrađuje pljeskom.

Za model kojim ga potičemo na glasanje u "predstavi" u početku najčešće biramo akustički kompaktan najotvoreniji vokal "a", u kontinuiranoj pjevnoj formi malo dubljeg registra. Taj se glas pojavljuje u kriku, plakanju, zijevanju, smijanju i radosnom klicanju, a kako je prisutan i u gukanju i pjevušenju maloga čujućeg djeteta, prikladan je i najlakši za oponašanje i izgovor. Najpogodniji je za postavljanje glasa jer se proizvodi otvaranjem usta, gotovo i bez pomicanja jezika.

Dijete tako može nastupati i s lutkom, a nastupu se može pridružiti i učitelj s drugom lutkom, namećući razne situacije koje izazivaju različita raspoloženja i afektivna reagiranja koje izražava neverbalnim i verbalnim reagiranjem. Verbalno reagiranje sastoji se od globalne intonativne forme na razini glasanja, a neverbalno u prirodnom, spontanom tjelesnom izrazu, prirodnoj gesti i mimici. Ostala djeca, gledajući obično, pri tome se dobro zabavljaju, čekajući da i oni dođu na red i izmisle štogod.

Igra odazivanja

U ovoj jednostavnoj igri glasanjem izazivamo dijete da nam se odazove. U početku treba zamijetiti i oponašati zvučni signal koji stvaramo lupanjem o stol ili tamburin. (Drugi tamburin može imati dijete.)

Igra se može otežati tako da nas dijete ne vidi kad se glasamo ili da ne vidi naš pokret kojim lupamo. Da li dijete zamjećuje zvučni signal, provjeravamo tako da ga varamo i samo radimo pokrete kao da se glasamo ili udaramo.

Varijacija: dijete samo može voditi igru.

Kad bude u stanju, dijete ćemo poticati zamjećivati razlike u intenzitetu, trajanju i razlikovati jedan udarac od mnoštva udaraca.

Na ovoj razini zahtijevamo odgovaranje glasom na glas, a dijete se glasa onako kako zna i može. Kako težimo samo kvalitetnom glasu, glasanje može ostati na razini vokalizacije. Djetetu pokazujemo što je dobro a što nije, oponašamo ga i dajemo mu dobar model.

Obično za model biramo glasanje s "a" dubljim pjevnim glasom.

Igru odazivanja možemo nazvati i igrom jeke ili igrom fonetskih susreta. Njome postižemo namjernu reprodukciju na temelju slušnoga dojma. Njome dijete uspostavlja vezu između pokreta govornih organa, slušanja i svoje fonacije, svoje fonacije i fonacije druge osobe. Lagana je. Sličnim načinom, oponašajući ih, uspijevamo izazvati mačku ili pticu u krletki da nam se odazivaju.

Igra ogledala

U ovoj igri dijete oponaša ono što mi radimo, a mi oponašamo ono što ono radi. Počinjemo s pokretom. Možemo dodirivati svoj nos, uho, čelo, "hodati" s prstima po stolu, izvoditi nešto drugo s rukom, s nekom igračkicom, s kockama, ili uz dvije iste igračke tražiti od djeteta da dodirne na svojoj ono što mi dodirnemo na svojoj.

Zatim u nekoj situaciji oponašamo njegovu spontanu reakciju, gestu, izraz lica - glasanje, pa onda tražimo da i ono nas oponaša i taj izraz osvijesti. Nekad dijete koje uporno šuti, šaleći se s njime, ljuteći ga malo ili škakljajući ga, uspijevamo potaknuti da se oglasi i čuje svoj glas, koji mi zatim oponašamo pa je to katkad za njega prva uspostavljena veza fonacije i slušanja. (L Flass, Škarić 26)

Igre kojima potičemo oponašanje globalnih intonativnih formi

Igra lutkom sadrži djetetu poznate situacije i spontane reakcije. Igrom ga podsjećamo kako se ljutilo, tužilo na bol, odbijalo nešto napraviti ili nešto zahtijevalo i pri tome vikalo, plakalo, smijalo se, jaukalo, itd.

Uživljavanjem u ulogu lutke i majke, dijete osvještava svoje reakcije. Rabeći ih hotimično u novoj igri dramatizacije, tumačeći i njima lutkino stanje, oni postaju njegovi znakovi za sporazumijevanje.

Tijekom igre pomažemo mu. Neka njegova reagiranja malo karikiramo, nekima dodajemo verbalnost. Sugeriramo mu i neke nove načine reagiranja. Tim i sličnim igrama dramatizacije uspostavljamo oblik globalne komunikacije u kojem je glavno izražavanje afektivnosti vezano za afektivnu intonaciju i tjelesni izraz. Dijete polako osvještava da u zbilji mora koristiti svoj glas zato što se i njime može privući nečija pozornost i nešto postići. U istoj situaciji uvijek valja reagirati na isti način i poticati dijete da i ono tako reagira. Ono postupno zaključuje da pri razumijevanju reakcija drugih (makar se tu radilo uglavnom o usklicima) valja obratiti pozornost i na audioverbalni signal, valja ga zapamtiti zato što i on pomaže da se nešto bolje shvati i izrazi. Ovo prezentiranje ritamsko-intonacijskih cjelina djetetu na početnoj razini rehabilitacije i zahtijevanje njiho-

vog oponašanja logičan je postupak jer se govor i ostvaruje počevši od njegovih globalnih formi.

Igre stvaranja znakova

Vježba simboličkog predstavljanja pokretom

Odaberemo nekoliko predmeta i njihovih sličica pa dajemo djetetu da sličice pridruži predmetu.

Zatim predmete uklonimo, a sličice složimo. Uzimamo jednu po jednu sličicu i pitamo dijete - izrazom lica: "Što je to?"

Ako nam dijete ništa ne pokaže, pokazujemo mu nešto u vezi s namjenom, ili kakvoćom onoga što slika pokazuje. I tako redom. Zatim sličice okrenemo licem prema dolje. Pokazujemo znak, a dijete nam treba pokazati sličicu na koju se taj znak odnosi. Balon ćemo pokazivati puhanjem, sladoled lizanjem, sok srkanjem, dudu dudanjem, limun mimikom da je kiseo, cvijet mirisanjem, kolač s kremom oblizivanjem prsta i izražavanjem da je to fino, rupčić otpuhivanjem iz nosa, a škarice, šibice, vijak, lak za nokte itd. načinom njihove uporabe.

Znakove tražimo i nalazimo u suradnji s djetetom, pa tako oponašanje neke aktivnosti posredovano predodžbom te aktivnosti postaje znak kojim je evociramo.

Tom igrom pomažemo djetetu koje ima teškoće pri stvaranju perceptivnih predodžaba i samostalnom odgođenom oponašanju u stjecanju dispozicije za kasnije pridruživanje fonetskog simbola onom motoričkom - za prihvaćanje imenovanja.

Crtanje i crtež

Dijete, osim toga, potičemo da i svojim crtežom nešto prikaže. Kad mu pokažemo da smo shvatili što je nacrtalo, ono otkriva da se objekt i događaj mogu prikazati na više načina - ne samo pantomimom. Želeći da dijete shvati crteže, prve stripove na početku slikovnice, objašnjavamo, dramatiziramo, zatim ih fotokopiramo, izrezujemo i dajemo djetetu da ih ponovno slaže prema redoslijedu događaja. Osim toga dajemo mu da docrtava naš crtež na kojemu smo nešto izostavili ili da popravi ono što smo pogriješili.

Proces početnog razumijevanja riječi bit će sličan ovom prvotnom procesu prepoznavanja slika, jer će se u početku temeljiti na djetetovu aktivnom i pasivnom govornom iskustvu. Dijete u govoru isto kao i na slici prepoznaje ono što je slično njegovoj mentalnoj zamjeni za neki objekt ili akciju.

Igre stvaranja prvih fonetskih simbola

Oponašamo akciju i ritmički pokret pratimo glasom. Dijete polako taj audioverbalni znak zamjećuje, prepoznaje i oponaša. Pokret i zvuk kasnije postaju znak za tu akciju ili za sredstvo kojim se ona čini. Kao prvo, težit ćemo oponašanju radnji vezanih za mikromotoriku usta i oponašanju pokreta i zvuka koji se pri tim radnjama stvaraju. Oponašat ćemo pljuvanje, srkanje, hrkanje, mljackanje, puhanje, dudanje, plakanje, smijanje, kašljanje, kihanje, davanje poljubaca - tumačeći sličice na kojima su te radnje prikazane. Poslije ćemo prikazivati te radnje, a dijete će tražiti odgovarajuću sličicu. Izmijenit ćemo uloge, pa će dijete prikazivati radnju u igri "kao da", a mi pokazivati sličice.

Time pomažemo stvaranju mentalnih predodžaba akcije. Ovo prikazivanje još je uvijek više u pokretu negoli u zvuku i izgovoru. Nastojimo da se asociranjem izgovora uz značenje počnu formirati prvi fonetski znakovi. U ovoj vježbi prikazivanja ti prvi fonetski znakovi neće biti neodređeni nego će se zahtijevati njihovo vjerno oponašanje.

To je prvi korak prema učenju govora, jer njegovo učenje, u pravom smislu riječi, započinje povezivanjem mentalnih slika objekta (akcija i reagiranja) s fonetskom formom izričaja koji je dijete naučilo prepoznavati - (slušati) i izgovarati.

Pri tome povezuje se, naime, dobar izgovor (sjećanje na određeni mehanizam kojim je on proizveden), s proprioceptivnim i slušnim dojmovima koje je ostavio i značenjem koje je u igri za dijete dobio. Tako se počinju formirati prve izgovorno-zvukovne značenjske cjeline u djetetovoj svijesti.

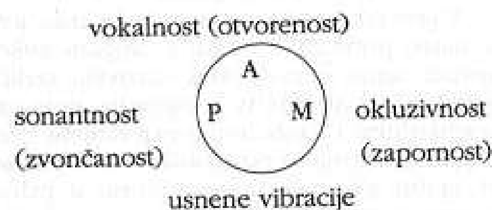
Poželjno je da se u početku uvježbava samo ono što dijete uspješno može izgovoriti i to pridružuje uz značenje. Jedino tako stvara se dobar temelj za usvajanje daljnjega programiranog fonetskog gradiva, a ujedno izbjegava mogućnost da se pogreška ustali u navici. Valja odabrati nekoliko fonetski različitih načina glasanja i povezati ih s nekoliko situacija. Dijete ih treba naučiti oponašati, razlikovati i prepoznati u tuđoj emisiji, te samostalno emitirati na poticaj igračke ili slike. Na ovoj razini valja paziti da te prve fonetske forme i situacije budu međusobno što različitije.

Fonetska progresija

Preporučujemo za početak fonetske forme koje su vrlo lagane za oponašanje i međusobno razlikovanje: vokalizaciju, pućkanje, mumljanje i usnene vibracije, iz čega nastojimo izvući izgovor: aaaaa, ppppp, mmmmm i bbbbb ili nešto kao brrrr.

Time od početka ostvarujemo izgovor raznih glasovnih kategorija:

Slika 11.

Mnoga će djeca moći od početka uspješno oponašati izgovor slogova u nizu pa-pa-pa, ba-ba-ba ili ma-ma-ma pa čak i izdvojiti jedan slog iz niza i brzo će moći izgovoriti riječ oponašajući njezin ritam i njezinu intonaciju.

Vježbe koje ćemo opisati nisu dakako namijenjene toj djeci, nego onoj koja u tome budu imala teškoće i koju zato i provodimo kroz nulti krug.

Njih potičemo na izgovor aaaa, mmmmm, ppppp i brrrr često u onim situacijama u kojima se oni spontano pojavljuju želeći da ih pomoću te igre i osvijeste.

Tako možemo pomoći djetetu da izgovori glas "p" rabeći zračnu struju da izbaci košticu trešnje koju

držimo među usnama, ili da se oslobodimo papirića od karamele koji mu se prilijepio za donju usnu. Zatim ga valja uz sliku poticati da tu radnju i zvuk oponaša prema sjećanju.

Obično za izgovor glasa "m" nema teškoća, i on nam uspijeva uz mumljanje. Usta su zatvorena, a mi se tužimo na bol zuba s "mmmmm". Dijete načas prisloni ruku da vidi gdje nas to boli, a onda nas oponaša, stvarajući iste vibracije koje valja i slušno registrirati. Kasnije na poticaj slike koja prikazuje tu situaciju takvo glasanje izvodi samostalno i osvještava ga.

Ni za oponašanje usnenih vibracija obično ne postoje teškoće. No, ako djetetu to ne uspijeva, koristi se igra u kojoj majka proizvodi taj zvuk sa željom da ga dijete zamijeti i oponaša. Ona mu pruža priliku da je sluša i gleda kako napuhanih obraza svojim kažiprstom dodiruje čas gornju, čas donju usnicu, pomičući ga brzo gore-dolje. Tko se od nas kao dijete nije tako igrao?! Kad dijete taj zvuk proizvede, bez pomoći prsta vežemo ga uz neku akciju i igračku (obično auto) da bi zapamtilo i osvijestilo taj izgovor.

Izgovor glasa "a" nije teško dobiti. Njime od početka nastojimo dijete izazvati da se glasa i sluša, njime mu želimo stvoriti naviku uporabe kvalitetnoga glasa. Majkama beba (djece od 0-3 godine), koje još nemaju slušna pomagala, preporučujemo da se tako glasaju i da pjevaju djetetu prislonivši ga na prsa, i to u času nježnosti, kad im beba prisloni glavu na lice, vrat ili usta. Mnoge majke otkrile su same način kako bez tehničkih pomagala, kad već izazovu dijete da se glasa, mogu djelovati i na kvalitetu toga glasanja: somatosenzorički neposredno preko tijela. Dok se majka glasa, dijete je sluša, položivši joj dlan svoje ruke na prsa ispod vrata, zatim se ono glasa i sluša sebe na isti način s drugom rukom i uspoređujući svoje i njezino glasanje. Često tako majka bez uporabe aparata i vibratora djetetu koje se spontano glasa piskavim falsetnim glasom visokog registra odmah u početku uspije spriječiti da takvo glasanje postane navika.

U našem radu glas "a" potičemo u igri oponašanja pjevača, zijevanja, smijanja, igri "kod liječnika" koji pregledava grlo, ili pluća itd. Pazimo da pri izgovoru dijete ne podiže jezik jer bi tako dio zračne struje prolazio kroz nos, a glas "a" bi sadržavao nosni prizvuk. Dijete mora samo naučiti kontrolirati svoj izgovor i u daljnjem glasanju izbjeći grešku. Vežemo ga uz usklik radosti i vožnju zrakoplova.

Ponekad i sama situacija koja je potakla neki izgovor može mu dati značenje. Tako glas "p" koji je dijete prvi put izgovorilo uporabom struje zraka pri čišćenju usnice kasnije ga rabi s namjerom da tuži svog prijatelja koji pljuje, izražavajući da je to nepristojno, pokazuje i izgovara "p". Taj izričaj je tu posredovan ne samo osjetnom slikom nego i govornom predodžbom, pa ima vrijednost ne samo fonetskog simbola (onomatopeje) nego govornog znaka, jer pokazuje akciju.

Kako osvijestiti djetetov izgovor i povezati ga uz značenje najbolje će nam pokazati jedna vježba iz prvoga kruga. Potičemo dijete da izgovara i razlikuje tri audioverbalna signala (aaa, brr i op, op, op) vežu ih uz tri pripadajuće igračke (zrakoplov, auto i konjića) i njihova kretanja na stolu, koja poslije oponašamo igrom u prostoru. Dijete će ta tri signala na poticaj naše emisije (praćene karakterističnim pokretom) brzo uspješno razlikovati i prepoznati. Kasnije na temelju same emisije, pokazivat će pravu igračku, pokušavajući njome oponašati našu akciju i naše glasanje.

Te tri igračke crtamo djetetu u bilježnicu. Dijete kasnije na poticaj same slike (igračke ili samog pokreta) ostvaruje samostalno izgovor. Što je ovdje pomoglo percepciji i distinkciji?

Zanimljiva igra vezana uz različit pokret, izbor međusobno distinktivnih fonetskih formi, djetetu pristupačnih za oponašanje, i uz njih asociran različit višeosjetilni doživljaj.

Što je pomoglo usvajanju?

Slika (igračka ili pokret), koji su poslužili kao podsjetnici, omogućili su mnogostruko ponavljanje istog izgovora, istog višeosjetilnog doživljaja, a ono stvaranje sve solidnije predodžbe (njezinu pohranu). Predodžba je omogućila prepoznavanje i prisjećanje - razumijevanje i kvalitetnu reprodukciju bez modela - usvajanje - (trajno zapamćivanje).

Podsjetnik može biti samo neki dio konteksta u kojem se pojavio audioverbalni signal, igračka kojom se radnja obavljala ili oponašanje njezina pokreta. Najčešći i najpraktičniji podsjetnik jest brz, jednostavan crtež, simbol realiziran u djetetovoj bilježnici neposredno nakon igre ili neposredne njezine reprodukcije. Složeniju situaciju najbolje će prizvati malen strip: on će dijete najbolje podsjetiti na sve ono verbalno i neverbalno, što je ono ranije doživjelo i oponašalo u igri te omogućiti samostalnu reprodukciju.

U početku slika podsjeća na tjelesno reagiranje i makropokret, a on katkad na mikropokret i izgovor.

Akcija uz koju je izgovor nekog sloga bio povezan, navodi dijete na napetost i vrijeme, potrebno za ostvarivanje tog izgovora. Slika afektivnog reagiranja, slika situacije uz koju se neka fonetska forma prikazala djetetu, omogućit će osviještenu reprodukciju. U nultom krugu dijete "čita" sličice stripa dodirujući svaku redom kažiprstom i oponašajući nas pokretom i glasom. Zatim može izrezane sličice slagati na stolu prema redoslijedu odvijanja događaja.

Kad se neki željeni izgovor ostvari, zaboravljamo igru koja nam je pomogla da se on ostvari, a izgovor vežemo za značenje koje mu daje obilježje i pomaže zapamćivanju i potičemo dijete da se oslanja na slušnu kontrolu.

Audiorehabilitator valja znati pomoći djetetu da željeni dobar izgovor postigne brzo i lagano. Nije dobro kad dugo pokušava i ne uspijeva, jer bi tako dijete moglo osvijestiti neuspjeh i obeshrabriti se za nove pokušaje. A osviješteni osjećaj uspjeha njemu je nagrada i motivacija za daljnje ulaganje truda.

Vježbe usvajanja prozodijskih kvaliteta

U početku rehabilitacije djetetu razvijamo osjećaj za ritam raznim ritmičkim igrama i glazbenim stimulacijama u kojima je naše glasanje i pjevušenje usklađeno s ljuljanjem, dodirivanjem, poskakivanjem, kakvom kretnjom, akcijom, lupanjem, pljeskanjem itd.

Zvučni podražaj na ovoj razini nije fonetski određen, niti se zahtijeva njegovo točno oponašanje. Uloga je ritmičkih stimulacija da stvore ugodu, pobude u djeteta zanimanje za zvučni podražaj i njegovo oponašanje.

Igre se stvaraju prema dobi djeteta i njegovim motornim i slušnim mogućnostima. Dijete treba pokušati razlikovati jedan udarac (na tamburinu) od mnoštva udaraca, glasni i tihi udarac i oponašati naše lupanje.

Može se poticati dijete u oponašanju raznih intenziteta i trajanja akustičkog podražaja, potičući ga da se glasa onako kako zna i može.

Dijete s malo boljim ostacima sluha moći će oponašati i neke globalne intonativne fonetske forme.

Bebama ćemo ritmički zvučni podražaj pružati ljuljajući ih, ili pomažući im da cupkaju na našem krilu.

Vježbe slušne percepcije

Sve već opisane igre i vježbe ujedno su i vježbe slušne percepcije. Dijete se samo privikava reagirati na zvuk, ne gledajući tamburin ili usta sugovornika.

Rekapitulirajmo, posrijedi su vježbe:
- u kojima je zvuk signal za akciju
- igre dozivanja (fonetskih susreta, jeke)
- zamjećivanje akustičkog signala, njegova pojavljivanja i prestanka vezano za igru - pomicanje neke igračke na stolu
- razlikovanje nekoliko akustičnih signala različitih po trajanju, intenzitetu, ili globalnoj intonativnoj formi.

To su igre u kojima se dijete privikava pogađati što je proizvelo zvuk i one u kojima ono pogađa je li druga osoba (skrivena) šuti ili se glasa, plače li ili lupa, lupa ili govori, govori ili plače, plače glasno ili tiho, plače neprekidno ili jeca, itd.

Ovdje bismo naglasili da u igrama u kojima dijete mora slušno zamijetiti i prepoznati naše glasanje, prvo ga na to privikavamo a zatim papirom prekrijemo usta, ali ga gledamo u oči da bi očima ostali u doticaju. Izbjegavamo da nam bude okrenuto leđima. To se događa samo u nekim igrama, npr. kada lupamo o razne predmete, a ono pogađa o što smo lupnuli i ne smije vidjeti kako proizvodimo zvuk.

Tu su zatim igre u kojima se pogađa odakle dolazi zvuk, te prema zvuku odgonetava gdje bi skrivena osoba mogla biti.

Kad radimo vježbe slušne percepcije, željeli bismo naglasiti da, iako u početku djetetu zvučni podražaj pružamo najčešće posredstvom vibratora ili vibratorne daske, nastojimo da ga dijete što prije počne primati preko slušalica, slušnog aparata, ali i golim uhom (govori mu se tik uz zvukovod). Dakako ne prije nego li što postira glas, i počne ga takvoga rabiti oponašajući naš model.

Tada ga polako počinjemo privikavati da sve ono što slušno uspješno razlikuje slušajući preko vibratora, pokuša razlikovati preko slušalica i u slobodnom prostoru.

Dijete koje u početku rehabilitacije ne pokazuje zanimanje za slušanje igrom pridobivamo za suradnju. Vježbamo njegovu pažnju i mogućnosti percepcije. Koristimo vježbe u kojima ono mora nešto zapaziti i reagirati kad to zapazi. Mora reagirati brzo. Polazimo od osjetila koja su ostala očuvana. Koristimo vid, dodir i oponašanje pokreta.

Možemo tražiti od njega da se okrene kad mu taknemo rame, odostraga, ili da žmiri pa podigne onu ruku, koju smo mu dotakli. Ako ne reagira, dodir pojačavamo, produljujemo ili ponavljamo više puta. Zatim ga privikavamo reagirati i na onaj slabiji, kraći i jednostruki podražaj.

Možemo se igrati tako da pokaže mjesto gdje smo ga dotakli, ili da ono nas dotakne, na istom mjestu i na isti način.

Slično postupamo kad zahtijevamo da ono nešto vizualno zapazi ili zapamti. Sličicu koju mu pokazujemo, i kojoj mora naći par, ili nešto što uz nju ide, pokazujemo ispočetka dulje ili nekoliko puta, a kasnije samo jedanput. Isto tako postupamo kad zahtijevamo da pokaže odgovarajući oblik, veličinu ili boju, ili da oponaša našu radnju ili pokret, rukujući nekom igračkom. U početku rehabilitacije dijete potičemo da sluša preko vibratora ili vibratorne daske, a majka kod kuće (dok još nema drugih tehničkih mogućnosti) može djetetu omogućiti da osjeti zvuk, naime vibracije koje on proizvodi i na drugi način (preko svog tijela). Može za to koristiti gitaru, pod, dasku stola, cijev od kartona ili tvrđeg papira ili bilo što drugo što može prenijeti zvuk, neku kutiju, balon, čak i naše tijelo. Možemo ga tako uvježbati da nas preko poda na kojemu stoji, najprije uz gledanje, a zatim bez gledanja onoga što radimo, čuje kad stupamo, ili lupamo nogom i da nas oponaša. Ili da žmireći oponaša naše lupkanje po stolu, na čijem drugom kraju je ono položilo dlanove. Malo dijete može majčin glas osjetiti i preko njezina tijela, pa će ona to koristiti nekada, držeći ga u naručju, da ga uljulja u san ili umiri. Bit će dosta da joj dijete glavicu i dlanove položi tamo gdje se vibracije, izazvane njezinim pjevušenjem, najbolje osjećaju (na njezinim prsima ispod vrata).

Prvi krug

Sadržaj rada na razini prvog kruga

Dijete koje smo na razini prvog kruga zainteresirali za igru i suradnju i koje se glasa, gleda nas i pokušava oponašati, počinjemo voditi: njegovo glasanje oblikovati i osvješćivati.

Polazeći od onoga što se na naš poticaj počelo naslućivati u nultom krugu, biramo uzorak koji mu nudimo za oponašanje. Obično odabiremo nekoliko uvijek istih načina glasanja koje dijete može lako oponašati, a koja su mu ujedno međusobno dovoljno različita da ih može lako razlikovati pri percepciji i emisiji.

Da bismo mu u tom razlikovanju još bolje pomogli, svakom izgovoru kojem ga učimo, odnosno koje dijete postigne, pridružujemo i neko značenje. Na tom pridruživanju inzistiramo težeći da u početku jedan način glasanja bude pridružen samo jednom značenju, odnosno da nekoliko izrazito različitih načina glasanja bude pridruženo uz nekoliko izrazito različitih značenja. U djetetu se, naime, tako lakše i brže stvaraju prve mentalne perceptivne predodžbe govornih znakova (koje u sebi sjedinjavaju sjećanje na određeni senzorički doživljaj, način izgovora i

značenje), a koji omogućuju pamćenje. Dijete se pomoću njih uspijeva kasnije prisjetiti nekog načina izgovora, prepoznati ga pri tuđoj emisiji ili ga samostalno reproducirati na poticaj slike ili situacije.

Fonetska progresija

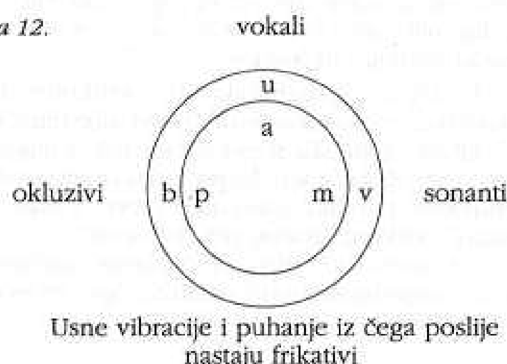
Polazeći od vokalizacije i gukanja, usnih vibracija, mumljanja i pućkanja, valja postići izgovor:

- aaaaaaaaaa
- brrrrrrrrr ili bbbbbbb
- mmmmmmmmmmm
- op op op op ili pa pa pa pa
- am am

a zatim

- uuuuuuuuuu
- ma ma ma ma
- ba ba ba ba ba
- va va va va va ili av av
- pu pu

Slika 12.

Usne vibracije i puhanje iz čega poslije nastaju frikativi

Na taj način, kako pokazuje slika, dijete se priprema od početka za učenje glasova raznih kategorija.

Dulje učenje određenog izgovora u istoj situaciji provodit ćemo uz razne igre da dijete to ne bi doživjelo kao mukotrpno ponavljanje iste vježbe. Jasno je, međutim, da se takvo učenje odnosi samo na početni rad u kojem smo zaokupljeni prvenstveno stvaranjem nekih temeljnih djetetovih izgovornih sposobnosti, a uloga značenja je: pomoć zapamćivanju pojedinih izgovora i njihovu međusobnom razlikovanju.

Dakako, poslije u fazi učenja govora, učenje novih riječi, pojmova i gramatičkih struktura radit ćemo drukčije: učit ćemo ih uporabom u raznovrsnim situacijama. Te razne situacije pomoći će djetetu da dobro shvati smisao novih pojmova i njihovu izražajnu vrijednost, a nama da provjerimo je li ih shvatilo i naučilo rabiti u spontanom govoru.

Način uvježbavanja novih fonetskih struktura (oblika)

Slikovnica predlaže:

- da se glasanje s "aaaaaa" poveže uz igru sa zrakoplovom ili igru zrakoplova
- da se glasanje s "uuuuuu" poveže uz igru vlaka ili igru s vlakom
- da se glasanje s "brrrrr" poveže uz igru auta, ili igru s autom
- da se glasanje s "op op op op op (pa pa pa)" poveže s igrom konjića ili uz igru s konjićem, ili uz djetetovo skakutanje ili igru loptom
- da se glasanjem s "pu pu pu pu" povežu igre "rođendana" ili pravljenja "mjehura" iz sapunice
- da se glasanje s "pa pa pa" poveže uz igru s patkom ili igru patke
- da se glasanje s "vvvvv (va va va va)" poveže uz igru sa psom ili igru psa
- da se glasanje s "ma ma ma" poveže uz igru s mačkom ili igru mačke
- da se glasanje s "am am am am" poveže uz oponašanje hranjenja lutke ili djetetovog uzimanja hrane
- da se glasanje s "mmmm" poveže uz negodovanje zbog boli zuba ili igru zubara
- da se glasanje s "bu bu bu bu" poveže uz igru s medvjedom ili igru medvjeda.

To se uvježbavanje radi u fonomotornim igrama u kojima je glasanje usklađeno s tjelesnim pokretom, koji je funkcionalan, a često pomaže percepciji, izgovoru i njegovu zapamćivanju a i razumijevanju i zapamćivanju njegova značenja. To zato što je odabran u funkciji poticanja određenog izgovora i motoričke simbolizacije njegova značenja. Pokret na taj način pomaže interiorizaciji, stvaranju perceptivnih predodžbi prvih fonetskih govornih znakova.

To su igre uz rukovanje igračkama ili sličicama, igre dramatizacije u kojima se djeca uživljavaju u uloge životinja ili vozila, razne pokretne igre (igre skrivača, pogađanja itd.).

Za uvježbavanje nekog izgovora vrlo su korisne i fonomotorne ritmičke igre koje se ilustriraju. U njima ritam i pokret pomažu ponavljanju i uvježbavanju istog izgovora.

Prve fonetske strukture kojima učimo dijete a koje za nas imaju značenje onomatopeje, ne znamo točno što djetetu znače. Možemo pretpostavljati da mu znače i radnju i predmet sam, a ne samo buku koja se pri radnji stvara. Zapravo, kad dijete kaže "brrr" i pomiče autić po stolu, možda misli i želi kazati: vidi, ovo je auto! - auto ide, - auto ide i radi "brrr"; ili: vidi, ja vozim auto. Te fonetske strukture, kad ih dijete spontano uporabi, već na ovoj razini mogu sadržavati kompletnu misaonu cjelinu - upitne, niječne ili izrične rečenice. Tako se pomoću predmeta i neverbalnog izražavanja, u kontekstu situacije, može s djetetom uspostaviti i prvi verbalni dijalog.

Ako, držeći autić u ruci i upitno ga gledajući, kažemo "uuu", a dijete nam uz osmijeh i odmahivanje glavom kaže "brrr", njegov će iskaz imati značenje rečenice: "Ne to nije vlak, to je auto!" Isto tako, ako imenujemo ispravno, a dijete nam klimne glavom i ponovi ono što smo rekli, bit će kao da kaže: "Da, to je to". U situacijama gdje nam dijete pokazuje auto i sebe, upitno nas gledajući i emitirajući "brrr", mi ćemo razumjeti da nas pita, smije li ga uzeti ili sjesti u njega, ili nešto drugo što je prikladno situaciji.

To bismo, dakako, razumjeli iz njegova ponašanja da ono i ništa ne izgovori, ali mi trebamo biti vrlo zadovoljni da je u situaciji, možda prvi put, dijete spontano uporabilo i verbalni simbol, na neki

način izgovorilo prvu riječ. Tu je pokret, odmahivanja ili klimanja glavom, povezan sa zvukom ("brrr") u kontekstu situacije postao jezikom!

Fonetske strukture koje predlažemo za početak nisu slučajno odabrane. To su strukture koje se prve pojavljuju i u čujućeg djeteta. Pokazalo se da se prvo upravo one mogu izgovoriti i distingvirati. S gledišta fizio(psiho) akustičke analize, one su vrlo različite prema parametrima koji se odnose na percepciju. Tako, učeći dijete prvim izgovorima, utječemo i na njegovu percepciju i pomažemo mu razlikovati:

- vokalnost (a, u) od nazalnosti (m),
- vokalnost (a, u) od konsonantnosti (p, b, m),
- otvoren i zatvoren vokal (a) od (u).

Želimo u početku postići i dobar izgovor ovih fonetskih formi. U njihovu učenju ne postoji određeni redoslijed. Poslije uspješnog izgovora "a" to će jednom djetetu biti "ma", drugom "pa" ili "ba". Počinjemo od one forme koja se u njegovu izgovoru nazire, koju ono spontano proizvodi ili čije oponašanje najlakše postižemo, pa nju ponajprije osvješćujemo. Obično počinjemo s "ma" da bismo sugerirajući djetetu potrebnu napetost (malo veću) postigli izgovor "ba" i "pa". No ima djece koja će najprije uspjeti izgovoriti "pa". Kod njih, postupno smanjujući napetost, idemo obrnutim redom. Da bismo pomogli djetetu da dozira napetost i postigne onu "pravu" koja je za određeni izgovor potrebna, koristimo se verbotonalnim postupkom fonetske ritmike, ali i drugima, u skladu s onim što dijete najbolje prihvaća.

Dobrim izgovorom tih glasova u početku dobivamo prve solidne oslonce za daljnje organiziranje djetetova fonološkog sustava, jer bez obzira na njegove posebne teškoće, zadatak je uvijek isti zato što je jezik koji učimo isti i zato što na kraju rehabilitacije, bez obzira na posebne teškoće i usprkos njima, govor slušno oštećena djeteta treba u praksi biti u skladu s govorom čujućih iz njegove okolice.

Djetetovim glasnicama ne možemo upravljati, ali se na njih ipak može utjecati stvaranjem okolne napetosti koja će proizvesti kakav-takav tonički odgovor u samom larinksu. Zato potičemo dijete da se u tu našu napetost uživi i da je stvori u sebi. Kad na kraju uspije nešto dobro izgovoriti (može se to dogoditi i slučajno), mi potičemo dijete da taj izgovor ponavlja, pridružujući mu neku semantičku vrijednost, da bi taj način izgovora zapamtilo i da bi ga se moglo ponovno prisjetiti te razlikovati od drugoga, prije naučenog izgovora. Tu semantičku vrijednost izgovor dobije u situaciji - igri, kojom se igramo.

Učenje govora, naime, da bi bilo uspješno, treba biti temeljeno na senzoričkom, afektivnom i psihičkom doživljavanju, a ono se nipošto ne smije pretvoriti u mehaničko učenje govorne tehnike.

Usvajanje prozodijskih kvaliteta

1. Isto kao i u nultom krugu, temeljna je zadaća poticanje djeteta da zamijeti ritam, razlike u intenzitetu i trajanju akustičkog signala i razlike u trajanju stanke.

Osim oponašanja udarca i lupanja, i oponašanja pokreta uz bilo kakav izgovor, traži se i oponašanje prozodijskih elemenata, oponašanjem audio-verbalnog signala.

Fonomotorne ritmičke igre ilustrirane u ovom krugu pomoći će djetetu da uvježba izgovor nekih fonetskih oblika i da određen pokret i izgovor proizvedu u određenom vremenu. Tako se zahtijeva oponašanje usporenog ritma kretanja mačke uz otegnuto ma ma ma ma, brzo kretanje psa uz va va va, te izgovaranje neprekidnog aaa koji je u igri vezan za pomicanje aviona i isprekidan signal uuu u igri vlaka.

2. Traži se zamjećivanje jačega, kraćeg signala koji dolazi poslije tišeg neprekidnog i njihovo oponašanje. U igri jači kratki signal bit će vezan za zaustavljanje vožnje, a tiši neprekidan za vožnju aviona ili vlaka.

3. Zahtijeva se zamjećivanje jačeg kratkog signala koji dolazi poslije niza kratkih tiših signala, prvi je od drugih odvojen pauzom, a zatim njihovo oponašanje. U igri taj izdvojeni signal ima svrhu upravljati akcijom (npr. poticati skakutanje i zaustavljanje). Igra služi i kao vježba u izdvajanju jednog sloga iz niza slogova i kao priprema za prihvaćanje jednosložnog ritma.

4. Očekuje se zamjećivanje i oponašanje bržeg i polaganijeg ritma, npr. uz op op i skakanje konja (polaganiji ritam) i zeca (brži) i uz va va i kretanje i lajanje velikog i malog psa.

Možemo vježbati tako da razlikujemo dva intenziteta opet uz dva vozila ili životinje (igračkice).

Ritam i fonetska forma ostaju isti, a mijenja se samo intenzitet koji je jedanput jači, a drugi put slabiji, primjerice uz veliki i mali auto i "brrr" i mali avion "aaaaa", velikog i malog psa "va va va".

Uz tamburin i gledanje pokreta razlikovanje učimo najjednostavnijih ritmova, npr. jednog od mnoštva udaraca.

Vježbe slušne percepcije

Sve gore spomenute igre za usvajanje prozodijskih kvaliteta ujedno su i igre slušne percepcije. Spomenut ćemo još neke.

Vožnja zrakoplovom

Dijete sjedi za stolom s učiteljem. Treba naučiti da sa zrakoplovom vozi po stolu ili "leti" dok traje zvučni signal (dok se učitelj glasa u mikrofon). Najprije uz gledanje učitelja, a zatim bez gledanja.

Vožnja autom

Isto, samo sada ima auto i glasamo se sa "brrr". Uloge se izmjenjuju.

Razlikovanje signala koji znači: Trči! Hodaj! Stani!

Igra se odvija u prostoru. Djeca na signal brzog lupanja u tamburin trče, uz polaganiji hodaju, a na jak udarac moraju stati. Da bi vježba uspjela, valja je raditi iz dana u dan.

Igra se u individualnom radu može izvoditi za stolom, nekom lutkicom.

Košarica u košarici

Pogodno za individualni rad u kabini.

Na stolu ima mnogo košarica raznih veličina. Privikavamo dijete da na neprekidni signal kruži s

košaricom po zraku iznad plohe stola, a na kratki jaki znak umetne tu košaricu u malo veću. Dakako, potrebno je prije toga uvježbati slaganje košarica prema veličini i umetati jednu u drugu.

Zvrk

Dok se zvrk vrti, glasamo se neprestano, a poslije kraće pauze dajemo glasom znak da ga dijete rukom zaustavi. Umjesto zvrka možemo rotirati šarene male plastične obruče, uz zadatak da ih dijete poslije zaustavljanja slaže na stalke razvrstavajući ih po boji. Auto, zrakoplov, vlak (razlikovanje zvuka od tišine).

Igra za stolom u individualnom radu slična je prethodnima.

Dijete koje vozi vlak po nacrtanim tračnicama valja slušati znakove koje mu dajemo našim glasom. Naime, počne voziti kad čuje da smo se počeli glasati, a kad glasanje prestane, valja stati. Slično se igra autom i avionom.

Konj, zrakoplov i auto

Pokrećući te tri igračke na stolu, glasamo se svaki put drukčije, pokrećući konja s op op, auto s brrrr, avion s aaaaaa. Dijete privikavamo da i ono tako radi. Kada nauči te igre na određeni znak glasanjem uzima i pokreće određenu igračku.

Činele, tamburin i triangl

Pokazujemo djetetu da različiti predmeti različito zvuče, lupkajući po stolu, staklu, željezu, šuškajući papirom itd. Zatim izaberemo dva ili tri predmeta koji se po zvuku kad ih udarimo međusobno razlikuju, pa dajemo djetetu zadaću da bez gledanja pogodi u što smo udarili. Predlažemo za vježbu već spomenuta glazbala.

Postavljanje prvih pitanja

U kontekstu djetetu razumljive situacije, koriste se i prvi naučeni govorni znakovi neverbalnog izgovora za postavljanje pitanja, pa se dijete uči kako valja pitati: tako "aaa? može značiti "Gdje je avion?" ili "Je li to avion?"; "va?" - "Gdje je pas?" ili "Je li to pas?"; "ba?" - "Hoćeš li mi dati poljubac?" ili "Mogu li te poljubiti?"

Ti isti govorni znakovi u kontekstu druge situacije moći će se rabiti kao zapovijedi; tako "aaa!", "uuu!", "brrr!", "op!" može značiti: "Daj mi avion, vlak, auto, konjića." ili: "Neka se oni kreću".

Neki prijedlozi za djetetovu bilježnicu - ilustriranje prvih fonetskih znakova:

Slika 13.

Drugi krug

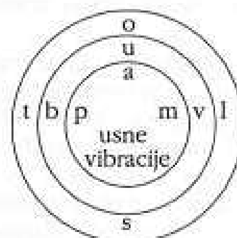
Sadržaj rada na razini drugog kruga

Fonetska progresija

Pregled glasova i fonetskih struktura koje se na ovoj razini oblikuju.

Glasovi: vokali: a, u, o
sonanti: m, v, l
okluzivi: p, b, t
frikativi: f, (h, s)

Slika 14.

Slogovi u nizu uvježbavaju se u fonomotornim igrama u kojima je njihovo izgovaranje koordinirano s makropokretom kojim se oponaša neka akcija:

ma ma ma - uz milovanje, hod mačke ili njezino glasanje

va va va - uz hod i glasanje psa

pa pa pa - uz hod i glasanje patke

la la la - uz let ptice

mu mu mu - uz glasanje i hod krave

po po po - uz trubljenje

op op op - uz skakutanje

ap ap ap - uz lovljenje

tap tap tap - uz tapkanje na mjestu ili uz stupanje.

Modulirani glas usklađen s nekom akcijom:

a a - uz ljuljanje

o o - uz dozivanje

u u - uz igru skrivača.

Jednosložne ili dvosložne fonetske strukture s privremenim značenjem imenice ili glagola uvježbavaju se i pridružuju značenju pomoću igračaka u insceniranim situacijama igre ili u kontekstu životne zbilje:

la la - uz pticu

op op - uz konja ili zeca

mu - uz kravu

ma ili mau - uz mačku

va ili vau - uz psa

to - uz bubanj

ta - uz činele

po - uz trubu

psss - uz ušutkivanje

stoj - uz zaustavljanje

am - uz uzimanje zalogaja u usta

ap - uz lovljenje

bum - uz udarac

ba - uz poljubac

a bu - uz naglo pojavljivanje u igri skrivača

pa pa - uz pozdrav na odlasku.

Usklici:

A! - uz radost

U! - uz negodovanje

O! - uz iznenađenje

AO! - uz bol.

Prve riječi: apo, tu, to, evo, amo.

Način uvježbavanja novih fonetskih struktura

Polazeći od glasova čiji je izgovor dijete počelo učiti (usvajati) u prvom krugu, prvih neizdiferenciranih ritmova, produžene vokalizacije, neprekidnog mumljanja, usnih vibracija, i isprekidanog glasanja u kojemu se naslućuje slog i okluzivnost, djetetu se polako pomaže da stvara nove perceptivne i izgovorne mogućnosti. Ostvareni zadaci iz prvog kruga, a posebno dobro postavljen glas uvelike će olakšati daljnji rad.

Čist izgovor vokala "a" i "u" pomoći će postizanju čistog izgovora vokala "o", a dobar izgovor okluziva "p" uz primjenu napetosti u "pu", "pa" i "op" pomoći će postizanju dobrog izgovora okluziva "t" u "ta", "to" i "tu". Glasanje s "aaa" i "uuu" koristi se i dalje u igri kao onomatopeja uz igru aviona i vlaka, no sada se daje u raznim intenzitetima, trajanjima i ritmovima, pri čemu se povezuju s raznim igrama i igračkama i usklađuju s raznim kretanjima.

Vokali se izvode i u pijevnoj moduliranoj formi, "a-a" uz ljuljanje i uspavljivanje lutke, "u-u" uz igru skrivača i "o-o" uz dozivanje, što dijete bez teškoće oponaša. Izgovor vokala uči se, osim toga, i u afektivno obojenoj formi usklika, gdje u kontekstu raznih situacija, reagiranja, intonacija, gesta i izraza lica dobivaju i različita značenja. Iako mi različito intoniranim - istim vokalom - možemo izraziti i izražavamo razna emotivna stanja, u našem radu u početku držimo se načela da jednim vokalom izražavamo samo jedno stanje. Uobičajeno je da za izražavanje radosti koristimo *a*, žaljenja i straha *u*, a iznenađenja ili čuđenja *o*. To radimo zato da bi ta različita značenja pomogla njihovom međusobnom razlikovanju i da bi dijete njihov izgovor lakše zapamtilo.

Tri bilabijala (p, b, m) koje dijete prve mora dobro naučiti međusobno razlikovati i izgovarati, a zatim i novi konsonanti (t, l i v) uzimaju se najprije u formi otvorena sloga s "a" i to najčešće u nizovima zbog autostimulacije kako je to već ranije navedeno.

Na ovoj razini nastoji se iz niza slogova izdvojiti izgovor jednog sloga i postići dobar izgovor *pa, ma, ba, ta* itd. Da bi dijete naučilo što bolje razlikovati i izgovarati te slogove, ističu se, pa i malo karikiraju ona njihova svojstva koja ih međusobno razlikuju. Tu ponajviše pomažu postupci fonetske ritmike (stimulacije pokretom) i pridružena im značenja.

Uspjeh u izdvajanju sloga bilježimo kao važan korak u našem putu do govora.

Ustrajnom vježbom postižemo dobar izgovor prvih slogova, te njihovo razlikovanje pri percepciji, što stvara solidan temelj u daljnjem radu. Slog je u ovoj etapi rada najmanja perceptivna i izgovorna cjelina - molekula koja omogućuje daljnje strukturiranje.

Promatrajući gramatički sa stajališta *vrsta riječi* fonetsko gradivo koje ovdje rabimo sadrži dvije pokazne zamjenice (tu i to), glagolski pridjev radni (pao), usklike (A! U! O!), prilog (amo), a ostalo su onomatopeje koje su privremeno preuzele druga značenja i neki izrazi iz dječjeg žargona za uspostavljanje kontakta.

Vrijedi promatrati kako se to fonetsko gradivo može vježbati, kako se može kombinirati i rabiti i što se sve njime može izraziti, odnosno u kojim ga oblicima prikazati djetetu i uz koje semantičke vrijednosti privremeno povezati da bi ga ono usvojilo.

Fonetske riječi na ovoj razini mogu stajati jedna iza druge, prateći redoslijed zbivanja samih radnji i njihov ritam. Radnje se prate pokretom i glasanjem, koji za dijete dobivaju značenje tih radnji i postaju njihov znak. Dijete se polako privikava na to da prepoznaje govorni znak i bez igračke, slike i pokreta te ga počinje samostalno koristiti.

Kako se u situacijama kombiniraju većinom dvije radnje (nekad i tri) koje se zbivaju jedna za drugom ili se naizmjenično pojavljuju, dobivaju se i složenije strukture sastavljene od dvije (ili tri) fonetske riječi, koje su prema ritmu tih radnji različito ritmički strukturirane.

Tako se u zamišljenoj igri mogu gasiti svjećice na torti pa zatim uzeti zalogaj torte u usta uz pu-pu-pu-pu am!; letjeti u zrakoplovu i spuštati se uz aaaaaa tu!; voziti auto i vlak pa ih sudarati uz brrr-uuu-brrr-uuu bum!; igrati se loptom koja se diže u zrak pa pušta skakutati po stolu, pa na kraju padne na pod uz ooooo op op op ooooo op op op bum!; šuljati se poput mačke, pa loviti miša uz mau mau mau ap! i slično.

Može se zapaziti da se neprekidnim glasanjem prati neko neprekidno kretanje, dok se istaknuta fonetska riječ često koristi uz neki trenutni događaj, kratak i brz pokret koji obično dolazi na kraju i označava pad, zaustavljanje, udarac, poljubac ili reakciju na ono što se dogodilo.

Često je ono što se događa na kraju posljedica prethodne radnje.

Prvi dvočlani izrazi sastavljeni većinom od dvije onomatopeje, bez ikakva gramatička obličja, mogu u kontekstu situacije za dijete poprimati konkretno značenje, pa tu već naziremo rečenicu, odnosno početak malog dječjeg jezika.

Ti prvi krnji izrazi dobivaju značenje u kontekstu situacije - igre.

Tako već i same jednosložne fonetske strukture u raznim situacijama poprimaju različita značenja. Tako "ma" ili "mau" u djetetovoj svijesti može označivati mačku, ali i rečenicu "maco, dođi amo" ili "maco, idi van!" kad je u situaciji pokretom (koji ovdje preuzima ulogu predikata) dozivamo ili tjeramo od sebe.

Isto tako "ma" ili "mau" može značiti i pitanje: "Je li to mačka?", isto kao što i "am" može značiti: "Smijem li to pojesti?" (u određenoj situaciji u kontekstu neverbalnog izraza).

Ili na primjer "tu": dijete će tako shvatiti značenje riječi "tu" uz pokazivanje prstom u situaciji. Kasnije će nas razumjeti i kad gesta izostane. U raznim kontekstima ta će zamjenica poprimati različita

značenja. Igrajući se vlakom dijete će shvatiti da "tu" znači "zaustavi vlak tu". Drugi put kad ga upitno pogledamo pomažući mu složiti slagaljku s "tu?", taj će slog značiti upitnu rečenicu. "Hoće li biti dobro ako ovo stavim tu?" Ako, pak, vidimo da je cipele ostavilo nasred sobe pa kažemo "Tu!" i napravimo pokret neodobravanja, "tu" će značiti niječnu rečenicu: "Tu se ne ostavljaju cipele".

Tako "pa-pa" može značiti: "Odlazim!" ali i "Idi", "Zar odlaziš?", "Nemoj otići!", "Želio bih otići u šetnju" i drugo.

Tako rečenica sastavljena od dviju onomatopeja: mau op op, mau am, mau pa-pa, može značiti i: maca skače, jede ili odlazi, i: maco skači, jedi ili idi! ali i to da ona to ne radi, neće ili ne smije raditi, ako to uz taj izgovor objasnimo svojim ponašanjem, izrazom lica ili pokretom u situaciji.

Dakle, od samog početka s prvim oskudnim fonetskim izričajima ostvaruje se, na neki način u kontekstu situacije i neverbalnog izraza izjavna, zapovjedna, upitna i niječna rečenica. U ovoj fazi, dok još nema padeža, pazimo na redoslijed riječi: subjekt mora doći prije predikata. Taj redoslijed dijete u iskazu sasvim spontano usvaja, razumije i oponaša. Ta shema u kojoj redoslijed riječi označava njihovu funkciju pomaže mu pri strukturiranju osobnog izričaja, izražavanju osobnih misli.

Uvježbavajući to prvo fonetsko gradivo i izgovorno i pojmovno, koristit će se razne situacije, doživljavanje vezano uz zbilju ili uz igru, kazalište lutaka, dramatizaciju, film, slike, slikovnice itd.

Obilno će se koristiti ilustrirana fonomotorna ritmička igra, koja će uz pokret, oponašanje akcije, mimiku afektivnog reagiranja itd. stvarati priliku za ponavljanje jednog te istog izgovora koji se na njih odnosi, pa pomoći djetetu da na zanimljiv način istodobno vježba i izgovor i asocijaciju.

Vježbajući, često će se koristiti i igre u prostoru, posebno one u kojima djeca zamišljaju da upravljaju raznim vozilima pa daju nalog kad valja krenuti, a kad stati. Djeca vole te igre jer, upravljajući automobilima i vlakovima zamišljaju, da su odrasli. Bit će zanimljiva i igra u kojoj mi zapovijedamo djetetu što valja raditi s lutkom, još zanimljivija kad dijete bude zapovijedalo nama.

Valja napomenuti da je većina izraza koji se rabe i vježbaju na ovoj razini samo privremena, a kasnije će se promijeniti kada dijete nauči pravi jezični izraz.

Kako je već prije spomenuto: ako glasanje prati radnju, ono u početku u djetetovoj svijesti može označivati tu radnju, sredstvo te radnje ili onoga koji tu radnju obavlja, npr. "op op op" konjića ili loptu, a "to to to" bubanj, kasnije kad istu radnju čine razni subjekti, npr. "mau op op", "vau op op", "lopta op op" i "op op" će označivati skakutanje. Isto tako "to to" ako ga budemo rabili uz sliku mame, tate ili brace koji bubnjaju značit će bubnjanje, odnosno lupanje ako budu lupali po raznim stvarima.

Poslije pri učenju riječi "lupa" može se dogoditi da će dijete neko vrijeme rabiti oba izraza. "Tata lupa to-to to-to", gdje će "to-to" doći na svoje mjesto i značiti onomatopeju. Tako će možda neko vrijeme postojati djetetovi spontani izrazi poput: Mama ljubi - ba! Tata ide pa-pa. Auto ide brrr. Lopta pala - bum! Maca ide mau-mau. itd., koji će se poslije kretati izbacivanjem onomatopeje. Djetetu ćemo jednostavno objasniti da tako govore mala djeca, a da je ono sada veliko i valja mu govoriti lijepo.

No, s ovim nastojanjem ne valja previše žuriti, jer je učenje značenja riječi, čitav jedan sustav, dugotrajan proces širenja i sužavanja značenja, a učenjem skoro svaka nova riječ unosi neke izmjene u prethodni rječnik. Taj sustav dijete će polako razvijati uz našu pomoć.

Usvajanje prozodijskih kvaliteta

Slijedeći razvoj djetetovih mogućnosti na ovoj razini nastojimo:

1. odvojiti jedan slog iz niza slogova
   vvvvvvvv v
   npr. to to to to to to
2. odvojiti dva sloga iz niza slogova
   vvvvvvvv vv
   to to to to to to
3. pripremiti ritam dvosložne riječi
   v-
   mama
4. oponašati kombinaciju dviju fonetskih struktura

Slika 15.

aaaaaa tu ———— v
brrrr tu ~~~~~~~~~ v
i op op op op tu v

5. oponašati modulirano glasanje i glasanje afektivnim usklikom
   O-O O-O O-O O!
6. pripremiti ritam nekih prvih dvočlanih izričaja
   mau op v- v mau papa V- -V
   mau am am v- v v
7. pripremati ritam prvih dvočlanih rečenica koje će kasnije učiti
   ta-pa ta-pa
   V- V-

Preporučaju se posebne vježbe oponašanja nekih ritmova uz lupanje o tamburin, pljeskanje bez glasanja i uz glasanje; zamjećivanje duljeg i kraćeg signala, signala jačeg i slabijeg intenziteta, bržeg i sporijeg ritma; zatim oponašanje složenijih ritmičkih oblika načinjenih od po dva elementa 1-1, 2-2, 2-1 (istih ili različitih intenziteta i trajanja) i razlikovanje jednog ili dvaju udaraca od mnoštva udaraca.

Najvažniji zadatak: pripremiti mogućnost oponašanja ritma dvosložne riječi i dvočlane rečenice sastavljene od dvije dvosložne riječi.

v-v-
v-v- v-v-

Djetetov osjećaj za ritam uvježbavamo kroz razne fonomotorne ritmičke igre.

Vježbe slušne percepcije

Djetetu koje ima teškoće pri percepciji i oponašanju prozodijskih kvaliteta fonetskih struktura pomažemo na razne načine. Ono što dijete čuje ili bi

trebalo čuti mora najprije osjetiti još na neki način: taktilno, motorički ili vizualno. Koristimo se zato dodirom (najčešće pljeskanjem o dlan), stimulacijom pokretom i grafizmom, drugim riječima - polisenzoričkim podraživanjem.

Polazimo uvijek od onoga što je lakše prema onome što je teže, brinući o djetetovim mogućnostima. Tamburin u početku koristimo tako da nas dijete gleda dok bubnjamo i oponaša ono što je čulo i vidjelo. Tek kad to uspije percipirati, pokušavamo da nas oponaša samo slušajući. Tako isto postupamo kad, nastojeći da nas dijete oponaša, koristimo druge perceptivne oslonce - igračke, pokret, grafizam itd. koje kasnije isključujemo, jer težeći slušnoj percepciji pokušavamo polako isključiti sve ostale kanale.

Na razini drugoga kruga vježbe kojima razvijamo sposobnosti slušne percepcije sadrže iste elemente kao i vježbe kojima se razvija osjećaj za prozodiju, a prije su opisane. Za vježbu se bira uvijek ono što dijete može naučiti slušnom percepcijom prepoznavati ili razlikovati. Tražimo razlikovanje dvaju signala prema njihovu intenzitetu, trajanju, ritmu i registru.

Zatim stvaramo vježbe u kojima tražimo razlikovanje nekoliko govornih znakova, fonetskih struktura, koje se fonetski međusobno znatno razlikuju.

Na primjer:

a, brrr, op op, to to to to

brrr, op op op, mau mau, la la la la

ili ma-mau op-op, mau-mau am, mau-mau psss!,

ili aaaaa tu!, brrrrr tu!, op op op op tu!

ili pa-pa brrr, pa-pa op-op! pa-pa mau-mau! pa-pa uuuu!

ili to-to-to-to psss!

brrrrr bum!

op op op op pao!

a-a a-a a-a psss!

mmmmmmmmm ba!

Uvijek uz prethodno uvježbavanje, igru, predložak, razumijevanje i očekivanje.

Naposljetku tražimo prepoznavanje globalne intonativne forme različitog afektivnog reagiranja npr.: plača, jauka zbog boli, smijeha, usklika radosti itd. a to smo ranije uvježbali oponašati u igri.

Neki prijedlozi za vježbe u djetetovoj bilježnici (korištenje vizualnog podsjetnika)

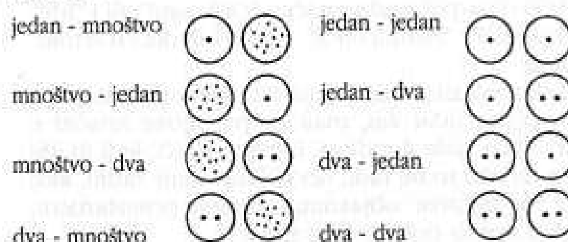
Vježbajući s tamburinom i zahtijevajući oponašanje našeg lupanja i glasanja, koje dijete izvodi najprije istodobno s nama, povezujemo gledanje pokreta i pokret.

Zatim zahtijevamo samostalno odgođeno oponašanje, težeći stvaranju predodžbe. U djece s posebnim teškoćama koristimo se i vizualnim podsjetnikom.

Tako pri vježbi kad pred sobom na stolu imamo dva tamburina, pa udaramo u jedan pa u drugi, a dijete samo slušajući i gledajući nas ne uspijeva zamijetiti, zapamtiti i oponašati ta dva signala, tada to lupanje možemo izvoditi kredom koja ostavlja trag i lako se briše. Tako trenutačnom doživljaju pridružujemo podsjetnik: naime slušnom doživljaju vizualni, pokretu trag što ga on ostavlja.

Sliku koju smo lupanjem stvorili na tamburinu možemo zatim prenositi (ucrtati) u dva kruga koji predstavljaju tamburine nacrtane u djetetovoj bilježnici ili na ploči.

Slika 16.

Poslije prikazivanja i oponašanja, uz predložak, dijete će biti sposobno oponašati zvuk i bez predloška jer će shvatiti o čemu se radi, očekivati će zadatak, a vizualna predodžba pomoći će stvaranju zvučne predodžbe.

Pri predočavanju raznih kombinacija, glasnijih i tiših udaraca, možemo se igrati kao da na jedan bubanj udara medo, a na drugi miš, a dijete će se morati prisjetiti tko je sad i kako udarao i to reproducirati.

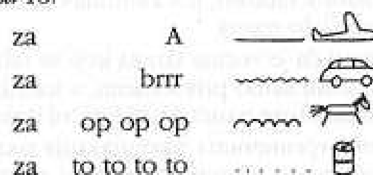
Na primjer ovako:

Slika 17.

Tako će npr. grafizam moći biti perceptivni oslonac i podsjetnik za razlikovanje triju različitih signala vezanih za tri različite igračke i njihovo kretanje i tri različita načina glasanja - tri različita ritma.

Slika 18.

Tako stvorena predodžba bit će oslonac (temelj) za kasnije razlikovanje tih triju fonetskih struktura pri recepciji i onda kad dodatni podražaji budu izostali.

Simboli

Simbole je lakše bilježiti i "čitati" i pamtiti u početku jer su ujedno i ideogrami. Pomažu pri početnom strukturiranju govora djeci koja u tome imaju teškoća. Ta djeca ih na početku lakše bilježe i "čitaju" negoli pismo.

Dijete na početku učimo izgovarati kratke fonetske oblike koji su najčešći. Želimo da ih dijete zamijeni slogom, izgovori, poveže sa značenjem i zapamti. U tom času slog je za dijete perceptivno

jedinstvo pa se BA vezano uz poljubac, PA vezano uz patku i VA vezano uz psa međusobno razlikuju kao cjeline.

Budući da jedan znak odgovara jednom slogu, dijete ga lakše usporedo izgovara i "piše", ili dodiruje i "čita", pa da bi kasnije lakše strukturirao i dvosložnu riječ (sastavljenu od dva ista ili različita otvorena sloga) povezujući dva, a ne četiri znaka.

Pokret koji dijete radi istodobno izgovarajući - bilo da "čita" i dodiruje grafički znak za slog, bilo da ga bilježi - otkriva mu njegovu fonetsku karakteristiku izgovora, podsjećajući na pokret fonetske ritmike koji je djetetu ranije pomogao da određeni izgovor ostvari odnosno radnju uz koju smo taj izgovor povezali.

Pri tome jednom izgovorenom pokretu (otvaranjem usta) odgovara jedan pokret ruke, potez olovkom po bilježnici, kredom po ploči, dodirivanje znaka kažiprstom ili olovkom pri čitanju ili samo (uz pokazivanje znaka) pravljenje slobodnog pokreta u prostoru. Tako taj grafički znak (simbol) koji označava slog, postaje idealni podsjetnik na doživljeno iskustvo (pokret i izgovor sloga, zvučni dojam i značenje koje smo mu pridružili), ujedinjuje i aktivira slušne, kinestetske i konceptualne dojmove, te stvara i učvršćuje prve mentalne perceptivne izgovorne predodžbe, pomaže zapamćivanju (prepoznavanju i prisjećanju). Ti se znakovi nakon nekog vremena oslobađaju svoje semantičke komponente pa ih možemo uporabiti pri strukturiranju prvih riječi koje se sastoje od dva ista ili dva različita sloga. (Vidi sliku 4.)

Slika 19.

Logatom *BA* vežemo za slanje poljupca, pa prikazujemo:

ovako, pa ovako, pa ovako, pa ovako BA

Logatom *MA* vežemo uz glađenje mačke, pa prikazujemo:

ovako, pa ovako, pa ovako, pa ovako MA

Logatom *PA* vezujemo uz glasanje patke, pa prikazujemo:

ovako, pa ovako, pa ovako, — pa ovako PA

Logatom *VA* vezujemo uz lajanje psa, pa prikazujemo:

ovako pa ovako, pa ovako, V pa ovako VA

Logatom *TA* uz činele, pa to prikazujemo:

ovako, pa ovako, || pa ovako, | pa ovako TA

Rad sa simbolima

Crtamo simbol i tražimo da ga dijete prepozna i "pročita" glasno. Zatim dijete crta simbol i traži da ga mi prepoznamo. Ispravlja nas ako pogriješimo.

Uvježbavajući izgovor prvih fonetskih formi koristimo fonomotorne ritmičke igre u kojima ritam i pokret daju priliku da dijete istu fonetsku strukturu više puta percipira - izgovori.

Da bi se dijete moglo samostalno prisjetiti i reproducirati čitavu vježbu, pomažemo se podsjetnicima. Fonetsku formu (koja je u početku najčešće slog) objašnjava ponajprije crtež koji je njezino značenje, pa simbol, pa pismo (slog ispisan velikim tiskanim slovima).

Od dva različita logatoma (sloga) pravimo male ritmičke kompozicije, istodobno ih izgovarajući i crtajući na ploču ili na stranicu bilježnice. Idemo s lijeva na desno i od gore prema dolje. Ponovno dodirujemo svaki i/ili pravimo odgovarajući pokret, pa "čitamo", izgovarajući sve po redu.

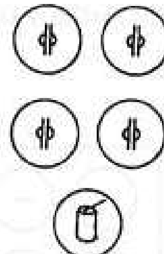
Pomažemo djetetu da izgovara pravilno tako što zahtijevamo da zajedno s nama istodobno pravi pokret i rukom i ustima. Ono sjedi nasuprot nama, sluša nas i gleda pozorno i to uspijeva. Katkad nam se čini da nekom nevidljivom vezom, pokretom svoje ruke pomičemo njegovu ruku, a svojim usnama njegove usne. Zatim zahtijevamo da to radi samostalno, naime da samo izgovori čitavu ritmičku strukturu, najprije uz vizualni podsjetnik i dodirivanje, a zatim bez podsjetnika, napamet.

Da bi mu u tome pomogli, možemo mu pripremiti na ploči ili na listu bilježnice krugove prema ritmičkoj strukturi vježbe u koje će ono ucrtavati simbole i prenijeti ono što je naučilo - ponajprije svoje vizualno sjećanje.

Potičemo ga zatim izmišljati vježbe i ono ih zadaje nama. Dijete nama diktira, a mi upisujemo u prazne krugove ono što je ono izgovorilo, pa zajedno čitamo.

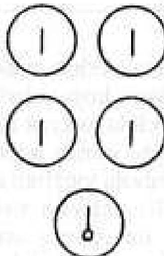
Sljedeća će slika to najbolje objasniti.

Slika 20.

Obično se dulje zadržavamo na crtežu, a onda prelazimo na simbole.

Slika 21.

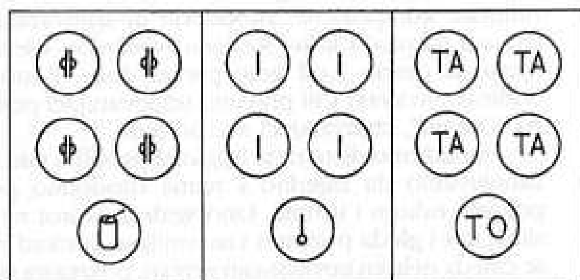

Crtamo na dvije susjedne stranice u bilježnici, s time da crtež polako pojednostavljujemo dok ne postane simbol i priprema za slova.

Zatim možemo tražiti da dijete čita slike u kojima kombiniramo dva različita logatoma. Kasnije kad

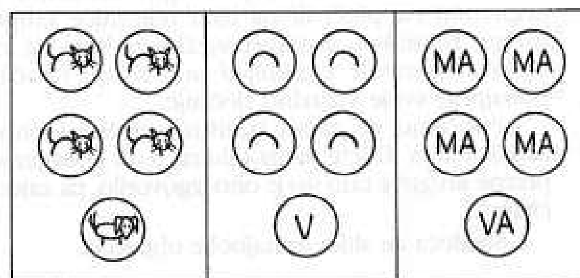
budemo učili čitati, vježbat ćemo izgovor dodavajući polako slikama i "tekst" ispisan velikim tiskanim slovima. Tako, koristeći činele i bubanj, možemo crtati i vježbati tako da na dvije susjedne stranice crtamo slike i simbole, a zatim simbole i pismo ovako:

Slika 22.

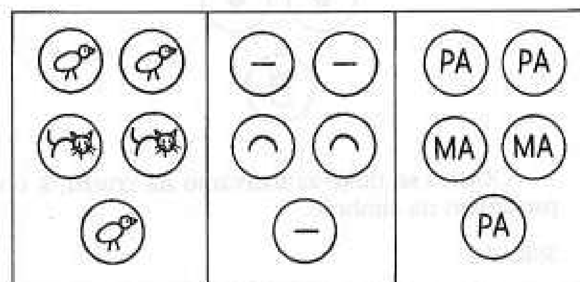
Koristeći mačku i psa, možemo crtati i vježbati ovako:

Slika 23.

Koristeći patku i mačku, možemo crtati i vježbati ovako:

Slika 24.

s time da na dvije susjedne stranice imamo slike A i B ili B i C. Kod djece koja rehabilitaciju započinju s 4 i pol ili 5 ili 6 godina, a koja imaju izrazite smetnje u razvoju, vrlo brzo ćemo usporedo s "čitanjem" i precrtavanjem simbola vježbati čitanje i precrtavanje slogova napisanih velikim tiskanim slovima. To radimo tako da na jednoj stranici u vizualnom rasporedu koji odgovara ritmičkom rasporedu vježbe crtamo simbole, a na drugoj (desnoj) slogove. Slogovi se pritom nalaze u krugovima koji pomažu da dijete slog doživi kao jedinstvo.

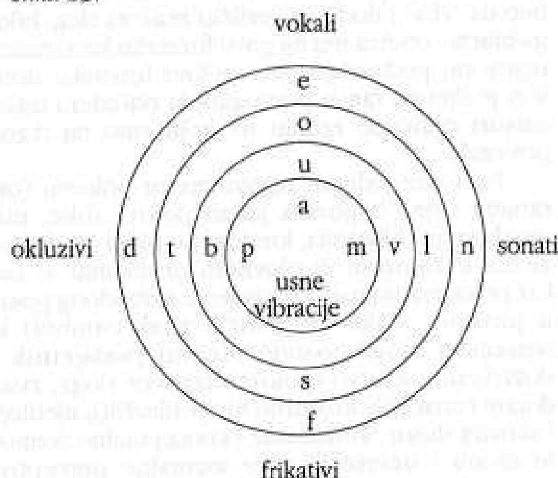
Dijete čitajući istodobno dodiruje kažiprstima na lijevoj i na desnoj stranici bilježnice simbol i odgovarajući slog.

Treći krug

(14 glasova - 18 fonetskih struktura - Prijelaz u sintaktičku razinu)

Sadržaji rada na razini trećeg kruga
Fonetska progresija

Slika 25.

Novi glasovi: E, D, N, F
Nove fonetske strukture
Usklik: E! sa značenjem opomene: Stani! - Pazi!
Čestice: DA i NE - uz odobravanje i neodobravanje, pristajanje i nepristajanje.

Onomatopeje: DA DA - uz kapanje vode
Dan-Don - uz zvono
FFF uz oponašanje fućkanja i u uskliku, UF!

Pozivi: TAMO TU - sa značenjem imperativa - Stani tu! ili - Stavi tu! ili kao odgovor na pitanje - Gdje?

VAN i AMO - sa značenjem glagola u imperativu, naime

krnje rečenice: Hajde van! i Dođi amo!

Riječi (uz pružanje i davanje): EVO, DAJ, NE DAM i HVALA.

Dvosložne riječi sastavljene od po dva ista sloga; MAMA, TATA,

BEBA i PAPA (sa značenjem - jede).

Dvosložne riječi sastavljene od po dva različita sloga: AUTO, BATO, DEDO, BEBA, TETA, BUBA, NEMA, TAMO.

Ako pri svladavanju navedenih riječi nema većih teškoća nastavlja se riječima: (ANA) MEDO; DADO; DUDA, VODA, TAVA, VUNA, VATA, MOTA, DEVA; LULA, TELE, LUPA, PALA, MALA.

Obrađuju se i neke riječi koje još dijete ne može dobro izgovoriti i tolerira se privremeno njihov neispravan izgovor, dok mu se istodobno stalno daje ispravan uzrok: npr. MACA (MATA), ZDRAVO (DAVO), HVALA (FALA), PATKA (PATA), TORBA (TOBA) ili (TOLBA), BRACO (BATO), HAJDE (AJDE), za neke mu riječi koje mu trebaju možemo sami ponuditi pojednostavljeni oblik SLADOLED (LEDO), TELEVIZIJA (TE VE), HAJDE.

Zahtijeva se pravilan izgovor konsonantskih grupa; pt, st, tl, sp, pl i mp u riječima LOPTA, METLA, SPAVA, LAMPA, PLAVA.

Pokušava se: BOMBON, BALON, DOSTA, USTA.

Na razini trećega kruga najviše se pozornosti posvećuje:

- usvajanju jednosložnih i dvosložnih riječi, njihovom pravilnom izgovoru, razumijevanju i zapamćivanju zbog razvijanja sposobnosti samostalnog imenovanja i

- strukturiranju prvih dvosložnih izraza, prvih dvočlanih fraza maloga dječjeg jezika, koje još nisu morfološki formirane, ali već daju naslutiti temu i komentar, strukturu buduće rečenice.

Velika se pozornost pridaje usvajanju ritma dvosložnih riječi: MAMA, BABA, TATA koje se izvlače iz izgovora slogova u nizu, no nekad još lakše uspijeva strukturiranje riječi od dvaju različitih ranije naučenih slogova: AUTO, BATO, AMO, PAO, DADO.

Usvajajući izgovor dvaju novih suglasnika D i N, dijete ponajprije nauči riječi DA i NE kojima prihvaća ili odbija, izražava svoju volju, a zatim ocjenjuje nečije ponašanje i znanje u zbilji i igri, i ilustraciji (mali bon-ton u slici).

Zatim učimo imenovati osobe koje ga okružuju: svoju majku s MAMA, oca s TATA, baku i djeda s BABA i DEDO, djevojčice s BEBA, i dječaka s braco (BATO). Učitelja i ostale odrasle ženske osobe s TETA, učitelja i sve odrasle muškarce s u(j)o. Na ovoj razini počinje se učiti i neka jednostavna ili pojednostavljena imena ljudi s kojima je dijete u kontaktu, a prvenstveno imena njegovih prijatelja: DADO, DUDO, DODO, BOBA, LEA, EVA, VAVA, DADA, NEDA, LADA, TOMO, MATO, TANA, VLADO, PAVE, DOMO, DANA, NENO, NADA, LELA, BEPO i slično.

Način uvježbavanja novih fonetskih struktura riječi i izričaja

Izgovor novih riječi i samostalno imenovanje nekih osoba i predmeta uvježbava se na razne načine. Koriste se zato fotografije članova obitelji i djece, sličice kojima se igra loto, domino u slikama, memori, slikovnice, puzle i drugo. S lutkicama ili sličicama koje ih predstavljaju izvode se djetetu zanimljive igre, u kojima se one skrivaju, pa traže, iznenada pojavljuju, pozivaju na jelo, na spavanje, na vožnju. U tom radu prikladne su igračke ili aplikacije za rad na stolu ili flanelografu s kojima dijete može rukovati, tako da ih stavlja u krevet, u auto, u kuću, za stol itd. Dobro je kad za svaki novi izraz koji dijete uči dobiva odgovarajuću novu sličicu u bilježnici.

Uz opis slika ili u insceniranim situacijama već prije usvojene riječi nastoje se pridruživati imenicama koje se uče: EVO - pri njihovu pojavljivanju, AMO - pri pozivu, VAN ili TAMO - pri tjeranju, PA-PA - pri pozdravljanju na odlasku, A! - pri izražavanju radosti zbog njihova pojavljivanja, ODE i NEMA - pri odlasku i nestanku, AM ili PAPA - pri hranjenju, OP - pri skakanju, BRRR - pri vožnji u autu, U, AU ili AO - pri žaljenju zbog toga što im se nešto dogodilo (pri traženju pomoći ili izražavanju sažaljenja), NEMA - pri nestanku, AP - pri lovljenju, BA - pri ljubljenju, HAJDE - pri požurivanju, VVVV - pri izražavanju hladno mi je.

Da bi dijete lakše naučilo nove riječi, preporučuje se dulje vrijeme u sličnim situacijama istom verbalnom izričaju pridružiti isti tjelesni izraz.

S istim imenicama postavljaju se i pitanja, opet ih kombinirajući uz onomatopeje: s BEBA TU? - pita se da li je tu beba, a s AUTO BUM? - da li se auto sudario, s BEBA A-A - da li beba spava, itd. Tako se formiraju prvi dvočlani izričaji.

Zatim se pristupa usvajanju i učenju glagola i gramatički ispravnih rečenica u kojima je predikat izražen glagolom: SPAVA, LUPA, BODE, ODE, BUBA (boli), PAPA (jede), PALA ili PAO.

Osim izričnog, upitnog i zapovjednog značenja, ovi prvi dvočlani iskazi mogu imati niječno značenje. Ono se stvara pomoću dijaloga. Tako dijete pitamo: BEBA SPAVA? Ono je razumjelo pitanje i odmahuje glavom. Učimo ga da zaniječe prstom i kaže: NE! Zatim ga učimo da kaže: NE SPAVA, i na kraju: BEBA NE SPAVA.

Krnja rečenica u kontekstu slike, situacije i neverbalnog izraza djetetu je potpuno značenje. Tako djetetu postaje razumljiva rečenica: TATA.... U AUTO, kao i to ide li on samo u auto ili mu to zapovijedamo. Isto tako, ono će u tom kontekstu shvatiti da li rečenica: NE DADO! - znači zapovijed, molbu ili šalu.

No značenje riječi, osim konteksta i neverbalnog izraza, djetetu pomalo počinje tumačiti i red riječi, koji će poslije (dakako i uz padežni oblik) pomoći razlikovanju subjekta od objekta.

Tako npr. kad DADO lupa po autiću, kazat ćemo: DADO TAP TAP (ili BU BUM) AUTO, a kad auto udari o nešto: AUTO BUM.

Isto tako, kad mama ljubi, reći ćemo: MAMA BA, a kad mi ljubimo mamu ili joj šaljemo poljubac, kažemo: BA MAMA.

Tako se priprema shema za tročlanu rečenicu.

Na ovoj razini dijete bi već trebalo neke riječi i izraze početi spontano rabiti. Hoće li to uspjeti, osim o radu u školi, ovisit će da li se u kući dovoljno zahtijeva da dijete u zbiljskim situacijama koristi naučene riječi i izričaje.

Od djeteta valja tražiti da imenuje poznato, a posebno ono što traži, da rabi naučene izraze: DAJ, EVO, HVALA, NE DAM, da pri igri traženja govori TU IMA i TU NEMA, u školi i u kući odgovara ili pita uz pokazivanje s TO ili TU, kad imenovano valja pokazati ili pri raznim slagaljkama naći za nešto mjesto ili reći gdje je.

Isto tako valja ga učiti da uz neverbalno reagiranje koristi i riječi: DA i NE, kad nešto HOĆE ili NEĆE. Nastoji se što prije, bez obzira na nepostojeći ili manjkav izgovor glasa "j", ritmički i intonacijski pravilno izgovoriti čitavu rečenicu, npr.: TO (J)E MAU? TO (J)E U(J)O!

Usvajanje prozodijskih kvaliteta

Na ovoj razini zahtijeva se pravilna percepcija i pravilna emisija govornog ritma i intonacije prvih dvosložnih riječi i dvočlanih fraza koje se uče.

Slika 26.

V - (mama, beba, evo, pao, au)
V - V (mama, op! Auto bum! Bato, van!)
V V - (O: mama, Ba, tata, A! mama)
V - V - (Mama spava. Voda pada. Evo mama. Amo mama.)
V - (O-O MAMA!)
- V, V - (PA-PA MAMA)
V - V - (TO NE! TO DA!)

- Glasnija i tiša, odnosno sporija i brža emisija dobro izgovorene ritmičko-intonativne govorne forme.

- priprema poimanja i oponašanja trosložnog ritma (triole)

(tamburin, pljeskanje, glasanje):

- . ... (v V-)
- .. ... (v- v-)
- ..., ... (v- v-)
- ... . (v- v)

Triola kombinirana s mnoštvom udaraca ili s isprekidanim glasanjem.

- ... .
- ....

Vježbe slušne percepcije

Stvarajući zadatke za vježbe slušne percepcije biramo nekoliko izričaja koje je dijete izgovorno i pojmovno usvojilo i koje je međusobno slušno njemu moguće razlikovati.

Vježba je tako organizirana da dijete očekuje ono što valja razlikovati. Bit će to svaki put jedna od pet, šest mogućnosti.

Slušnoj vježbi će naime prethoditi *priprema za slušanje* u kojoj ćemo vježbati razumijevanje. Dijete se najprije privikava da gledajući nas i sličice, sluša i pokazuje onu na koju se odnosi ono što smo kazali.

Zatim to treba prepoznati i ponoviti bez da nas gleda kako izgovaramo.

Dijete će te izričaje lakše prepoznati ako ih je ranije doživjelo u igri koja im je dala značenje, a u kojoj je audioverbalni podražaj bio povezan uz pokret, akciju, afektivnost, naime još neke druge podražaje.

Na primjer, tražimo od djeteta da razlikuje ova tri audioverbalna podražaja

- op op op   ooopa!
- brrrrrr   Nema!
- maaa, maaa, maaa   Ap!

Svaki od njih prije toga uvježbavamo igrajući se igračkicama na stolu i ponavljajući istu igru više puta. Uz "op op op" konjić skače, a uz "ooooooopa!" preskače ogradu. Uz "brrrrr" autić se vozi po stolu, a uz "nema" nestaje u našoj ruci, uz "ma ma ma" mačka se šulja, a uz "Ap!" lovi miša (djetetov prst) itd.

Zatim mi izgovaramo ono što smo prije uz jednu od tih igara izgovorili, a dijete nam treba pokazati igračku kojom smo je izvodili ili sličicu na kojoj je ta igra nacrtana.

Ovakva nam vježba uspijeva. Zašto? Zbog te pripreme očekivanja i dodatnih polisenzoričkih doživljaja, ali i onog zvučnoga dojma strukturiranog ne samo od pojedinih glasova, već i različitih suprasegmenata (afektivne intonacije, intenziteta, trajanja, ritma, pauze) svega onoga što dijete lakše percipira i pamti.

Evo još nekoliko primjera takvih vježbi:

Slušaj što kaže Dado!

Opet uz predložak - sličice situacija

- Psss!
- Ne!
- Ba!
- Pa-pa!
- O-O, O-O!

Slušaj što kaže Ana?

Uz nizove sličica na kojima jedna te ista osoba druge zove, pozdravlja ili im nešto daje.

Npr.: O-o beba! O-o (tata, mama, pas)
Evo lopta! Evo (auto, pas, beba).
Pa-pa pas! Pa-pa (dedo, tata, mau-mau)! itd.

Što rade igračke?

S igračkicama ispred djeteta izvodimo neku akciju uz koju izgovaramo neki izričaj. Kad ga kasnije izgovorimo dijete treba pokazati igračku na koju se on odnosi.

Npr.: - Auto brrrr
- Tata pa-pa-
- Beba op!
- OOOO! Mama!

Kad ih nauči razlikovati, zadatak otežavamo. U igri se pojavljuju novi elementi koje pratimo našim govorom.

Tako umjesto igre s autom koji samo kruži okolo, auto kruži, pa onda udari u nešto, lutkica umjesto da samo skakuće na mjestu na kraju nešto preskoči, a tata maše pa se sakrije.

Tako novo utkivamo u staro i dijete treba razlikovati izričaje:

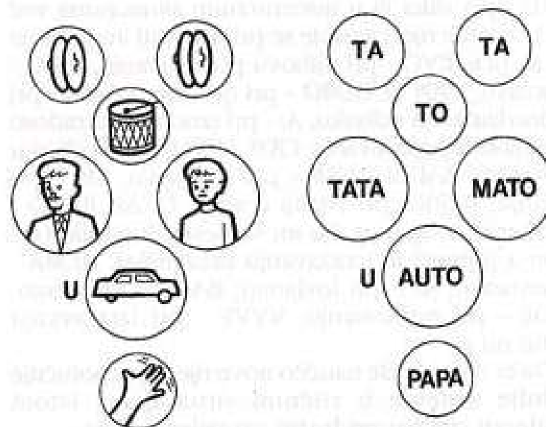
Auto brrrr brrrr brrrr bum!
Beba op, op, op, op.....o-pa!
Tata pa-pa, pa-pa, pa-pa.....nema!

Pokaži i ponovi što si čuo!

Kad dijete nauči izgovarati i samostalno reproducirati neku fonomotornu vježbu, njena ilustracija koja je ranije omogućila samostalnu reprodukciju, sada može poslužiti kao predložak za slušnu vježbu. Vježba se obično odvija ovako.

Pred nama je na stolu, na ploči ili na flanelografu, velika ilustracija "brojalice". Dodirujemo sličicu po sličicu i izgovaramo, a dijete nas prati pogledom. Zatim ga potičemo da izgovara zajedno s nama ili neposredno poslije, dotičući svaku sličicu zajedno s nama (možemo voditi njegov prst). Zatim mi izgovaramo, a ono nas gleda kako izgovaramo, sluša i pokazuje. Poslije toga prekrivamo usta i izgovaramo, a ono pokazuje što smo izgovorili. Vježba je olakšana time što izgovaramo polako i čekamo (dajući mu vremena da odgonetne ono što je čulo i pokaže) time što idemo redom (pa ono očekuje što će čuti i time što je ilustracija velika).

Slika 27.

Slušno prepoznavanje pojedinih riječi uz predložak

Teža, ali zanimljivija vježba bit će ona u kojoj dijete ne zna što će čuti pa to ili ne očekuje ili očekuje pet, šest mogućnosti.

Vježba se prilagođuje djetetovim slušnim mogućnostima. Biraju se riječi koje je dijete naučilo izgovarati i razumijevati, a koje ono na ovoj razini osposobljavanja može međusobno razlikovati.

Za to nam mogu poslužiti kartice s kojima smo prethodno uvježbali izgovor, samostalno imenovanje i razumijevanje fonetskih formi.

Ako takve sličice fotokopiramo i nalijepimo na debljі papir i izrežemo, dobit ćemo parne slike s kojima valja pronaći dvije iste i spariti ih.

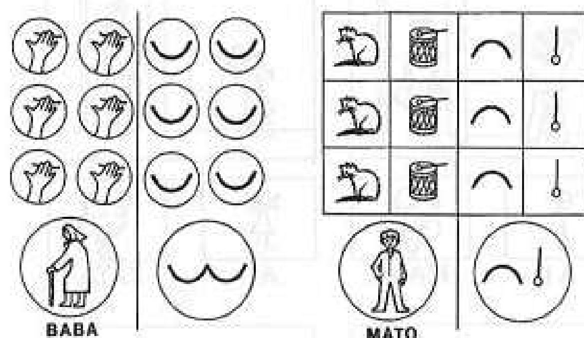
Neki prijedlozi za vježbe u djetetovoj bilježnici

Fonomotornim ritmičkim igrama uvježbavamo izgovor pojedinih slogova i prvih dvosložnih riječi, nastojeći da ih dijete pravilno izgovori.

Dijete će se kod kuće prisjetiti tih vježbi ako ih zabilježimo u njegovoj bilježnici. Koristit ćemo se simbolima ili pismom, a možemo koristiti jedno pa drugo ili jedno i drugo. Tako mnoga djeca uz te vježbe počinju i čitati.

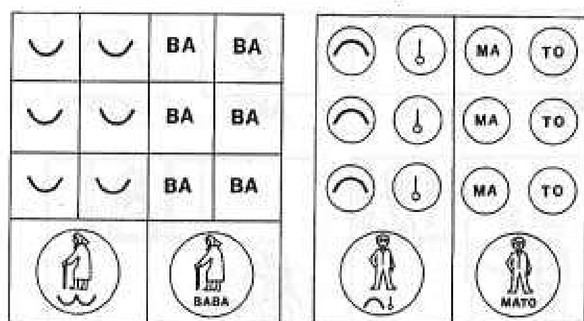
Na primjer, u djetetovoj bilježnici dvije susjedne stranice mogu izgledati ovako:

Slika 28.

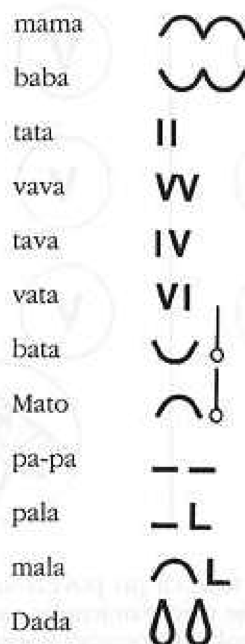
a kasnije ovako:

Slika 29.

Koristeći ranije usvojene simbole za slogove možemo ih koristiti da bismo pomogli pri strukturiranju prvih riječi:

Slika 30.

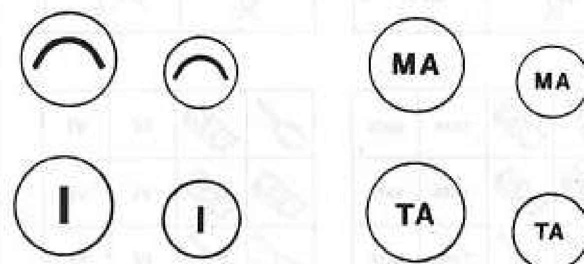

Različite veličine

Ako dijete bude imalo teškoće pri percepciji i oponašanju ritma dvosložne riječi koristeći olovku moći ćemo mu u biljžnici dočarati naglašeni slog većim simbolom ili većim napisanim slogom, ako smo prije toga oponašajući hod osobe koja šepa, pljeskanjem u djetetov dlan ili nekom drugom stimulacijom pokreta uspjeli ispraviti njegov izgovor i postići kakav smo željeli. Ta slika u bilježnici poslužit će mu kao podsjetnik.

Mogu tome poslužiti i (uvijek isti) veći i manji krugovi u koje upisujemo slogove ili ucrtavamo simbole. Nekoj će djeci i ovaj način moći poslužiti za korekciju.

Slika 31.

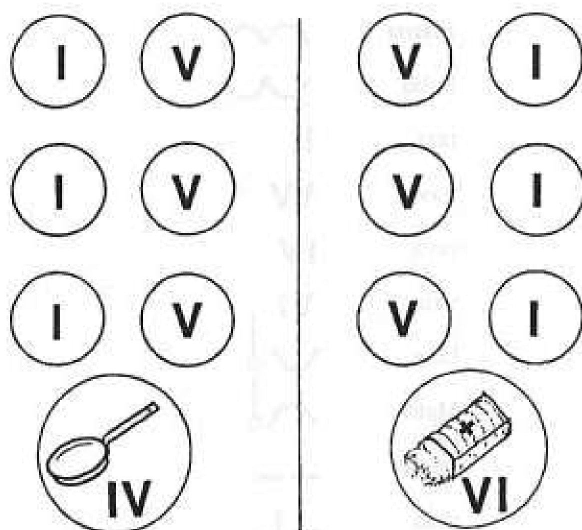

Različite boje

Ako dijete zamjenjuje redoslijed slogova u jednoj riječi, npr. tava i vata, možemo pri njihovu strukturiranju i zapamćivanju osim slikom i simbolima pomoći i time što ćemo upotrijebiti dvije različite boje, pa jedan slog crtati (ili pisati) jednom, a drugi drugom bojom. S nekom djecom moći ćemo upotrijebiti i simbole i pismo.

Pazit ćemo ako na jednoj stranici bilježnice crtamo riječ simbolima, a na drugoj ispisujemo slogovima, da odgovarajući slog i simbol budu označeni uvijek istom bojom.

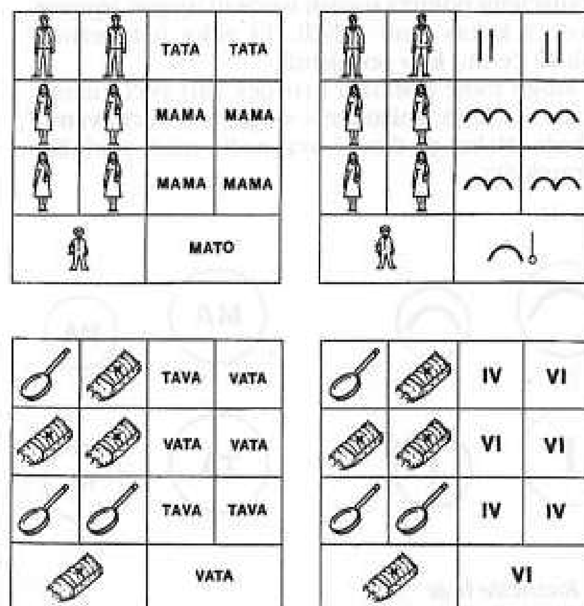
Slika 32.

Ako dijete ima teškoća pri povezivanju riječi i značenju ili ako dvije riječi zamjenjuje međusobno, opet mu možemo pokušati pomoći koristeći slike i simbole ili slike i pismo.

Višekratno pravilno naizmjenično izgovaranje dviju riječi s usporednim dodirivanjem slike i simbola ili slike i ispisane riječi (lijevim i desnim kažiprstom) pomaže uz utvrđivanje dobrog izgovora i povezivanju tog izgovora sa značenjem.

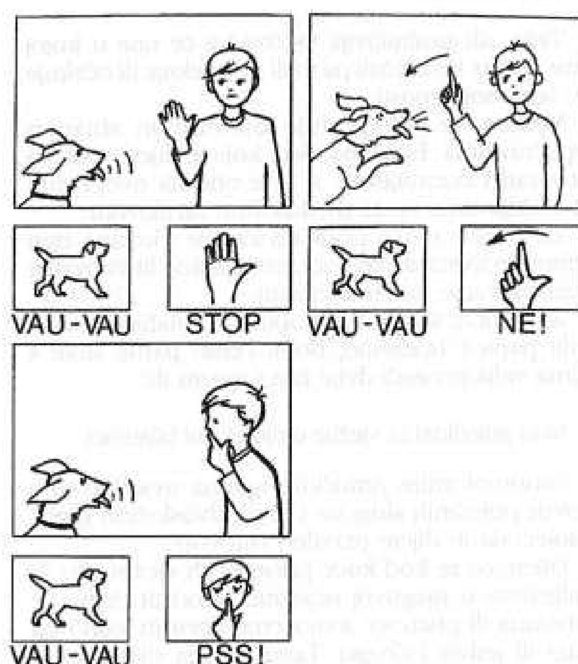
Slika 33.

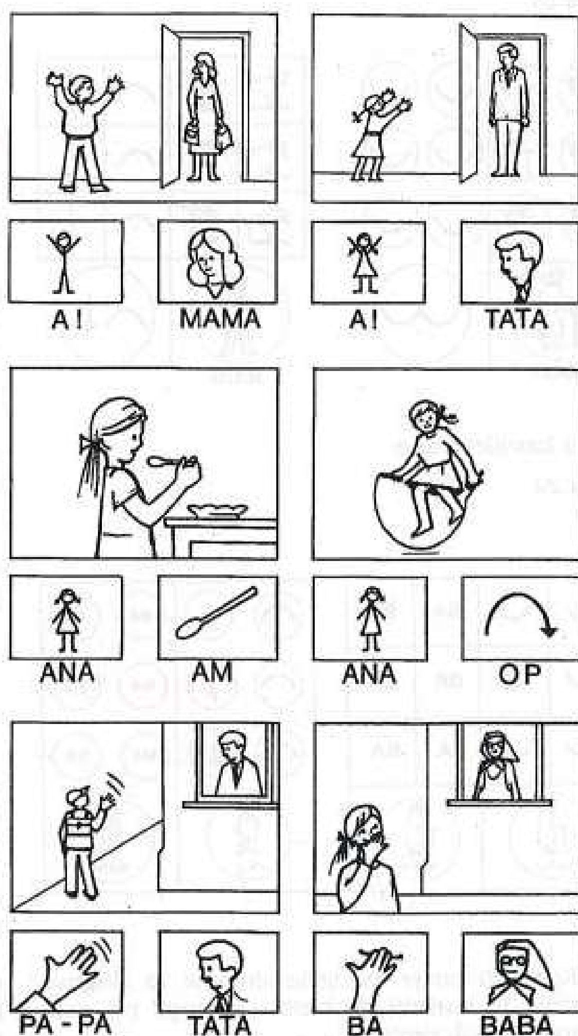
Pomoć strukturiranju prvih dvočlanih izričaja

Prve dvočlane izričaje kojima želimo da dijete nauči dolaziti u doticaj s drugim uvježbavamo u igri dramatizacije ili igri s lutkama. Za uvježbavanje tih istih izričaja kod kuće možemo opet koristiti lutke ili ih izrezati iz kartona, ali najčešće koristimo kartice.

Slika 34.

Slika 34. a

Slika 34. b

Serije sličica na kojima se dijete (u čiju ulogu se uživljava naš učenik) obraća raznim osobama ili životinjama, pa ih doziva, pozdravlja, nešto im pruža itd. Može se slika napraviti tako da se mijenja samo jedan njezin dio svaki put, npr. osoba na prozoru ili u okviru vrata. No bolje je i djetetu zabavnije kad postoje čitavi nizovi sličica. Te se sličice onda kasnije mogu koristiti i za čitanje i pisanje tih izričaja.

Dok dijete te izričaje još vježba izgovarati i strukturirati korisno je uz sliku situacija napraviti i koristiti i male sličice simbola za svaku riječ i karton s tri prazna okvira, većeg za sliku situacije i dva manja ispod - za sličice simbola.

Dijete se vježba pravilno ih odabrati i poredati ispod slike da bi ga onda podsjetile na izričaj vezan za sliku kojeg treba izgovoriti. Za vježbe u grupi izrađujemo slike većeg, a za vježbe na individualnom radu manjeg formata.

Zatim je najbolje te vježbe prenijeti u djetetovu bilježnicu i to tako da na svakoj stranici nalijepimo jednu sliku situacije, a ispod njih napravimo okviriće u koje će dijete samo umetati kartice simbola koje čuva odvojeno, a na kraju ih nacrtati i napisati izričaj.

Evo još jednog načina koji se pokazao djelotvoran za uvježbavanje prvih dvočlanih fraza. Podloga za tu vježbu je uobičajena igra kojom dijete uči imenovati pojedine igračke. Najprije ih imenuje "učitelj", a dijete mora povezati izgovor s određenom igračkom i uzeti je. Zatim ga potičemo da te igračke samostalno imenuje. Isto tako igramo se i obratno: dijete imenuje igračku, a "učitelj" pogađa o kojoj je igrački riječ i uzima je.

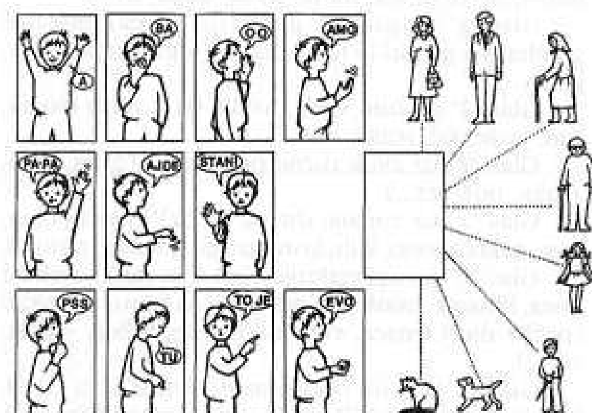
Pošto smo te igračke poredali na stolu ili na podu, ako tamo sjedimo s djecom, zapovijedamo im što trebaju raditi.

Tako im s -amo- zapovijedamo da nam se približe, s -(h)ajde - ih tjeramo, sa - stoj- ili -tu- im zapovijedamo da stanu, s -a- im se radujemo kad se pojave, -evo- im nešto pružamo, itd. Kako ih svaki put pri tome i imenujemo nastaju tako mali dvočlani izričaji.

Učimo djecu da razumiju pitanja -Tko je?- i -Što je to?- i da odgovaraju s -To je...- ona tako odgovarajući izgovaraju prve tročlane izričaje.

Pokazalo se korisnim omogućiti djetetu da te iste igre ponavlja i kod kuće. Igračkice, ako ih nema, mogu se zamijeniti karticama s crtežima. Ali kako se one gube pokazalo se praktičnim na desnom listu bilježnice nacrtati sve subjekte (igračke) kojima dijete zapovijeda, a na lijevoj stranici ostaviti mjesto u koje će se umetati sličice djeteta koje im zapovijeda i u čiju se ulogu dijete uživljava, a njih ima manje.

Slika 35.

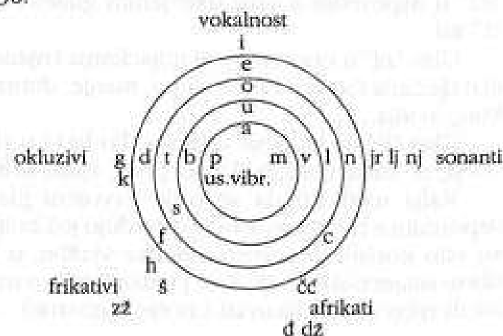
Četvrti krug - prijelaz u jezičnu razinu

(prvi dio - 20 glasova, drugi dio - svi glasovi oko 500 riječi)

Sadržaj rada na razini četvrtog kruga

Fonetska progresija

Slika 36.

Način usvajanja novih fonetskih struktura

Novi glasovi: i, j, k, š, g, h, r, z, ž, č, (ć), nj, lj, đ, (dž) pokušavaju se dobiti izolirano, u slogovima, u nizu ili u jednosložnim i dvosložnim strukturama.

Te su strukture onomatopeje, usklici ili riječi uz koje se novi izgovor pridružuje, pa ga dijete lakše zapamti i nauči.

Glas "i" može se vezati uz plač, okus limuna, usklik bola, pijukanje (pi pi pi) ili neke riječi (Ivo, pile, pije...).

Glas "j" uz usklik (jao) ili uz riječi (ja, pije, jede, lija, Mija, jaje, jelen i jabuka).

Glas "k" uz kokodakanje (ko ko ko), kašljanje ili riječi (kaka, koka, baka...).

Dijete će lako i često u prvom pokušaju izgovoriti glas "k" ako mu kažemo da izgovori "bata", pa mu u trenutku okluzije (kad je jezik sav napet i savijen iza donjih sjekutića) pritiskom kažiprsta jezik gurnemo natrag. Okluziju malo karikiramo jer je napetija i dulja. Poslije, kada dijete vježba samo, ona postaje uobičajena.

Glas "h" uz hrkanje, dahtanje, hukanje u promrzle ruke, hukanje u ogledalce (da bi se obrisalo) ili radnju koja zahtijeva zamah riječi (hop, hajde, hvala, kuha, hoda...).

Glas "r" uz rad nekog motora koji dijete poznaje, uz buku budilice ili riječi (riba, roda, brod, brada, bravo, drvo, draga, more, trava, truba, tri...).

Glas "g" uz gakanje guske (ga ga ga), gukanje goluba (gu gu gu) ili riječi (gaga, Goga, noga, glava, gleda...).

Glas "š" uz šum vode, usklik (iš) i riječi (šuma, šuti, puše, šal, maše, miš...).

Glas "ž" uz zvuk ručne pile i riječi (žaba, žuto, žvaka, nož, jež...).

Glas "z" uz zujanje (bz bz bz bz) i riječi (zima, vozi, zeko, zvono, zub, koza, zmija, Zdenka, zlato...).

Glas "c" uz oponašanje cijukanja miša, cvrkuta ptica, kihanja, praskanja prskalice na boru, uz usklik (pec) i riječi (maca, cica, ulica, lice, udica, cipela, zec...).

Glas "č (ć)" uz oponašanje rikanja lava (č ć), buke vlaka (č č č č ili čiči-fu či či fu) i riječima (čaj, čekaj, mačka, kuća, peć, ručak, čokolada, četka, kolač, cvijeće, vreća, voće, svijeće...).

Glas "dž" uz oponašanje vrapca (dživ) i riječima (džep, pidžama, džem).

Glas "đ" uz usklik (đio! đio!) pri igri kočijaša, te u riječima (đak, leđa, lađa, grožđe, Đuro, Đurđa...).

Novi frikativi i afrikati učit će se uvijek u usporedbi s prije usvojenim glasovima. Tako glas "z" u usporedbi s glasom "s", glas "ž" u usporedbi s glasom "š", glas "c" u usporedbi s glasovima "t" i "s", glas "č" u usporedbi s glasovima "t" i "š", glas "dž" u usporedbi s prije usvojenim glasovima "d" i "ž" itd.

Glas "nj" u onomatopeji mljackanja (njam-njam) ili u riječima (Sanja, Tanja, tanjur, manje, dunja, dinja, konj, svinja...).

Glas "lj" uz ljuljanje u (lju-lja lju-lja) i u riječima (valja, ne valja, ljubi, ljuti, ulje, polje, Ljilja, Ljubica...).

Valja naglasiti da se prije usvojeni glasovi u usporedbi s novousvojenima utvrđuju još bolje. Zato su vrlo korisne fonetsko-ritmičke vježbe, u kojima dijete susreće slične glasove i naizmjenično izgovara, pa ih tako uči razlikovati i bolje izgovarati.

Pri učenju i utvrđivanju izgovora novoga glasa za vježbanje uvijek valja birati strukture u kojima jedinu teškoću čini izgovor dotičnog glasa.

Za učenje novoga glasa riječ u kojoj se taj glas nalazi (u sklopu konsonantske skupine) susjedni konsonant pomaže njegovu izgovoru. Primjerice, za "s" (usta, spava), za "č" (mačka), za "k" (patka), za "h" (hvala), za "r" (drvo, brod, brada, trava).

Izgovoru novoga glasa često pomaže i susjedni vokal. Tako u izgovoru glasa "š" vokal "u" (šuti, šuma, uši, puše), izgovoru glasa "z" vokal "i" (zima, vozi, zid). Izgovoru glasova "g" i "k" pomaže intervokalni položaj između dva "a" (baka, vaga). Izgovoru glasa "z" pogoduje zvučni konsonant koji se nalazi ispred ili iza njega (zvono, zvoni, zvijezda, Zdenka, uzde, oponašanje zujanja ose bzzz bzzz bzzz...).

Ciljevi rada

Dosad usvojene sposobnosti emisije i percepcije, izražavanja i razumijevanja stvaraju preduvjet za daljnji rad - razvoj djetetovih govornih i slušnih mogućnosti.

Svrha mu je postizanje dobrog izgovora novih glasova u novim fonetskim strukturama, učenje novih riječi i pojmova, strukturiranje izričaja, usvajanje njegovih prozodijskih kvaliteta, razvoj slušne percepcije - postizanje boljeg razumijevanja govornog izričaja drugih.

Četvrti krug prijelazna je faza koja dijete treba osposobiti za upotrebu jezično oblikovanog izričaja - morofološki i sintaktički pravilno strukturiranih rečenica.

Prirodnu gestu, krik, usklik i onomatopeju koje dijete rabi želimo nadopuniti i nadomjestiti pravim riječima. Tako napuštamo izričaje tipa: Beba iii. Mau mau ap. Pi, pi, pi na! Beba pi-pi. Medo am? Ivo pss! Ana tu! Medo amo! Lampa bum! O, beba! Bobi pljus!, kojima se dijete izražava na početku četvrtog kruga i postupno učimo dijete da se izražava rečenicama: Maca skače. Pile, evo ti kruha! Ivo nosi medu. Pile ima mamu. Tata ide van. Lopta je plava. Ivo ide u šumu. Ana nosi loptu mami. Beba je pala u vodu. Zeko putuje avionom. Seka je kupila ribu. Maca ne voli salatu. Boli me glava. Zeko sjedi iza mace. Ivo jede puno. Daj mi! Dođi amo! Zašto plačeš? Ja pišem olovkom. Mamina haljina je velika. To sam dobio od djeda. Mala patka spava između mame i tate. ... i slično. Rečenica koja se bogati i širi usporedo s učenjem novih pitanja od jednostavne postaje proširena. U njoj se sada izražavaju razni odnosi: Ne samo radnja i vršitelj radnje, nego i objekt, sredstvo i način radnje, atribucija subjekta i predikata itd. Tako se usporedo širi i vokabular. Usvajaju se prvi prijedlozi, zamjenice, brojevi i pridjevi. Uče se glagoli koji se, osim u prvom i trećem licu jednine, počinju pojavljivati i u ostalim licima jednine i množine. Svi oni u rečenici dobivaju svoju diferenciranu ulogu subjekta, predikata, objekta, atributa, apozicije, priložne oznake mjesta, vremena, uzroka, namjere, količine i načina. Smisao izričaju više ne daje samo njihova uporaba u datoj situaciji (akcija, pokret i afektivni neverbalni izraz), nego sama njihova struktura koju dijete počinje razumijevati i upotrebljavati.

Polako se susrećemo i s nekim složenim rečenicama u situacijama. Npr.: Daj, da vidim! Ne mogu (pisati) jer me boli (ruka). Uzmi ako voliš! Ide tamo vidjeti majmuna. Dat ću ti loptu, ako mi daš auto.

Da se postigne takva razina izražavanja potreban je golem rad i mnogo vježbe. Nova se riječ ne usvaja više zbog djetetova izgovornog osposobljavanja, nego ponajviše radi bogaćenja njegova izraza, u funkciji situacije koja taj izraz zahtijeva. Upravo ta situacija, u kojoj se neki izraz pojavljuje i rabi, daje mu značenje koje dijete tako i otkriva.

Strukturiranju i uvježbavanju rečenice i opet silno pomaže dijalog. Dijete uči razumijevati razna pitanja i odgovarati na njih, te ih samostalno postavljati i strukturirati prema potrebi. Pritom ono često u pitanju koje mu je postavljeno nalazi pomoć za organiziranje odgovora. Nekad dodavši samo jednu riječ, pa ponovivši zatim i nastavnikovo pitanje i tu riječ, dijete uspijeva strukturirati gramatički pravilnu rečenicu. U početku je vrlo važno kako će nastavnik ta pitanja postavljati. Kad nešto traži, može reći: Auto je... i uz "gdje" napraviti prirodnu, djetetu od prije poznatu, gestu za "gdje" da bi dijete odgovorilo - tu!. A zatim tražiti od njega da ponovi čitavu rečenicu - Auto je tu.

Tako npr. pokazujemo sliku na kojoj Ivo jede jaje. Onda sakrijemo jaje i pitamo dijete: Ivo jede... uz značajni izraz lica, pokret ramenima i rukama koji znače pitanje te pokazivanje na ono sakriveno. Dijete će odgovoriti - jaje. Ako ne zna mi pitamo da bismo mu pomogli - Ivo jede meso? Ne! Ivo jede juhu? Ne? Jaje? Da! Pa ga potičemo da izgovori čitavu rečenicu: Ivo jede jaje.

Tako ćemo uz druge sličice pitati: Mama ima...? Beba pije...? Tata nosi...? Pas ide...? da bi dijete, gledajući sličicu i ono što mu na njoj pokazujemo, odgovorilo "bebu", "vodu", "loptu", "u auto" itd. ali i svaki put za nama i ponovilo čitavu rečenicu. Ta ista pitanja koristit ćemo na isti način u igri i u zbilji, pa pitati što ima Ana koja sjedi pred nama i drži na koljenima medu skrivenog u šal. "Ana ima.....?" uz gestu. Zatim ćemo gesti dodati upitnu zamjenicu - što - pa će pitanje glasiti: "Ana ima... što?" iz kojeg ćemo doći do pravilnog oblika pitanja: "Što ima Ana?" Gesta nam uskoro više neće biti potrebna, jer će je zamjenica zamijeniti i u svijesti djeteta.

Ono čemu se teži u četvrtom krugu moglo bi se ovako definirati:

U percepciji je:

- razumijevanje morfološki i sintaktički strukturirane rečenice, jednostavne, proširene (dvo- -tro i višečlane) ranije vježbane ili novosastavljene od prije usvojenih govornih znakova

- razumijevanje nekih pitanja i zapovijedi

- osposobljavanje djeteta za razumijevanje bržeg i ležernijeg artikuliranoga govora (u okviru svladanog gradiva) za lakše dijaloge.

U emisiji je:

- osposobljavanje djeteta da rečenicu koju je razumjelo može ponoviti za učiteljem

- da je zna dopuniti uz gledanje slike

- da je samostalno uz sliku može izreći

- da počne korektnije govorne izričaje koristiti u igri dramatizacije, u zbilji i za odgovaranje na pitanja, davanje naloga, izricanje misli i želja, postavljanje pitanja, opisivanja i pričanja, drugim riječima

- da u novim sličnim situacijama zna samostalno rabiti usvojene govorne znakove, međusobno ih strukturirati prema potrebi iskaza, gramatički ispravno.

Način uvježbavanja prvih tročlanih rečenica

Pokazalo se korisnim imati i koristiti seriju sličica na kojima razni subjekti čine istu radnju, a isti subjekti čine različite radnje, te razni subjekti čine razne radnje uz različite objekte radnje.

Imamo npr. razne članove obitelji i životinje koje jedu, piju vodu, spavaju, lupaju, metu itd., zatim jednog člana, npr. baku koja na raznim sličicama sve to radi sama, pa razne osobe koje jedu razna jela ili piju različita pića, peru različite predmete itd.

Tu mogu dobro poslužiti i pokretne slike koje su napravljene tako da se na njima može promijeniti samo neki detalj koji mijenja situaciju koju dijete treba rečenicom iskazati. Takve smo sličice ranije koristili pri strukturiranju prvih dvočlanih fraza kad smo na prozoru kuće mijenjali članove obitelji koje je dijete dozivalo "o-o", pokazivalo "evo", pozivalo "amo", pozdravljalo "pa-pa" itd. Sada koristimo druge. Tako npr. uz slike djeteta koje sjedi za stolom pred tanjurom, čiji se sadržaj pomicanjem mijenja, dijete uči rečenice: Ivo jede jaje, meso, ribu. Uz sliku djevojčice koja kreće na put, uz mijenjanje slike cilja koji se nalazi na drugom kraju slike, vježbat ćemo rečenice: Ana ide u školu, u auto, u vodu i slično ili ćemo, mijenjajući sliku onoga koji kreće na put, mijenjati subjekt rečenice. Zatim ćemo se za vježbanje nepravog objekta u dativu, koristiti sličicama na kojima netko nekamo nešto nosi ili daje, tako da se na slici mijenja osoba kojoj se to nosi ili daje.

U početku rada korisnije od slika su spomenute serije sličica koje ilustriraju serije takvih rečenica.

One služe osim za vježbe govora, za vježbe razumijevanja i za vježbe slušne percepcije kad dijete, imajući pred sobom nekoliko sličica, pokazuje onu na kojoj je ilustrirana rečenica koju je upravo razumjelo i čulo.

Za uvježbavanje pitanja koristit ćemo sličice na kojima se subjekt, objekt ili radnja mogu sakriti.

Tako za pitanje "Tko spava?" koristimo sličice u kojima se ispod pokrivača može sakriti osoba koja spava tako da joj vire samo noge, a za pitanja "Tko jede?", "Tko lupa?", "Tko ide?" itd. sličice na kojima sakrivamo lice subjekta. Za pitanje "Što ima (netko?)", ili "Tko ima (nešto?)" sličice na kojima razni subjekti drže u ruci košaru s prorezom kroz koji se stavljaju sličice raznih stvari.

Dakako sve ćemo to prethodno u grupi i na individualnom radu vježbati igrom, i pomoću većih slika na flanelografu. Slika u bilježnici će ga samo na njih podsjetiti i omogućiti vježbe kod kuće.

Na ovoj razini rehabilitacije dijete ne valja prisiljavati izgovarati duge rečenice jer ono još ne može strukturirati toliko elemenata zajedno.

Bolje ga je poticati da samostalno odgovara na pitanja kratkim, ali pravilno strukturiranim rečenicama, pa da se misao umjesto jednom izrazi s nekoliko rečenica.

Najvažnije je razvijati spontano izražavanje, a znamo da ono u početku rehabilitacije ne može biti

bogato. Zato, npr. kad dijete vidi na slici usnulu bebu u zipki, budimo zadovoljni ako nam kaže: Spava. Beba. Mala beba. Beba lijepa. Lijepa beba. Beba tu. Moja! jer to je početak spontanog govora. Pomoći ćemo mu da te iskaze oblikuje u dvočlanim i eventualno tročlanim rečenicama. Ako mu kažemo kao model: Moja mala, lijepa beba spava tu u krevetu, ono ga uopće neće moći shvatiti ni ponoviti. Zato i naš iskaz upućen djetetu valja rastaviti na više kratkih rečenica.

Na kraju četvrtog kruga bit ćemo zadovoljni što dijete dosta pojmova i riječi razumije, odgovara na pitanja, što neka samostalno i postavlja, i što se počelo spontano i verbalno izražavati i sporazumijevati, pa ćemo reći: Ovo je dijete progovorilo!

Na razini četvrtog kruga ili nešto poslije, gluho petogodišnje ili šestogodišnje dijete, pa čak i nešto mlađe, obično počinje i čitati, a to znatno pomaže strukturiranju izričaja i korekciji izgovora, učenju govora općenito, pogotovo ako ono ima i udružene disfazične smetnje.

U prvom dijelu četvrtog kruga biramo riječi radi fiksiranja izgovora svih glasova koje je do sada upoznalo i novih glasova S, I, J, K, Š, C, G, R, a zatim u njegovu drugom dijelu, kojeg bismo mogli nazvati petim krugom, počinjemo naglo širiti rječnik, nastojeći dobiti i preostale glasove, ne žureći i ne inzistirajući previše, jer za pravilno fiksiranje nekih frikativa i afrikata bit će nekom djetetu potrebno i više godina.

Uzimajući riječi u kojima je glas što ga dijete još ne može ispravno artikulirati, upozoravamo ga na pogrešku želeći mu je osvijestiti, ali prihvaćamo privremeno artikulacijski manjkav izričaj, nastojeći da u cjelini bude ritmički intonativno dobro strukturiran da ne bismo dijete obeshrabrili u izražavanju.

Uz postupno obogaćivanje rječnika svim vrstama riječi radi se i na razumijevanju i izražavanju predikacije, atribucije, označavanju načina, mjesta, uzroka, društva, pogodbe itd.

Rječnik je obogaćen, a iskaz još uvijek kratak. Sadrži najviše 4, 5 riječi a više jedino ako je posrijedi nabrajanje.

Osvrt na fonetsku i jezičnu progresiju

Dakako, predloženu fonetsku progresiju ne valja shvatiti prestrogo. Ona je putokaz, ali ni u kojem slučaju ne smije utjecati na razvoj djetetova spontana govora, njegove želje i potrebe za izražavanjem i razumijevanjem.

Ne postoje nikakva kruta pravila i "učitelj" sâm, ovisno o vrsti oštećenja, dobi djeteta, njegovim mogućnostima i interesima, odlučuje što će ga učiti. Pošto dijete fiksira izgovor prvih petnaestak-dvadesetak glasova u prvih stotinjak fonetskih struktura - izraza, čine se ustupci u skladu s djetetovim interesima i potrebama, djetetu se nude izrazi koji su mu potrebni, makar u njima ima i glasova koje ono još nije u stanju dobro izgovoriti, privremeno tolerirajući neke supstitucije, ali pazeći da izraz bude globalno (ritmički i intonativno) dobro strukturiran. Valja mu uvijek pokazati pravilan uzorak, ali i upozoriti na pogrešku. Kako je to već u više navrata spomenuto posebno će biti važno u djetetu probuditi slušnu osjetljivost za sve temeljne vrednote govornog jezika jer su one temelj za razvoj prirodnog i razumljivog govora. Loše rehabilitirana djeca, i uz mogućnosti dobre artikulacije pojedinih glasova "izolirano", ne uspijevaju razumljivo govoriti upravo zato što u njihovu govoru nema dobre prozodijske strukture. Nju je moguće stvoriti samo vježbama slušne percepcije i zato na njima valja inzistirati. Čim dijete počne dobro izgovarati pojedine vokale i slogove može se početi s tim vježbama, pomažući mu da zapazi i oponaša različite prozodijske kvalitete (intenzitet, trajanje, ritam, tempo, intonaciju, visinu tona i trajanje stanke).

Prve imenice koje dijete uči označavaju članove obitelji, prijatelje, "tete" u vrtiću, njegove igračke, vozila, životinje, stvari u kući, pribor kojim se služi, odjeću i obuću, jelo i nešto iz prirode i s ulice, sve ono što može pokazati prstom.

Prvi glagoli koje uči obično su oni koje može izgovoriti i čije značenje razumije jer ih izvodi i samo i koje spontano pokazuje gestom (jesti, spavati, imati, ne imati, gledati, ići, sjediti, nositi, piti, mesti, lupati, voziti, loviti, prati, uzeti, crtati, pisati, staviti, baciti, ustati, boljeti, voljeti, obući itd.). Učimo ih u imperativu i trećem licu prezenta, a poslije u prvome, drugom i trećem licu prezenta i perfekta.

Dijete, dakako, učeći govor mora naučiti prepoznavati, razumijevati i izgovarati mnoge riječi (imenice, glagole, pridjeve, priloge, brojeve itd.), naime, naučiti na koji se način imenuju neke stvari, ljudi, pojave, stanja, akcije, boje, kvalitete, način na koji se broji, izražavaju mjesto i vrijeme itd. No, da bi se dijete moglo samostalno izražavati i razumjeti tuđi izričaj, treba shvatiti i naučiti kako se neki izričaj jezično strukturira, kako se izriču razni odnosi, kada se nešto uspoređuje, opisuje gdje je nešto, izražavaju želje, nešto prihvaća ili ne prihvaća, zapovijeda, zabranjuje, pita i odgovara, priča o onome što je bilo ili što će biti, što bi moglo biti, i što bi moglo biti ako se nešto dogodi, itd. Zato se ne preporučuje učenje izoliranih riječi nego njihovo uklapanje u situaciju koju dijete razumije, u neki govorni izričaj. Dijete na taj način učeći izgovarati i razumijevati jezično strukturirani izričaj, istovremeno savladava i fonetske i semantičke, morfološke i sintaktičke teškoće. Time se poštuje globalno-strukturalno načelo učenja jezika koje preporučuje verbotonalna metoda profesora Guberine, kao i sve druge suvremene metode učenja jezika.

Općenito, važno je slijediti pravilo: model koji se djetetu daje za izgovor (ono što mu se kaže i od njega traži da kaže) - dijete mora razumjeti.

Kada dijete pokaže pravu sliku poslije onoga što smo mu kazali, a ne pokazali, znači da nas je razumjelo. Kad izgovori riječ čiju sliku mu pokazujemo, znači da je tu riječ naučilo. Također kad neki govorni izričaj upotrijebi samostalno, prilagodivši ga novoj situaciji, znamo da ga je usvojilo. Posebno možemo biti sigurni da nas razumije i da zna što govori razgovarajući s njime, naravno kasnije, kad se za to osposobi, kad nam bude odgovaralo na pitanja i postavljalo nam ih ili prepričavalo ono što je doživjelo bez ikakva konteksta.

Riječ i izričaj tu dobivaju svoju pravu ulogu, dopunjuju i zamjenjuju i prirodnu gestu i sliku - izražavaju potpunu misao. Učeći dijete govoru najbolje je da izraz kojem ga učimo izvire iz situacije koju proživljava, da zamjenjuje ili dopunjuje njegovu prirodnu gestu kojom izražava misao (želju, molbu, zahtjev, negodovanje itd.) nešto pita ili odgovara. Na taj način koristimo da ga naučimo izričaju koji je u određenoj situaciji nužan, logičan i zato razumljiv.

Situaciju ćemo ipak najčešće inscenirati (ili nacrtati) obzirom na govorno gradivo (izričaje i govorne oblike) koje želimo obraditi. No, izričaj kojeg je dijete srelo u jednoj, ono treba sresti, prepoznati i razumjeti i u drugoj situaciji. Treba ga prepoznati i u malo izmijenjenom obliku u malo izmijenjenim situacijama. Zatim treba naučiti i upotrebljavati ga, prilagođujući ga novim situacijama.

U našem modelu oblik izričaja može biti eliptičan, ali ne i agramatičan. Želimo da se pomoćni glagol ne preskače, da se imenice i zamjenice ne pojavljuju samo u nominativu, a glagoli u trećem licu prezenta, da se ne izbjegava upotreba zamjenica, veznika i priloga itd.

Neka se glagoli obzirom na lice i vrijeme slažu sa zbivanjima, a imenice i zamjenice pojave u padežu i broju koje zahtijeva situacija.

Tako npr. pokazujući sličice i postavljajući pitanja: "Što Ivo ima, koga voli, kome daje loptu, s kim šeta, od koga je dobio auto?" dijete bi trebalo odgovoriti (upotrebljavajući odgovarajući padež): "loptu, seku, seki, sa sekom, od seke".

Isto tako u drugim situacijama, kad ga budemo učili upotrebi zamjenica, zahtijevat ćemo točnost. Neka nauči kazati: "Ti me učiš, bombon je za tebe, tebe volim, ovo tebi, idem s tobom", itd.

U modi su slikovni rječnici. Oni su u svakom slučaju korisni i potrebni, ne želimo umanjiti njihovu vrijednost. No, za širenje vokabulara ima vremena. Neka dijete prvo nauči razumijevati i strukturirati gramatički ispravne iskaze, naime izražavati razne odnose i značenja, npr. da nije isto kažemo li da je mačka u kući ili na kući, da je torba u vrećici ili vrećica u torbi, da je bolja kruška od jabuke ili jabuka od kruške, da pas lovi macu ili maca psa, da mama ide baki ili baka mami itd.

Uzmemo li riječ "mama" dijete će od razumijevanja rečenice: "Evo mama! Mama pusa! Ne mama! Mama daj!" i rečenica u kojima se kaže što ona radi, ima i kakva je ona, početi razumijevati i sljedeće rečenice: "Mama te voli. Mama te čeka. Idi mami! To je za mamu. Ivo se igra s mamom. Ivo crta za mamu. Nemoj ljutiti mamu. Pričaj mami! Pričaj o mami! Zovi mamu! Mama te zove! Sakrij se iza mame! Znaš li plesati kao mama? Dobio si pet, pa je mama vesela. Mama plače jer je boli zub. Ovo je pismo za mamu. Sjedni blizu mame. Sjedni mami na koljena. Reci mami da ti kupi sladoled. To daj mami. Tomo plače jer je mama otišla. Mama, idem i ja! Ja sam pojeo, a ti mama? Što će biti ako mama to vidi? itd.

Za takvo razumijevanje potrebno je mnogo rada i vremena (s nekom djecom i više godina). No, važno je vjerovati da se to može postići, težiti tomu, truditi se i tražiti načine da bi se to postiglo. Često se, naime, zavaravamo postignutim uspjehom, zaboravljajući da se dijete pri razumijevanju onoga što mu kažemo uglavnom još oslanja na razumijevanje situacije, naše pokazivanje, neverbalan način komuniciranja, a i da mi na taj način lako uspijevamo shvatiti njegov govorno vrlo siromašan izričaj.

Postupno širenje rečenice

Sa dvočlane rečenice koju je dijete naučilo, a koja se sastoji od subjekta i predikata (mama spava, beba jede, tata ide, seka plače) prelazimo na tročlanu ili četveročlanu, pitajući ga: gdje spava?, što jede?, kamo ide? zašto plače?...

Objekt

Dijete potičemo u shvaćanju pitanja i dopunjavanju nedostatnog izričaja. Ono će najlakše shvatiti pitanje ako je ono za što pitamo skriveno. Primjerice, majka djeteta koja prisustvuje vježbi ima nešto skriveno u ruci. Mi kažemo: "Mama ima ...", a dijete, kad majka otkrije što drži u ruci, dopunjuje rečenicu i kaže: "Mama ima bebu." Za te vježbe koristimo se sličicama na kojima se ono što je prikazano kao objekt radnje može i mijenjati. (opširnije na str.?). To sakrijemo, pa postavljanjem pitanja "koga?" ili "što?" jednostavnu rečenicu (dvočlani iskaz) proširenu rečenicu (tročlani iskaz).

Na primjer: Patka lovi .... Koga? Ribu. Patka lovi ribu. Ivo pije .... Što? Sok. Ivo pije sok. Tata nosi .... Koga? Seku. Tata nosi seku. Ana jede .... Što? Ana jede jabuku.

Neizravni objekt

Uz pomoću inscenirane situacije, igračaka na stolu ili pak raznih sličica, uvježbavamo odgovaranje na pitanja: KOME netko nešto nosi? Od KOGA je nešto dobio? Za KOGA je nešto nacrtao? Na KOGA ili na ŠTO misli? S KIME se igra? ČIME nešto radi? itd.

Dijete tako uči rečenice, npr.: "Nosim cvijeće mami. Ivo crta kredom. Ana pere ruke sapunom. Ivo crta za mamu. Cipele su od bake. Braco misli na mamu."

Mjesto

Jednostavne rečenice moći ćemo proširivati priloškom oznakom mjesta, inscenirajući razne situacije. Primjerice, s malim lutkicama moći ćemo na stolu pred djetetom stvarati situacije kao da beba ili medo ide u auto, u kadu, u krevet, u vrt, u školu, u šumu itd. Kasnije, koristeći se sličicama na kojima cilj puta prekrivamo, uz pitanje: "Beba ide .... . Kamo?" - potičemo dijete da samostalno izgovori cijelu rečenicu.

Uz igru skrivača uvježbavat ćemo pitanje GDJE? i slagati rečenice: "Beba je .... tu, tamo, ... u vodi, ... u sobi, ... ispod kape, ... na podu."

U igri zapovijedanja govorit ćemo: "Stavi olovku na stol, ... ispod kape, ... u torbu, ispod marame, kreveta..." Gore, dolje, doma, van, iza (tebe, mene) i uz glagol: "Ide šetati, spavati, jesti, piti, gledati televiziju, pi-pi" ....., zatim okolo, unutra, blizu, daleko, visoko, duboko.

Uzrok uz pitanje ZAŠTO? (zbog čega?) označavat ćemo izrazima: JER ili ZATO ŠTO: (kasnije ZBOG) boli, voli, nema, ne zna; zato što ne voli ili zato što ne može itd.

Namjeru uz pitanje RADI ČEGA? ili ZAŠTO? (nešto radi ili nekamo ide) označavat ćemo izrazima: da ozdravi, da čuje, da vidi, da odnese itd.

Društvo ćemo označavati prema situaciji koju ćemo opisivati izrazima: s mamom, s tatom, s medom, kao odgovore na pitanja: s kime spavaš, šetaš, plešeš, jedeš .... .

Sredstvo uz pitanje ČIME?, s obzirom na glagole koji se budu učili, izražavat ćemo imenicom u instrumentalu (jede žlicom, kopa lopatom, pere ruke sapunom, vozi se autobusom).

Način uz pitanje KAKO? označavat ćemo riječima: ovako, tako, lijepo, polako, uredno, neuredno, ružno, kao mama, kao ja, kao pas, kao da ne vidiš, kao da si šepava...

Količinu ćemo označavati rednim brojevima. Prvo do 5, a zatim do10, uz pitanja: Koliko? i Koliko puta? i Koji po redu? izrazima: još, dosta, puno, malo, ovoliko, pola, sve, tri puta, prvi, drugi, treći, zadnji.

Subjekt ili objekt pobliže ćemo označavati pridjevima ili imenicama: teta Ana, pas Bobi, mala beba, moja mama, ujo Ivo.

Pogodbu također počinjemo rano izražavati, npr.: ako voliš, uzmi!, ako padne, pukne!, ako imaš, daj!, ja bi(h) jeo, ako ima!, ako možeš, nosi!, ako me voliš, poljubi me!

Vrijeme će dijete polako učiti zapažati i imenovati. U početku će sve biti: MNOGO i MALO. Dani će se brojati na prste. Primjerice, na pitanje: "Kada će mama doći?" odgovorit ćemo brojeći na prste (spava, spava, spava i evo mame), što će značiti da će mama doći za tri dana. Kasnije postupno uz pitanja: Koliko? (Kako dugo?), Kada?, Otkada?, Dokada? - učit ćemo ga pojmovima i riječima: sada, poslije, prije, opet (jučer, danas, sutra, ujutro, navečer, po noći, po danu, u podne, dopodne, popodne). Nazive dana u tjednu učit ćemo još kasnije, obično u pripremnom razredu za školu, uz godišnje doba, a nazive mjeseci tek u prvom razredu. Koristit ćemo se izrazima: kad pada kiša, kad dođe mama, kad pojedeš, dok spavaš, čim ustaneš, prije nego odeš spavati...., pa tako dolazimo do prvih složenih rečenica.

Sadašnje, prošlo i buduće vrijeme vježbat ćemo pitajući, npr., "Tko je jučer bio redar, tko je danas i tko će biti sutra? Kakvo je jučer bilo vrijeme? Što ćeš raditi poslijepodne ili u nedjelju? Što će ti tata kupiti za Božić?", itd.

Za učenje pojmova "prije" i "poslije" koristit ćemo serije sličica na kojima ćemo s jedne strane nacrtati radnju koja se zbila prije, a na drugoj onu koja se zbila kasnije. To su serije sa dvije ili tri sličice. Dijete onu koja označava radnju koja se zbila prije treba složiti lijevo, a onu koja označava kasniju radnju desno.

Kad dijete nauči čitati, stavit ćemo i natpise PRIJE i POSLIJE. Tako, npr.: "Ribar lovi ribu, pa je peče, pa je jede"; ili "biljka je mala, zalijevamo je, pa je narasla velika"; ili "čovjek hoda po kiši bez kišobrana, kupuje kišobran i hoda po kiši s kišobranom".

Vježbe prozodijskih kvaliteta

U prozodiji se pridaje pozornost usvajanju ritma riječi i rečenica. Za usvajanje tog ritma koriste se uz slušanje, pokret, dodir i kretanje.

Osnovni govorni ritmovi koje dijete treba usvojiti:

Slika 37.

a) -v- (banana)

v- v- v- (Ana ima bebu.) (Mama jede meso.) (To je mala beba.)

v- v-- v- (Mama ide u auto.) (Ivo, evo ti lopta.)

v- v- v--v- (Ana ima medu i bebu.)

v- v- v- (Ana jede babanu.)

v--- -v- (Livada je zelena.)

v v- v- v- (Pas spava ispod stola.)

v--- (progutala) (maramica), ali: -v-- (ponedjeljak) i druge kombinacije do sada naučenih ritmova: v, v-, v--, -v, v-.

b) Razlikovanje nekih vrlo izrazitih tonskih razlika - pokušavamo navesti dijete da prepozna i oponaša razne visine. Glavni je zadatak postići što bolju imitaciju ritma i intonacije naučenog govora (riječi, rečenica), što lakši, brži i ležerniji izgovor i drugo, što brža i lakša percepcija (razumijevanje) govora drugih.

c) Za usvajanje ritma i izgovora novih glasova i fonetskih struktura koriste se često fonomotorne ritmičke vježbe i pjesmice od kojih su neke i ilustrirane u ovoj slikovnici.

Neka posluže kao poticaj vašoj inventivnosti!

Legenda: v = naglašeni
- = nenaglašeni slog

Vježbe slušne percepcije

Neki primjeri

Prepoznavanje nekih izoliranih signala:

- uuuuu, - šššššš, - mmmmmm, - ko ko ko ko, - op, o-pa, op-a, time da dijete, dok sluša, ima pred sobom igračke ili sličice situacija uz koje je te signale asociralo.

Prepoznavanje struktura sastavljenih od dva različita elementa (dva različita ritma i intenziteta):

Baba op!

Brrr - bum!

Mau, mau, mau - ap!

To-to-to - psss!

(Vježba se uz sličice.)

Prepoznavanje složenih struktura:

Auto brrr, tata pa-pa.

Beba ooopa! Ooooo mama!

Psss! Pas spava.

Bum! Lopta je pala!

To-to-to. Nee! Psss!

Mau mau mau .... ap!

Vau vau vau .... mama!

(Vježba se uz sličice.)

Prepoznavanje raspoloženja vezanih uz razne situacije koje je dijete prije doživjelo u igri, i koje su ilustrirane sličicama koje gleda dok sluša.

Primjerice, prepoznavanje radosnog klicanja: mama! od onog ljutitog, žalosnog ili u strahu.

Prepoznavanje izoliranih riječi:

- mama, tata, pas, auto
- auto, patka, beba, Ivo
- beba, bato, tata, roda
- dedo, tata, pas, riba
- mama, tata, baka, dedo
- teka, štap, buba, miš
- riba, lav, žaba, duda, sat
- glava, oko, nos, usta
- sedam, devet, tri, pet
- cipele, voda, ruka, sat
- koka, deva, torba, miš.

Pri biranju riječi za slušno prepoznavanje uzimaju se one koje dijete zna dobro izgovoriti; riječi se kombiniraju tako da budu slušno razlikovne i da u njima budu zastupljeni svi glasovi koje dijete izgovara.

Vježbe slušnog prepoznavanja rečenica, u kojima se svaki put mijenja samo jedan element, a dijete te rečenice najprije vježba prepoznavati uz gledanje nastavnika i sliku, pa bez gledanja, ali uz sliku i očekivanje.

Npr.: - mama, pliva (plete, spava, ide)

- mama, teta, pas, baka - je doma (spava, ne spava)
- Ana ima loptu (tavu, ribu, sat)
- Ivo ima žabu (medu, loptu, patku)
- Maca ide van (ili doma), pas ide van (ili doma)
- Ivo voli mamu (tatu, baku, psa)
- Lampa je tu (tamo), torba je tu (je tamo)
- Ana, maca, patka, roda - lovi ribu
- Mama, tata, baka, Ivo - mete pod
- Mama (tata, pas) jede jaje, jede ribu, jede meso.

Pred dijete opet stavljamo četiri sličice, tako da ih ono gleda, ponavlja što je čulo i pokazuje.

Postupnim dodavanjem riječi i njihovim zamjenjivanjem iskaz se može mijenjati i produživati, a zadatak stalno otežavati.

Npr.: - Riba pliva, patka pliva

- plava riba pliva, žuta riba pliva
- plava riba pliva u vodi, žuta riba pliva u vodi
- plava riba pliva u vodi, žuta riba pliva u moru
- žuta patka pliva u vodi, plava patka pliva u moru
- žuti rak ne pliva u vodi, žuti rak pliva u moru itd.

Svrha je ovih vježbi prepoznavanje (razumijevanje) djetetu dobro poznatih riječi i rečenica pri tuđem izgovoru na temelju slušanja i bez neposredne predvježbe.

Male priče

Za vježbu slušne percepcije možemo koristiti male priče ilustrirane nizom sličica; uz svaku je vezan neki izričaj koji je dijete naučilo izgovarati. Sličice iz slikovnica fotokopiramo, izrežemo i porazmjestimo po stolu za kojim sjedimo s djetetom. Izričaje citiramo drugim redom i tražimo da ih dijete prepozna, izgovori i pokaže sličicu. Vježbamo najprije tako da nas dijete gleda dok izgovaramo, a zatim da nas ne gleda. Tako npr. uz priču "Beba plače" vježbamo ove izričaje:

- Mama, amo!
- Am, am, am, am ....
- A-a, a-a, a-a (pjevno)

Uz priču o malom medvjeđu na isti način vježbamo ove rečenice s djetetom koje ima bolje slušne mogućnosti i razvijeniji govor.

- Psss! Medo spava! / Hop! Medo je ustao. / Ide medo. Ide, ide, ide.... Daleko! / La-la, la-la, la-la medo ljulja. / Bum! Medo je pao! / Medo je pao u vodu. / Iiiii, iiiii... medo plače. / Medoooo! Medoooo! Gdje si? itd.

Igre naloga

(Također za djecu s boljim mogućnostima slušne percepcije.)

S djetetom sjedimo za stolom na kojemu su poredane male igračke, npr. razne domaće životinje te njihovi ležajevi, staje u kojima spavaju, hrana, mali bazen. Insceniramo razne situacije i pokazujemo što radi koja životinja. Verbaliziramo. Kad dijete nauči imenovati životinje i sastavljati rečenice s - ide spavati, ide jesti, ide plivati - s govornih vježbi prelazimo na slušne. Dijete treba, a da nas ne gleda, uzeti onu životinju koju smo spomenuli i napraviti ono što smo zapovijedili.

Npr. Uzmi macu! Maca ide spavati. / Uzmi ribu! Riba ide plivati. itd.

U drugoj sličnoj igri umjesto životinja uzet ćemo članove obitelji, namještaj i vozila, pa ćemo vježbati rečenice: Mama ide spavati. Stavi mamu u krevet! Tata ide plivati. Stavi tatu u vodu! (bazen). Baka ide u auto. Stavi tatu u auto. itd.

U ovim igrama dijete sluša pažljivo da bi uspješno izvršilo zadatak, a kad zapovjeda, trudi se da lijepo izgovara da bi drugi razumio i poslušao.

Igra naloga (uz prijedloge)

Imamo neku sitnu igračku, npr. ribicu ili auto i razne stvari u koje možemo tu igračku sakriti, staviti je u to, na to ili ispod toga. Npr. kapu, torbu, košaru, šalicu, ono što dijete može imenovati.

Sjedimo opet za stolom s djetetom. Prvo vježbamo "uz gledanje", a kasnije sakrijemo usta da nas dijete ne vidi kad izgovaramo. Uvjet je da dijete prijedloge nauči prije negoli što prijeđemo na "slušnu vježbu".

Priče u kojima se isti dijalog ponavlja više puta

Kad dijete uznapreduje u svom govornom razvoju i kada s njime počnemo obrađivati dulje priče (opet uz sličice) birat ćemo za vježbu slušne percepcije one u kojima se neki dijalog više puta ponavlja uz različita lica. Koristili smo za to npr. priču "Djed i repa", "Ružno pače", "Djedova rukavica", "Tko je rekao mijau?" i druge. Pričali smo po redu uz djetetovo očekivanje i predložak što je olakšavalo razumijevanje.

Dijete tako vježba izgovarati i slušati isto, a da nema osjećaj da "vježba" jer to "isto" zahtijeva priča. Tako npr. u priči o "djedovoj rukavici" koju je on izgubio na snijegu, a miš u njoj napravio svoju kuću ... dolaze druge životinje koje se žele useliti i skloniti od zime; svaki put se ponavlja isti dijalog:

- Tuk! Tuk! Tuk! Tuk!
- Tko je?
- Ja sam (zeko).

- Što hoćeš?
- Molim te pusti me unutra! Meni je zima! Brrrr!
- Izvoli! Izvoli zeko! Dobar dan!

"Leti ... leti"

Uz tu poznatu igru uz koju lupkajući po stolu djeca slušaju kad će iza "leti, leti, leti ..." biti izgovoreno ime neke životinje, koje treba čuti i prepoznati, da bi se, ako leti, digle ruke gore. Može se umjesto leti govoriti pliva ili nešto drugo.

Djetetova pažnja je povećana željom djeteta da uspije u igri.

Neki prijedlozi za vježbe u djetetovoj bilježnici i pomoć strukturiranju prvih rečenica za djecu koja pri tome imaju velike teškoće

Svi mi koji radimo s "našim" malim djetetom znamo da se na početku rehabilitacije sporazumijevamo s njime upotrebljavajući i tjelesni izraz, koji prati i tumači naš verbalni izričaj kojem ga učimo. No, taj neverbalni, tjelesni izraz, koji uključuje značajan pogled i pokazivanje, vrlo izražajnu mimiku i prirodnu gestu, ne namećemo mi djetetu. On se stvara u jednom prešutnom dogovoru kroz samo naše sporazumijevanje s njime, i kroz našu želju da upotrebljavamo iste znakove da bi se razumjeli.

Npr. kad nam se dijete namršti i pogleda u tanjur pa time pokaže da mu se neko jelo ne sviđa i da ne valja, mi ćemo mu ponuditi nešto drugo i upitati ga, namrštivši se kao i on i pogledavši ga upitno - da li i ovo ne valja.

Kad nam se na to dijete nasmije, veselo nas pogleda, i napravi rukom neki pokret kojim nam želi iskazati da mu se ovo drugo jelo sviđa, reproducirat ćemo njegov tjelesni izraz i reći - to je fino.

U drugoj situaciji, kasnije, bude li, kad mu ponudimo šalicu mlijeka, začepilo nos sa dva prsta da nam kaže "da smrdi", nudeći mu drugu s mlijekom koje je dobro, upotrijebit ćemo opet onaj njegov tjelesni izaz, začepiti nos, pokazati na mlijeko i pogledom upitati ga da li i ovo smrdi, a kad dijete pomiriši i malo proba, zajedno s njime odmahivanjem glave i uobičajenim pokretom ruke, to ćemo zanijekati.

Sjetit ćemo se tada i ranijeg pokreta kojim nam je dijete "kazalo" da je jelo dobro, pa ćemo ga sada mi upotrijebiti.

Naš neverbalni izraz pomoći će djetetu da shvati naš verbalni, kojem ćemo ga u toj situaciji učiti.

Bit će nam to prilika da te situacije nacrtamo u djetetovu bilježnicu i učimo izraze: to je dobro, to je fino, to valja, to ne valja, to smrdi, to ne smrdi, prema djetetovim mogućnostima.

Kasnije, u nekoj novoj situaciji, dijete će se prisjetiti geste kojom smo mu ranije nešto izrazili pa će je upotrijebiti da se njome izrazi.

Ta će ga gesta onda prisjetiti i na verbalni dio iskaza kojem smo ga učili, pa će i njega upotrijebiti. To se sve događa toliko spontano da o tome možda nije uopće ni potrebno pisati.

Spontanu gestu u stvari spominjemo ovdje samo zato da pokažemo da ona postoji i često prevodi djetetu na "njegov" jezik, a nama na naš, ono što jedno drugome želimo kazati. Spominjemo je i zato što je ona ne samo most između nerazumijevanja i sporazumijevanja, pa sporazumijevanja i govora, nego i zato što nacrtana pomaže djetetu razumjeti, sastaviti i zapamtiti verbalni izričaj u vremenu dok još dijete ne zna čitati. A pri čitanju pomaže, isto kao i slika, povezivati napisanu riječ sa značenjem i sastavljati rečenice.

Slikovno pismo

Kako ćemo djetetu crtati prve rečenice kojima ga učimo?

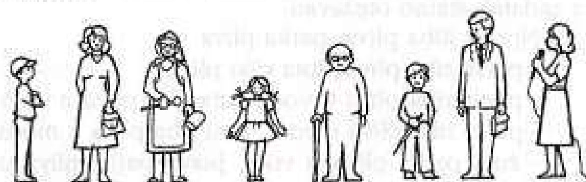
Nema pravila! Jedini je zahtjev da crtež bude razumljiv i što jednostavniji kako bi ga dijete moglo razumjeti i precrtati. Subjekte rečenica koje ćemo učiti, djeca su već naučila imenovati. To su obično imena i nazivi njihovih najbližih čije su fotografije u njegovoj bilježnici već zalijepljene. Tu je i slika našeg djeteta, koje sebe u početku naziva imenom, jer tek kasnije nauči upotrebljavati zamjenicu "ja" i glagol u prvom licu.

Izmišljamo sada za njih likove i pridružujemo ih fotografijama. Crtajući odrasle i djecu iz djetetove najbliže okoline, označavamo neku njihovu posebnost koju je dijete na njima već zapazilo i kojom ih je označavalo pokretom dok još nije znalo njihova imena i nazive. (Ti su se znakovi obično odnosili na frizuru, nakit, stas, način odijevanja, brkove, naočale itd.) U radu s grupom učeći riječi: mama, tata, baba itd. neće se misliti na određenu osobu, pa ćemo sami predložiti likove za starce (djeda i baku), odrasle (mamu, tatu i tetu, (audiorehabilitatora i stirateljku) i djecu (dječaka, djevojčicu i malu bebu), i u dogovoru s djecom odabrati one koje djeca prihvate i uzmognu sami lako precrtati.

U našem crtežu to može izgledati ovako:

Za prikazivanje predikata - radnje simbolom opet se nadahnjujemo pokretom kojim dijete tu radnju pokazuje, pa to može izgledati ovako za:

Slika 38.

mama baka seka dedo braco tata teta

Slika 39.

spava gleda jede pije lupa ide

Uz slike koje prikazuju situacije i koje su veće, koristimo manje sa simbolima koje označavaju pojedine riječi i kojima djeci koja još ne znaju čitati, pomažemo pri njihovom sastavljanju (strukturiranju izričaja).

Na primjer, za učenje rečenice "Baka ide doma." dobro će nam poslužiti ovakva slika:

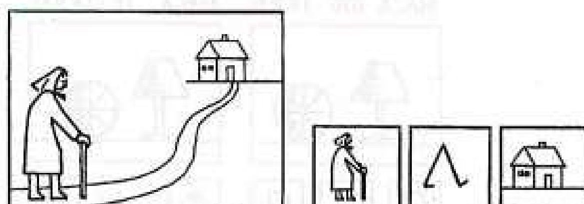
Slika 40.

Kako ćemo pri sastavljanju rečenice prvo pokazati na baku (subjekt), neka ona bude na slici prva s lijeva. Pokazujemo je kako ima maramu i kažemo "baba", zatim crtamo put i kuću. Pokazujemo prstima kako baka hoda po putu i učimo "ide", zatim pokazujemo kuću koja ima krov i kažemo "doma". Učimo dijete da poveže te tri riječi u rečenicu. Još je bolje ako prije slike i tumačenja prirodnom gestom tu akciju insceniramo na stolu pomoću igračaka.

Da bi se dijete i kod kuće toga moglo sjetiti, precrtat ćemo tu situaciju u njegovu bilježnicu, a ispod nje nacrtat ćemo ova tri simbola:

Slika 41.

Za vježbu možemo na svakoj idućoj stranici nalijepiti ili nacrtati slike situacije u kojima drugi (mama, tata, pas itd.) idu doma, pa nacrtati i izrezati niz malih sličica sa simbolima i zadati mu da doma pod svaku veliku sliku prilijepi ili utakne u džepove tri manje s time da ih pravilno odabere i poreda svaki put i nauči te rečenice izgovarati.

Pomoć strukturiranju dvočlane rečenice sa subjektom (imenicom) i predikatom (glagolom)

Slika 42.

Primjeri strukturiranja tročlanih rečenica pomoću kartica sa simbolima

Slika 43.

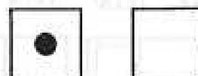

ANA NE JEDE JAJE

Simbol za neki apstraktni pojam teže je smisliti. Prve teškoće pri prikazivanju glagola crtežom pojavljuju se pri učenju prvih tročlanih rečenica, onih s predikatom "ima" i pravim objektom i onih s imenskim predikatom. Potrebno nam je stvoriti i nacrtati simbol za ta dva djetetu apstraktna pojma "ima" i "je".

No tu opet slijedimo put kojim smo djetetu već tumačili te pojmove. Ako smo pojam "ima" počeli obrađivati tako da smo u kutiju stavljali drvenu kuglicu, pa slušanjem pokušali utvrditi nalazi li se ona u njoj ili je kutija prazna, zatim provjeravali gledanjem, znakovi za "ima" i "nema" bili su nam:

Slika 44.

Ako smo te pojmove obradili pomoću igre pogađanja - u kojoj je ruci sakriven predmet - ti znakovi bili su nam:

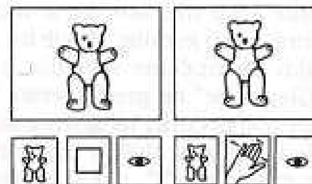
Slika 45.

za "ima" za "nema" (uz pomicanje ruke)

Zanimljivo je da ti signali poslije gube vezu s događajem nakon kojeg su naučeni i mogu se primjenjivati na nove situacije. Tako npr. rečenicu: "Medo nema oko.", koju obrađujemo uz sliku situacije, možemo prikazati ovako:

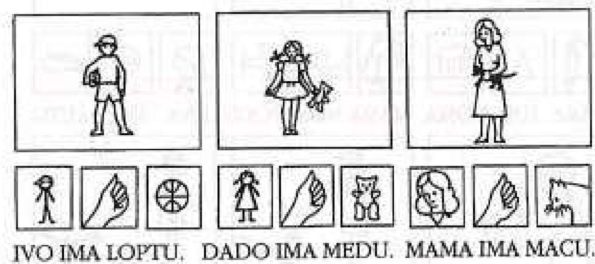
Slika 46.

Naravno, odlučujemo se za jedan simbol, a onda (obično vrlo brzo) zamjenjujemo ga napisanom riječi "ima".

Evo nekoliko primjera koji će nam ilustrirati kako vježbati tročlanu rečenicu s "ima" i kako obrađivati pitanja uz pomoć sličica i simbola.

Slika 47.

Slika 48.

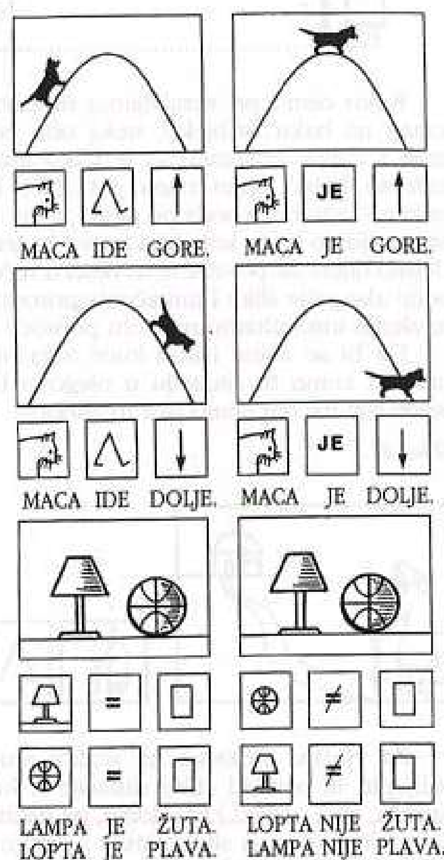

Uvježbavanje rečenica s imenskim predikatom

Vrlo rano tražimo od djeteta da uspoređuje i pokaže što je veliko, što malo, što je žuto, što je plavo, što je isto, a što nije isto, što je moje, a što je tvoje, tko je gore, a tko je dolje, tko je tu, a tko tamo i dolazimo tako do tročlane rečenice s imenskim predikatom. Glagol "je" ne preskačemo, bez obzira razumije li dijete od početka njegovo značenje ili ne i bez obzira je li u stanju dobro izgovoriti glas "j". Ako ne može izgovoriti "j", neka izgovara "e", ali neka intonativna forma rečenice ne bude narušena. Simbole koje upotrebljavamo u početku vrlo brzo zamjenjujemo pismom.

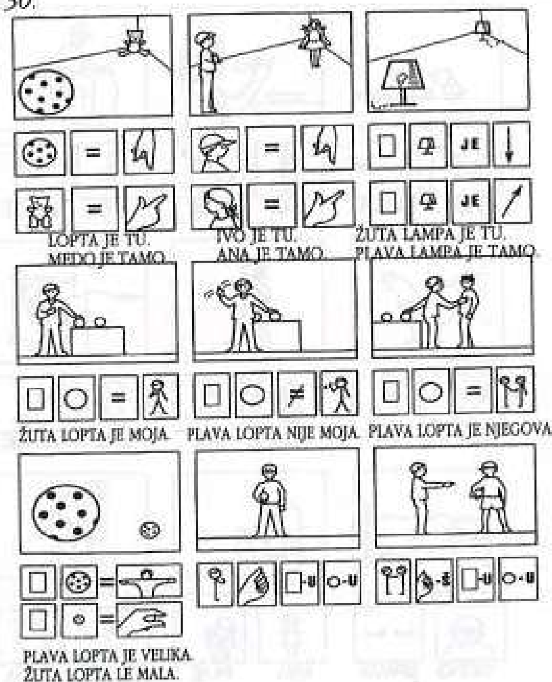
Sljedeći primjeri iz djetetove bilježnice to će najbolje ilustrirati.

Slika 49.

Evo kako možemo pomoću kartica pomoći djetetu da strukturira rečenice s imenskim predikatom "je tu", "je tamo", "je moja", "je tvoja", "je velika", "je mala" i "nije moja", ali na ovoj razini dijete može prepoznati napisanu riječ "je" pa je brzo uvodimo.

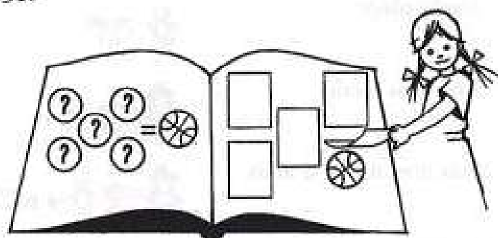
Slika 50.

Pojam "gdje" obradili smo sakrivanjem i traženjem. Nešto sakrijemo ispod plastičnih čaša, rupčića ili nacrtamo na jedan od nekoliko istih kartončića koje položimo na stol licem okrenutih prema dolje. Prenoseći tu igru u djetetovu bilježnicu, ucrtavamo na jednoj stranici u pravilnom rasporedu više kvadrata koji su prazni osim jednoga u kojemu je crtež. Prekrivamo ih komadićima papira, koje smo na gornjoj strani selotejpom zalijepili, pa dijete podižući papiriće i govoreći "tu nema, tu nema, tu ima" traži crtež.

Možemo raditi i drukčije. Ispod svakog papirića je neki crtež, ali mi tražimo određeni. Dijete treba zapamtiti mjesto gdje smo slažući papiriće po stolu stavili "njega". Mi dodirujemo kažiprstom redom svaki papirić i svaki puta pitamo: "Tu? Tu je?" ili "Gdje je .. tu?" Odgovaramo: Nije! Nije! i na kraju Evo ga! Tu je!

Slika 51.

Situaciju u kojoj pokazujemo prstom i pitamo možemo kasnije nacrtati i koristiti privremeno kao simbol za "Gdje?".

U djetetovoj bilježnici to može izgledati ovako:
Gdje je lopta?
Tu je.

Često djeca pri usvajanju pojmova imaju problema pri zapamćivanju naziva prijedloga: na, u, iza, ispod.

Obično nazive prijedloga lakše zapamte kada pokazujući im gdje je nešto ili gdje nešto treba staviti - svaki put izgovaranje prijedloga popratimo i određenim pokretom ruke koji poslije, nacrtan, postaje simbol za taj prijedlog.

Na primjer za:

Slika 52.

za "na" uzmemo ovaj simbol

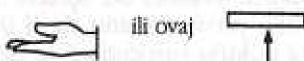
ili ovaj

za "u" ovaj

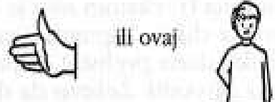
ili ovaj

za "ispod" ovaj

ili ovaj

za "iza" ovaj

ili ovaj

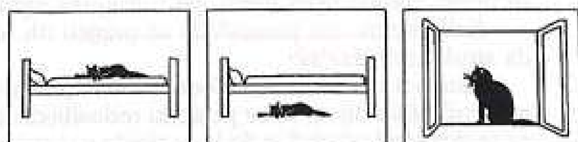
za "ispred" ovaj

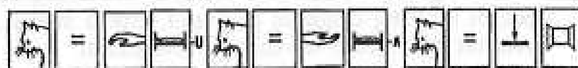

ili ovaj

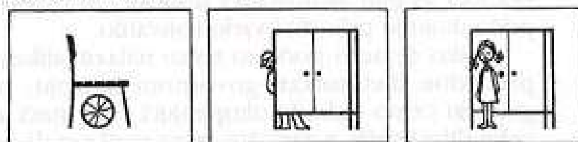
moći ćemo kao i ranije uz sliku situacije koristiti i male sličice simbola i pomoći djetetu da kaže čitav četveročlani izričaj. (Napominjemo da konkretni simbol upotrebljavamo s djecom niže dobi ili s nižim QI, istodobno učimo najviše dva prijedloga.)

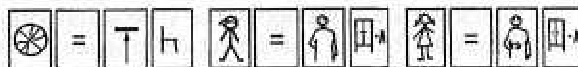
Slika 53.

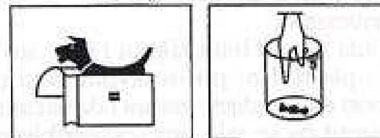

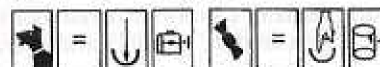
MACA JE NA KREVETU. MACA JE ISPOD KREVETA. MACA JE NA PROZORU.

LOPTA JE ISPOD STOLICE. IVO JE IZA ORMARA. ANA JE ISPRED ORMARA.

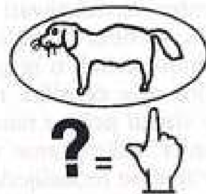

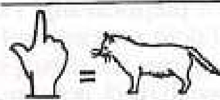
PAS JE U TORBI. BOMBON JE U ČAŠI.

Pojam "tko" obradili smo skrivajući onoga za koga pitamo "Gdje je?" ili utvrđujući koga loš crtež predstavlja.

Slika 54.

Tko je to?

To je mačka!

Ne!

To nije mačka!

To je pas!

Korištenje slikovnog pisma pri prepričavanju priče i učenju pjesmica napamet

Zanimljiva jednostavna priča, koju dijete može shvatiti uz lijepu slikovnicu i naše živo pričanje uvijek će privući djetetovu pozornost - pobuditi njegovo zanimanje. No, mi mu je pričamo, ne samo zato da ga zabavimo, već da ga naučimo nekim novim riječima i izričajima, da bi je i ono kasnije, koristeći se njima, moglo opet nama, pa i drugima ispričati.

Kako ćemo mu pomoći da se prisjeti tih riječi i da strukturira izričaj?

Listajući slikovnicu ili bilježnicu u kojoj smo mu nalijepili slike dijete će se prisjetiti redoslijeda kojim su se događaji odvijali, a da bi se sjetilo našeg izričaja kojim smo taj događaj popratili, ispod svake slike nacrtat ćemo ono što dijete treba kazati.

Radeći tako uvjerit ćemo se da će piktogram pomoći djetetu samostalno ispričati, ali i zapamtiti priču, koju je prije doživjelo i shvatilo.

Kako ćemo u početku teško nalaziti slikovnice prikladne djetetovom govornom razvoju, prilagođavat ćemo neke fotokopirajući i koristeći samo neke slike iz njih, a najčešće ćemo sami s malo mašte i crtačkog dara, a mnogo dobre volje sastavljati priče i ilustrirati ih. Tek kasnije bit će moguće koristiti i audiovizualne dijafilmove za učenje stranih jezika namijenjene djeci (zajedno s pripadajućim slikovnicama).

Tada će rad biti olakšan i time što će dijete već čitati i pisati. No, pri ovakvom radu postoji velika opasnost da nas dijete zavara i da načinimo pogrešku. S obzirom da se vrlo brzo osposobljava "čitati" ono što smo pokazali i simbolima nacrtali i to pretvarati u riječi i izgovarati ih, mogli bismo prerano zaključiti da dijete na taj način može sve rečenice koje tako izgovori i razumjeti, pa da nam globalna slika više i ne treba nego da ga dalje možemo učiti, služeći se samim piktogramima. Zato budimo oprezni, uvijek provjeravajmo razumije li dijete ono što govori, ono što kaže. Nemojmo nikako dopustiti da nešto verbalizira ili govori napamet, ne misleći na ono što govori, ili, tumačeći to pogrešno.

Za ovakvo pričanje priča moći će nas, osim neke slikovnice, nadahnjivati i film ili dijafilm koji je dijete gledalo, ili neki događaj što ga je doživjelo ili koji smo dramatizirali u igri.

Globalna će slika moći izostati tek kad dijete dobro shvati priču i nauči izričaje da bi je gledajući i "čitajući" piktograme moglo samostalno ispričati, prisjećajući se redoslijeda, odvijanja događaja i izraza koje u prepričavanju valja rabiti.

Takvo se učenje odvija kad dijete već pomalo i čita, pa se uz sliku polako pojavljuje i sve više napisanih riječi, posebno onih koje je teško ilustrirati. Takav piktogram i tekst i te kako pomaže djetetu da zapamtiti i ispriča poznatu priču.

Evo primjera. Riječ je o vrlo lijepoj priči o maloj koali (medvjediću) koju su djeca dobila od djeda, a koja je noću pobjegla iz sobe gdje je s njima spavala i izgubila se u šumi.

Ovdje ćemo ilustrirati samo jedan njezin odlomak. Želimo da dijete priča ovim rečenicama: "Medo ide u šumu. Medo se ljulja. Medo je pao u vodu. Ana gleda medu. Medo plače. Ana nosi medu. Ana nosi medu u auto. Ivo vozi medu doma. Ana nosi mlijeko medi. Medo ne plače. Medo pije mlijeko. Medo spava. Ana voli medu. Ivo voli medu." To su sve rečenice koje je dijete razumjelo.

S pomoću piktograma ono će ih se prisjetiti, naučiti izgovarati i koristiti u govoru.

Sl. 55.

Medo ide u šumu.

Medo se ljulja.

Medo je pao u vodu.

Ana gleda medu.

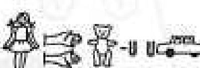
Medo plače.

Ana nosi medu.

Ana nosi medu u auto.

Ivo vozi medu doma.

Medo ne plače.

Medo pije mlijeko.

Medo spava.

Ana voli medu.

Postupak

Priču pričamo djeci redajući slike jednu za drugom. Dramatiziramo radnju i afektivne situacije. Pričamo slobodnije i izražavamo se bogatije. Zatim pričamo ponovno koristeći samo one rečenice koje dijete zna, može i samo sastavljati ili kojima ga želimo naučiti.

Crtamo simbole ispod svake slike. Oni služe da se djeca prisjete rečenica kojima smo je ispričali i da ih nauči. Tražeći od djeteta da nam odgovara na pitanja, provjeravamo da li ih je razumjelo. Zatim neka pokuša ispričati cijelu priču služeći se slikom i simbolima (i tekstom ako je uključen). No oni služe i zato da dijete zapamti čitav sadržaj priče. Poslije nekoliko dana prelistat ćemo s djetetom slikovnicu, a onda zatvoriti. Želimo da dijete, bez predloška, na temelju sjećanja, odgovara na naša pitanja, a zatim i samostalno ispriča priču svojim riječima, sastavljajući iskaze na temelju sadržaja koji je zapamtilo, pojmova i riječi koje poznaje otprije ili koje je s ovom pričom naučilo. Postavljat ćemo mu pitanja i poticati ga na pričanje da dopuni naš iskaz.

Na primjer: "Tko ide u šumu?, Kamo ide medo?, Što radi medo?, Tko se ljulja?, Tko je pao?, U što je pao medo?, Tko je pao u vodu?, Tko gleda medu?, Koga gleda Ana?" itd. A kasnije bez slika, ako dijete ne uspije pričati samostalno ili odgovarati na pitanja.

"Medo ide, ide, ide u......? U? Kamo ide medo? Što je to? Šuma? U šumu? Medo ide u šumu?" - ti reci, itd.

"Popeo se na ....? Drvo? Popeo se na drvo?" (pokazujemo na slici)

Ti reci! "On se tu" (pokazujemo rukom) "...... ljulja, ljulja? Kako se medo ljulja? Pokaži!"

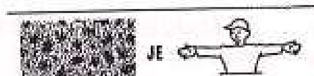
"Grana je ....." (pokazujemo rukom) "pukla! Grana je pukla? I medo je pao u ....? U? U vodu? I medo" (pokazujemo rukom) ".... plače. Medo plače? Zašto? Što radi medo?" itd.

Piktogram koristimo i kasnije kad dijete već polako i čita. Obično kombiniramo sliku i pismo s ciljem da pomognemo zapamćivanju čitave ritmičke strukture.

Pjesma glasi:

Slika 56.

Livada je velika

Livada je velika,

Zelena je trava,

A na travi mačkica,

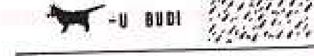
legla je pa spava.

Tap, tap, tap, tap,

tap, tap, tap,

Macu budi kiša.

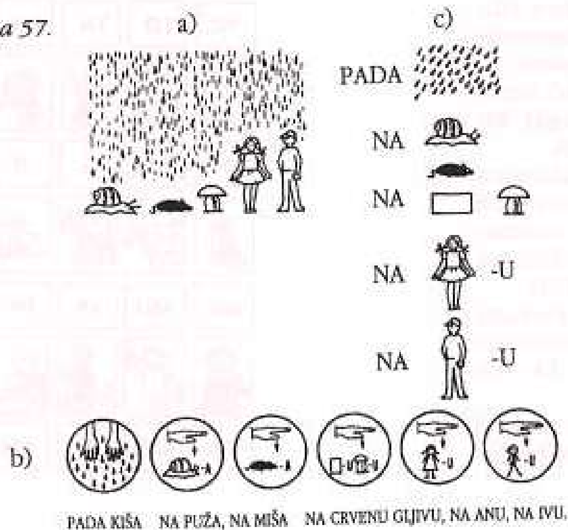
Hajde maco ustani,

i ulovi miša.

Slika 57.

Slika 58.

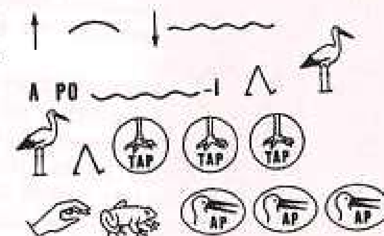
Gore nebo - dolje voda

Gore nebo - dolje voda,

a po vodi ide roda.

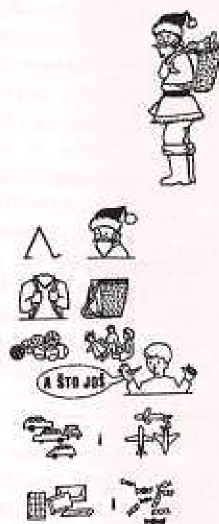
Roda ide: tap, tap, tap!

Lovi žabu: Ap! Ap! Ap!

Slika 59.

Ide djedo

Ide djedo

nosi koš,

lopte, lutke,

a što još?

Aute i avione,

čokolade i bombone.

Neki prijedlozi za govorne vježbe u kojima koristimo čitanje

Dijete bez slušno-govornih teškoća uči čitati u dobi kad je njegov govor već lijepo razvijen, pa su tome prilagođene i početnice.

Teško slušno oštećeno dijete iste dobi kasnije razvija govor pa treba učiti čitati na govornom materijalu koji je prilagođen njegovom stupnju razvoja govora kako bi moglo razumjeti i izgovoriti ono što čita.

J. N. Lalanda u svojoj knjizi *L'apprentissage de la langue écrite*, (L 74) u kojoj se zalaže za analitičko-sintetičko učenje čitanja i glasno izgovaranje prilikom čitanja tvrdi da izgovaranje pomaže procesu čitanja, isto kao i što čitanje potiče izgovaranje. On piše o djelomičnom paralelizmu neuralnih tokova koji nastaju kad dijete ponavlja i uči prve riječi ili kad čita i identificira pisane znakove.

Do zaključka da čitanje pomaže strukturiranju izgovora djeci koja u tome imaju osobite teškoće uvjerili smo se u praksi svi mi koji radimo s takvom djecom.

Dijete čitajući ono što mu raščlanjujemo u vremenu - vidi raščlanjeno u prostoru, što pomaže perceptivnoj obradi primljenog audioverbalnog signala, drugim riječima analizi, sintezi i reprodukciji tog signala.

Eto zbog čega "našem djetetu" prije negoli onome uredna sluha budimo zanimanje za svijet pisanih znakova, za simbole i grafeme, eto zašto u slikovnici čiji je cilj pomoći djetetu progovoriti, dajemo priliku da bude i početnica.

"Naše dijete" tako često čita ono što uči izgovarati, pa čitanjem i izgovaranjem ulazi u govor. To se pokazalo korisnim i mogućim za mnogo djece za koju se smatralo da im je razviti oralni govor nemoguće!

Pisanje je teže od čitanja pa s njime započinjemo tek onda kad možemo. Ali radimo s djetetom na tome da se i za to osposobi raznim predvježbama, a posebno onima kojima mu pomažemo da nešto zapazi i dopuni na našem crtežu.

Dođe se služimo pridruživanjem kartica (cedulja sa slikom i cedulja s tekstom) ili slaganjem riječi od cedulja na kojima su ispisani pojedini slogovi, a kasnije pojedina slova.

Ako smo u svijet grafema krenuli preko simbola za slogove, dijete će ih ranije moći uspješno percipirati. No u praksi simbolima se služimo samo kratko vrijeme i to samo s djecom koja imaju najveće teškoće. Vrlo ih brzo, obično kad djeca nauče izgovorno strukturirati prvih desetak riječi, napuštamo i zamjenjujemo pismom.

Činjenicu da je strukturiranje izgovaranja "našem djetetu" lakše uz čitanje, naime da lakše nešto uspješno izgovori kad to izgovara čitajući, možda treba zahvaliti drugoj činjenici, naime, da je tom prilikom angažirano šire područje u mozgu, jer je zbog prostornog smještavanja slova aktivirana i desna hemisfera, o čemu svjedoče proučavanja Roger W. Sperryja (L 76).

Dakako, svaki će učitelj sam odlučiti je li potrebno dijete uvoditi u čitanje i pisanje (slaganje), kada i kako će s time započeti, te kako će prilagoditi način rada mogućnostima i teškoćama djeteta kojeg uči.

U prilogu koji slijedi želimo dati samo neke ideje i prijedloge za dodatne vježbe.

Mnoga će djeca uz "slikovnice" precrtavanjem i prepisivanjem i bez naše velike pomoći naučiti čitati. Bit će dosta da im sličice precrtamo ili fotokopiramo i nalijepimo na cedulje, a tekst na druge i da im upriličujemo vježbe pridruživanja slike i teksta koji učimo, te da ih motiviramo i potaknemo na precrtavanje i prepisivanje u bilježnicu.

Djeci koja budu za to više zainteresirana ići će to lakše. Slikovnica će u tome pomoći zato što je u njoj sadržana fonetska progresija postupno dozirane zahtjevnosti, ono što dijete čita u početku je vokal ili slog vezan za značenje, a zatim riječ ili rečenica. No kako ta veća fonetska struktura sadrži u sebi one manje poznate od ranije, dijete je uspijeva vrlo lako pročitati. Osim toga ono će lakše, a inteligentnije dijete čak i samo doći do njene analize i sinteze.

Npr. dijete usvaja izgovor MA, oponašajući njeno glasanje uspput pamti i grafem (sliku tog sloga), što zatim olakšava izgovor i čitanje riječi MAMA.

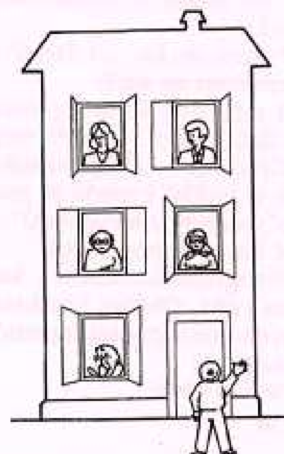
Ili drugi primjer. A se usvaja uz usklik radosti uz sliku - došla je mama; U kao usklik negodovanja uz sliku loptom razbijenog prozora; TO kao onomatopeja uz sliku - dječak lupa u bubanj. Sve to olakšava kasnije izgovor i čitanje riječi AUTO (A-U-TO).

Ilustrirane fonomotorne igre također pomažu povezivanju izgovora s grafemom i strukturiranju dvaju slogova u novu dvosložnu riječ. Npr. TA - TA TATA, AM - PA LAMPA (PROGOVORI 1).

Postojeće ilustrirane fonomotorne vježbe pomoći će nam stvarati, izmišljati nove. Tako od vježbe *pa-pa-ba,* kad dijete bude učilo imenovati ukućane, možemo stvoriti novu, pa koristeći i sliku i pokret i pismo naučiti dijete složiti tri riječi u jedan izričaj.

Na slici je kuća s pet prozora na kojima su ukućani (otac i majka, djed, baka i mačka), pred kućom je dječak koji pozdravlja jer ide u školu. Učimo dijete da osobe pozdravlja s papa! Ba!, a mačku samo s Ba! imenujući ih zatim svaki put.

Slika 60.

Ceduljice s tim natpisima pridružujemo pod prozor svakom. Zatim zatvaramo prozore i učimo izgovarati pomažući se čitanje, čitavu vježbu napamet. Ona glasi:

Pa-pa! Ba! Mama!
Pa-pa! Ba! Djedo!
Pa-pa! Ba! Tata!
Pa-pa! Ba! Baka!
Pa-pa! Maca!

Dijete treba na kraju bez predloška naučiti izgovarati čitavu vježbu napamet.

Dakako, možemo kombinirati da kuća ima više prozora i stanara i izmišljati drugačije vježbe.

Prvo globalno čitanje

Najmanji fonetski oblici koje dijete usvaja su vokali i slogovi sa značenjem usklika i onomatopeja. Oni su u slikovnici prikazani u situaciji koja im daje značenje uz grafem koji se nalazi na istoj stranici.

Slika 61.

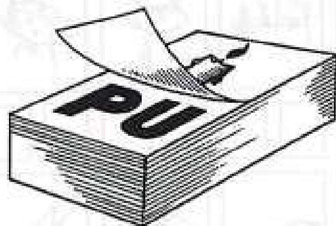
PO	TO	TA	DA	PU	PI-PI
I	U	A	O	E	NE
MA	MU	VA	PA	KO	GA
BA	PA-PA	OP	AM	TU	LA

Djeca obično jedno i drugo precrtavaju u svoju bilježnicu. Želimo da dijete, koje ih je naučilo izgovarati i povezivati sa značenjem, nauči i prepoznavati te grafeme da bi nam kasnije mogli poslužiti za strukturiranje većih fonematskih oblika. Vježba kojom to postižemo sastoji se u odvajanju slike od teksta i njihovom ponovnom pridruživanju.

Uzimamo zato obično neki mali blok (po mogućnosti privlačnih korica) pa na jednom listu crtamo, a na drugom ispisujemo tekst. Dijete tako svaki put vidi samo jedno. Ono lista i čita. Kad nauči donekle, istrgnemo listove sa slikama i pokušamo da čita samo tekst. Zatim istrgnemo i listiće s tekstom i dijete ih uspješno sparuje na stolu. (Listić sa slikom i listić sa slogom.)

Izrađujemo veće cedulje za rad u grupi. Igramo razne igre sparivanja slike i teksta kao "memory" i "Crni Petar" zahtijevajući da dijete imenuje svaki put ono što je dobilo ili otkrilo.

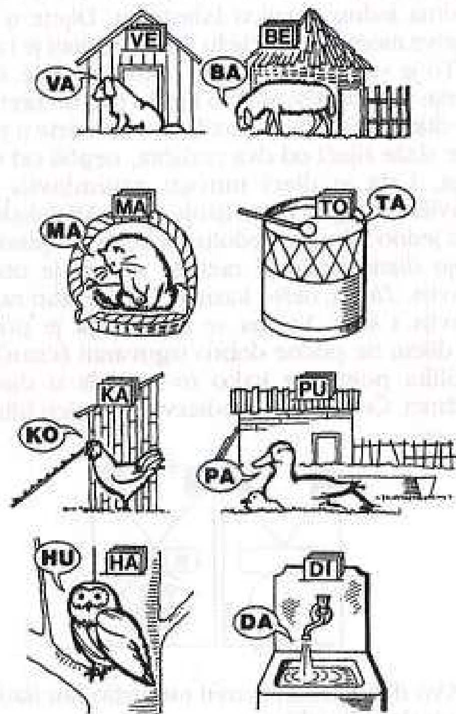
Slika 62.

Slagarica za slogove

Stvaramo slagaricu za slogove koje je dijete naučilo i učimo nove da bi od njih slagali prve dvosložne riječi. Uzimamo na početku nekoliko suglasnika, obično sa svim vokalima u otvorenim slogovima. Ne moramo uzeti ni sve vokale, ako ih dijete još ne izgovara dobro i ako s njima još ne

Slika 63.

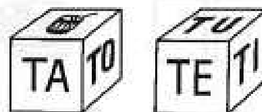

strukturiramo riječi. Svaki suglasnik treba imati svoju kuću. Djeci se sviđa da svatko u svojoj bilježnici ima jednu takvu slagaricu. Nju je lako izraditi. Sastoji se od džepova u koje se umeću cedulje sa slogovima. Za rad u razredu kućice su na većem kartonu. Oblik kuće i životinja ispred kuće povezani su s onomatopejom uz koju je dijete usvojilo taj glas. Tako npr. u kućici za MA MO MU ME MI stanuje mačka, a u kućici za VA VO VU VE VI pas. Za TO TA TU kućica je u obliku bubnja jer je dijete uz njega pridružilo izgovor TO, a za seriju DA DO DU kućica je u česmi, jer se uz pipu i kapanje vode pridružilo DA.

Kad treba složiti riječi od slogova, dijete ih traži u odgovarajućim džepovima, a sličice mu pomažu da ih lako pronađe. Ponajprije smo slagali riječi: mama, tata, baba, beba, dedo, voda, Dado, Tomo, koka, kada, kava, deva, tava, vata... Dijete dakako prije toga treba naučiti čitati te slogove.

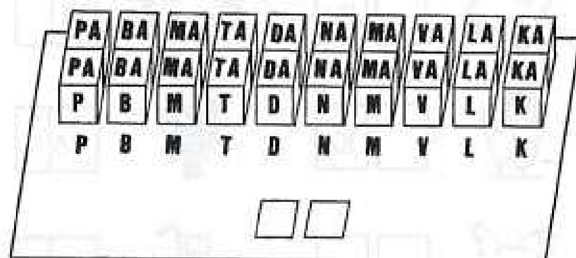
Osim ovakve slagarice prikladne za bilježnicu i flanelograf, za rad na stolu, kućice mogu biti napravljene kao kutije, a slogovi mogu biti ispisani svaki na jednoj kockici, ili svi na istoj kocki. U drugom slučaju u svakoj kutiji nalazi se samo po jedna kocka.

Slika 64.

Kasnije obično radimo i sa samim kockama, bez kućica. Kocke tada slažemo tako da je na vrhu slika kućica (isto kao i na plosnatoj slagarici) po kojoj dijete raspoznaje gdje će potražiti slog koji valja naći s obzirom na početni suglasnik. Na primjer, na kocki za T na gornjoj plohi bit će slika bubnja uz koji smo u početku povezali izgovor TO (i dobili glas T) ili samo slovo T, a na drugim plohama te kocke slogovi (TA TO TU TE TI).

Slika 65.

Djetetu zadamo riječ koju mora složiti tako da mu je kažemo i pokažemo na slici, a ono mora otkriti od kojih je slogova sastavljena, koji je slog prvi a koji drugi, pa te slogove pronaći i sastaviti u riječ. U početku mu olakšavamo vježbu time da mu dajemo u ruku te dvije kocke; ono samo odlučuje koji slog dolazi prvi, a koji drugi. Kasnije mu dajemo da bira između nekoliko kockica, pa tek onda koristimo slagaricu.

Rukovanje kockama djetetu je zanimljivije negoli kartončićima. Važno je samo u tom radu s kockama strogo paziti na način slaganja. Kocke na stolu stoje uvijek na istom mjestu sa slikom prema gore (za isti konsonant možemo imati i dvije kocke). Određeno je i mjesto na kojem se slažu dvije izabrane kocke. Slog koji se prvi izgovara treba doći (s kockicom) s lijeve strane stola u određeni kvadratić, a slog koji dolazi iza prvog valja pridružiti u drugi kvadratić (s kockom koja dolazi s desne strane stola).

Ovaj rad s kockama koristi se obično samo u početku dok dijete ne počne s lakoćom slagati riječi. Obično radimo samo s malo kocaka (i malo suglasnika) odjednom.

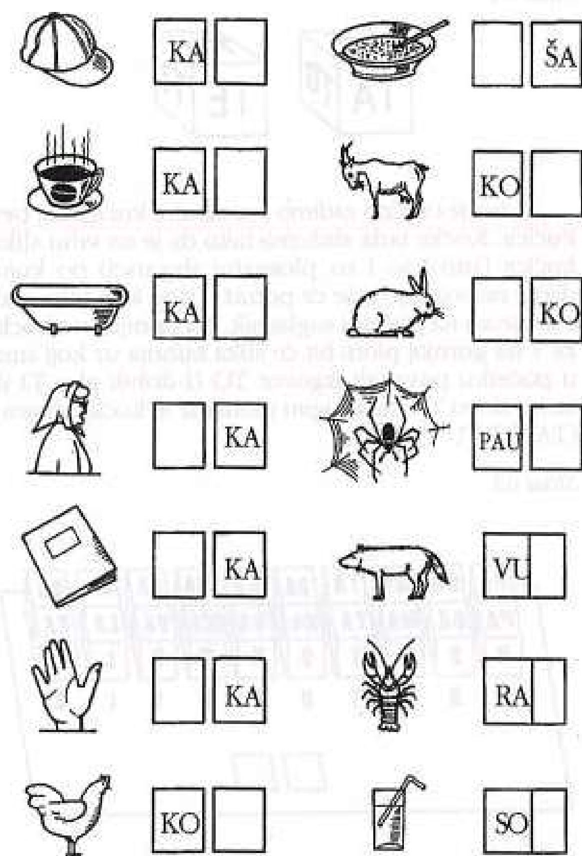
Kad dijete sastavi neku riječ prepisuje ju u bilježnicu.

Neki prijedlozi za vježbe uz slagaricu za slogove i vježbe u djetetovoj bilježnici

Vježba 1.

Pomoću cedulja iz slagarice ili kocaka dijete uz sliku slaže riječ ili dopunjava slog koji nedostaje.

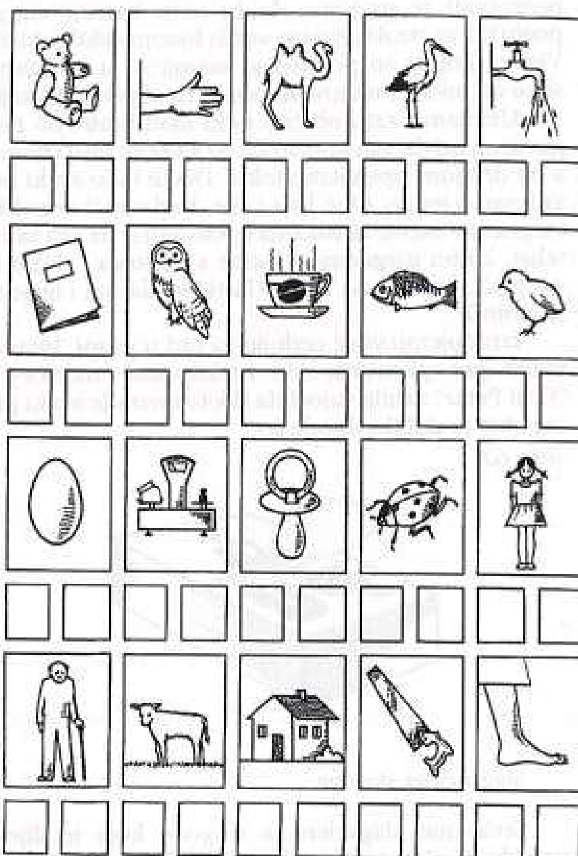
Slika 66.

Vježba 2.

Dijete za domaću zadaću dobiva ovakve vježbe. Svaka slika crta se na jednoj stranici tako da svaka vježba zauzima jednu stranicu bilježnice. Dijete ispod slike pomoću slogovne slagarice slaže riječ, zatim je čita - izgovara i prepisuje (ako može).

Slika 67.

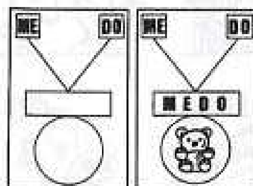
Vježba 3.

Za vježbe početnog čitanja, pisanja i izgovaranja prikladne su vježbe u kojima se riječ sastavlja od slogova koje djetetu zadajemo. Svaki zadatak zauzima jednu stranicu bilježnice. Dijete u prazne krugove mora ispisati cijelu riječ, pročitati je i nacrtati.

To je vrlo dobra vježba i djeca je vole. Opet se najprije uzimaju dvosložne riječi s dva otvorena sloga koje dijete poznaje. Zapazili smo da dijete u početku lakše slaže riječi od dva različita, negoli od dva ista sloga, i da je djeci mnogo zanimljivija vježba sastavljanja negoli rastavljanja riječi. Ali dakako treba raditi jedno i drugo. Cedulja na kojoj je ispisana riječ, i koju dijete poznaje razreže se, pa je ono opet sastavlja. Zatim, nešto kasnije, isto se tako rastavlja i sastavlja i slog. Vježba se samo dok je potrebno, dok dijete ne počne dobro izgovarati (čitati).

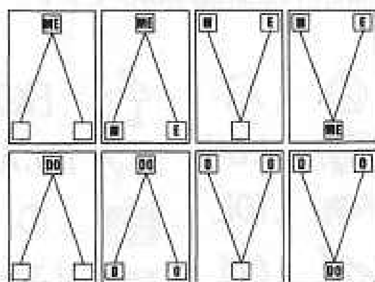
Slika pokazuje kako to izgleda u djetetovoj bilježnici. Četverokut predstavlja stranicu bilježnice.

Slika 68.

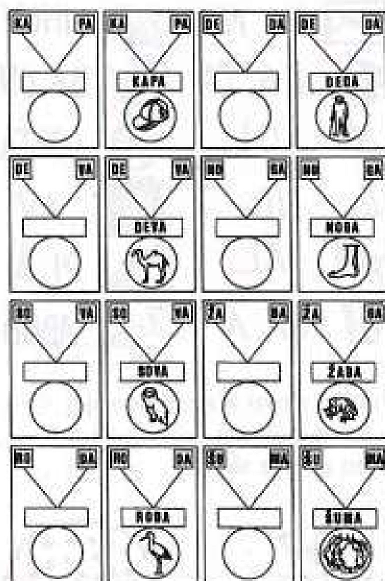

Ako dijete ne zna crtati možemo mu dati sličice da ih izabere i nalijepi.

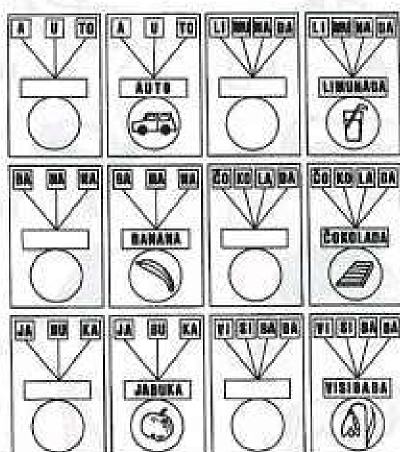
Slika 69.

Slika 70.

Slika 71.

Svaki četverokut predstavlja jednu stranicu bilježnice. Na lijevoj nastavnikov zadatak, a desno djetetovo rješenje zadatka.

Prvo se vježbaju dvosložne, pa trosložne i četverosložne riječi sastavljene od otvorenih slogova, a zatim i druge u kojima je zbog zatvorenih slogova i suglasničkih skupina zadatak otežan. Npr. vježbamo: haljina, cipela, čarapa, maramica, prikolica, kukavica, a zatim: poplava, uzbuna, sladoled, toplomjer, narukvica, ogrlica i slično.

Pomoć zapamćivanju slova - pridruživanje glasa grafemu

Iste sličice koje su ranije poslužile pridruživanju nekog izgovora značenju, moći će poslužiti pridruživanju tog izgovora grafemu, one sliče slovu i/ ili predstavljaju riječ koja tim slovom počinje. Bit će posebno korisno djeci koja u tom pridruživanju budu imala teškoće. Te sličice i ta slova bit će djeci prvi korak u početnom čitanju i pisanju. A čitanje i pisanje bit će istoj djeci ujedno pomoć utvrđivanju izgovora pojedinih glasova i slogova te pomoć izgovornom strukturiranju pojedinih izričaja.

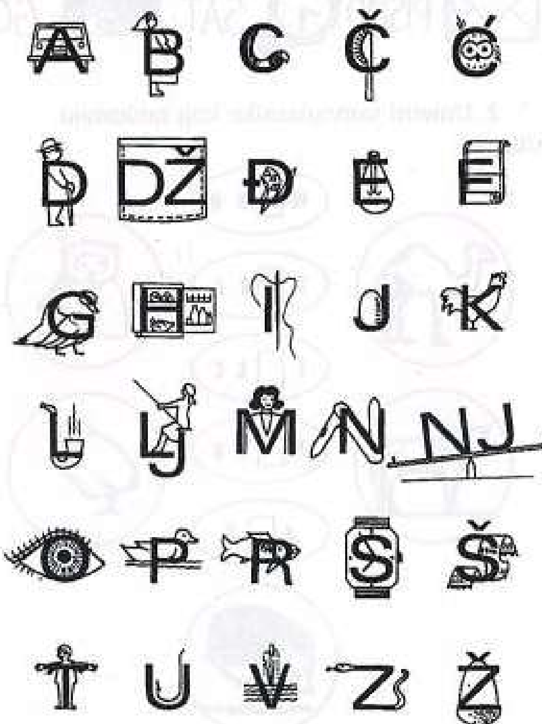
Slike koje će se koristiti bit će, prvo slike onih situacija i radnji uz koje je neki glas bio izazvan izolirano u obliku usklika ili onomatopeje, slike uz koje smo učili izgovarati vokale i neke konsonante. Tako slika djetetu koje se veseli "a", koje plače "i", koje doziva "o", pljune uz "p2, slika djeteta koje se tuži na bol 2m", slika prometnika koji zviždi "f2" slika vode koja naglo izlazi iz pipe "š" itd.

No za zapamćivanje nekog slova moći ćemo koristiti i slogove koji oponašaju glasanje neke životinje i sličicu uz koju je dijete to glasanje naučilo. Osim toga i riječi u kojima se taj glas nalazi u inicijalnom položaju, a koje dijete dobro izgovara i poznaje.

Sama slika može sličiti slovu. Evo nekoliko primjera koji će to najbolje ilustrirati:

M MAMA
T TATA (raširio je ruke jer mu sin trči ususret)
B BABA
D DEDO
P P (nepristojno pljuje)
V VUK
K KOKA
J JAJE
Z ZMIJA
N NE
C CRV
R RIBA ili RODA

Slika 72.

Glasovna analiza riječi

Prilazimo analizi u kojoj dijete treba otkriti od kojih se glasova sastoji riječ i kojim se slovima oni prikazuju. Koristimo sličice riječi koje je dijete naučilo dobro izgovarati pa ih uz sliku ispisujemo velikim tiskanim slovima. Dijete dobiva zadatak da potraži i zaokruži tako da uz njih ispisujemo riječ, ali neko slovo izostavljamo pa ga dijete treba nadopuniti.

Evo primjera nekoliko takvih vježbi.

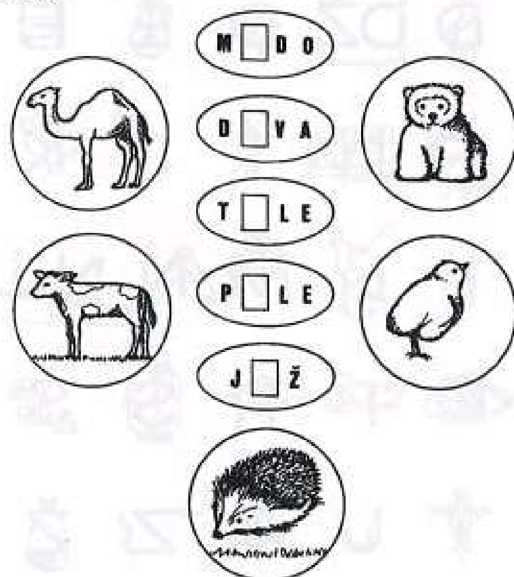
1. Potraži i zaokruži slovo "b, p, s".

Slika 73.

2. Umetni samoglasnike koji nedostaju.

Slika 74.

1. Potraži i zaokruži slovo "s, š, z".

Slika 75.

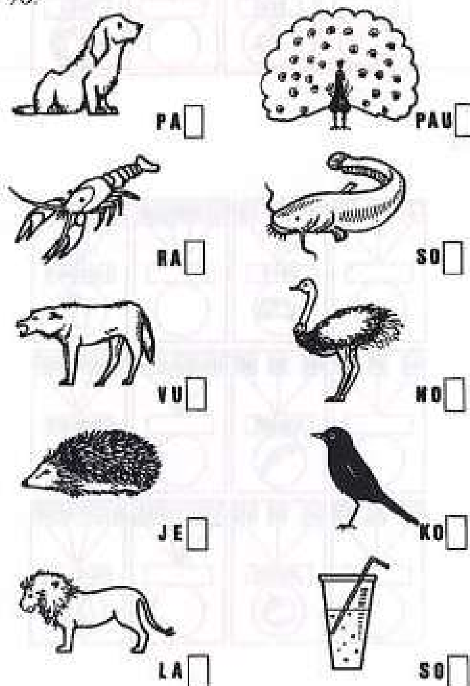

2. Umetni slovo koje nedostaje.

Dopuni slovo koje nedostaje!

Dopuni zadnje slovo.

Slika 76.

Tako možemo uz druge sličice analizirati krajnji suglasnik i u riječima: noj, dim, sol, sir, pod, peć, zub, nos, pet, šal, nož itd.

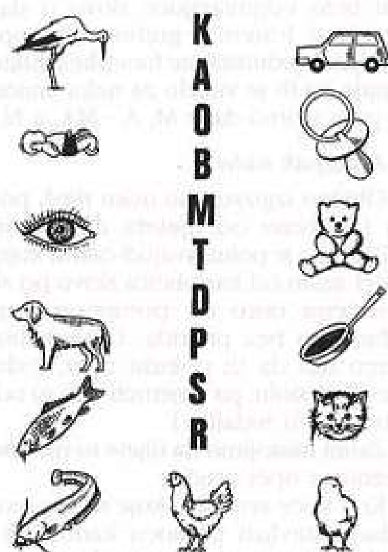
Kojim slovom započinje ova riječ?

Spoji olovkom sliku i slovo!

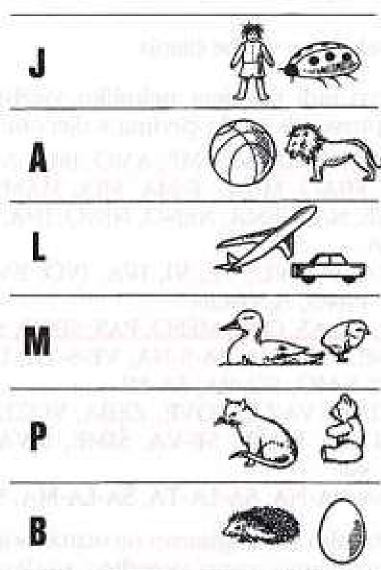
Kojim slovom započinje ova riječ?

Dijete treba crtom spojiti riječ i glas kojim ona započinje.

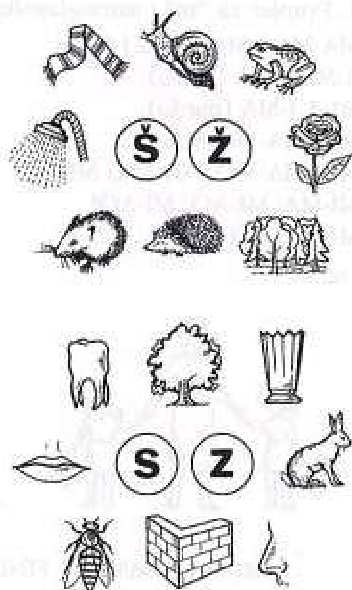
Slika 77.

Slika 78.

Slika 79.

Koja riječ počinje slovom ......? Da li je dobro složeno?

(Djeca vole ovakve zagonetke u kojima treba ispravljati tuđe pogreške.)

Korištenje fonomotornih ritmičkih vježbi uz čitanje slogova za vježbu izgovora

S djecom koja imaju većih teškoća pri realizaciji izgovora samoglasnika ili slogova, ili pri povezivanju izgovora i grafema radimo ovakve vježbe, prije negoli počnemo koristiti slogovnu slagaricu.

Slušanju i izgovaranju pridružujemo čitanje slogova, ali i pokret i ritam, a (kod lakše slušno oštećene djece) često i neku jednostavnu melodiju. Nekad i različitim bojama ili oblicima podmetača na flanelografu pomažemo međusobnom razlikovanju samoglasnika, dok njegovom veličinom možemo sugerirati trajanje. Slogovi (odnosno vokali) koje dijete lakše izgovara izmjenjuju se na početku vježbe, a onaj kojeg dijete teže izgovara ostavlja se obično za kraj, radi poticaja, a i zato da bi se na njega privukla djetetova pažnja i da ga eventualna potreba ponavljanja zbog korekcije ne bi demotivirala.

Npr. dijete teško izgovora glas "i". Da postigne njegov dobar izgovor mora se dobro kontrolirati i paziti.

Evo primjera vježbi koje ćemo s njime raditi, odabravši suglasnik s čijim izgovorom nema problema.

VA-VA VA-VA
VO VO
VA-VA VA-VA
VI

ili

SA-SA SA-SA
SU SU
SA-SA SA-SA
SI

ili

PO-PO PO-PO
PE PE
PO-PO PO-PO
PI

Koristimo ovaj ritam

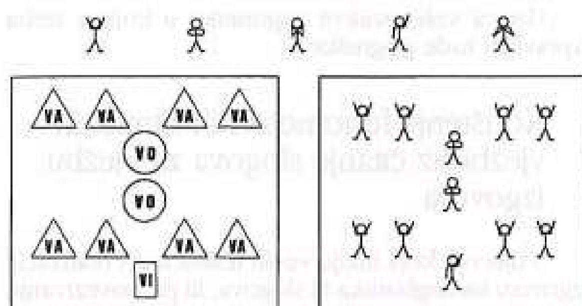
U radu s djecom koja imaju bolje ostatke sluha možemo koristiti i neku vrlo jednostavnu melodiju, npr. ovu:

do do do do mi do
mi mi re re do

Variramo slogove zadržavajući isti ritam i melodiju dulje vrijeme. Zatim slogove upisujemo na ploču ili apliciramo na flanelograf. Istu vježbu ponavljamo s time da djeci prije izgovora svaki put pokažemo napisani slog kojeg trebaju izgovoriti. Djeca zatim prepisuju vježbu u svoje bilježnice, kako bi mogla kod kuće vježbati.

No ti oblici koji mogu biti i podmetači za grafem mogu oblikom podsjećati na vokal koji se nalazi u slogu, npr. za va va va va vo vo, va va va va vo, vježba na flanelografu može izgledati ovako.

Slika 80.

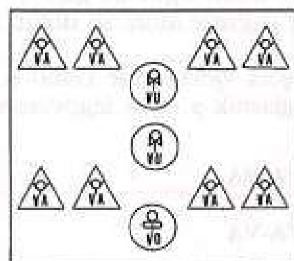

Oblici obzirom na različitost samoglasnika koje predstavljaju mogu se razlikovati i bojom. Oni su veliki da bi u njih mogli aplicirati grafem sloga, odnosno ako radimo na ploči upisati ga. No od toga svega djeci možemo najbolje pomoći pokretom i ona ga najviše vole.

No i taj pokret možemo nacrtati da ga djeca precrtaju u svoje bilježnice i da ih crtež kasnije ... Ako smo za pojedine samo-

za "a" "o" "u" "i" "e"

Slika 81.

Obično ističemo svaki put ono na što želimo privući djetetovu pažnju i što želimo korigirati. Kad dijete postigne dobar izgovor ove vježbe služe za stvaranje djetetove osjetljivosti na ritam.

Slikovna slagarica za slova

Pomoću simbola, a zatim slagarica za slogove pomogli smo djetetu čitati i slagati (i izgovarati) prve riječi sastavljene od dva otvorena sloga. Da bi nam čitanje, slaganje i pisanje moglo i dalje pomagati pri strukturiranju izgovora govornog gradiva moramo prići učenju pojedinih slova - analizi i sintezi pojedinih riječi, što je mnogo teže.

U tome nam može pomoći nova slagarica u kojoj su pojedina slova napisana na kartončićima. Za svako slovo postoji spremište (džep) kojeg označava djetetu poznata slika vezana za taj glas. To je često ona koja je ranije pomogla osvještavanju njegovog izgovora, a sada u novoj ulozi treba pomoći njegovom povezivanju sa slovom.

Obično se napravi jedna velika slagarica za rad u grupi i mala u veličini knjige za svako dijete.

Kako se sva slova ne uče najedanput broj džepova može postupno rasti. Počinjemo s glasovima koje je dijete dobro naučilo izgovarati, samoglasnicima i suglasnicima koji se pri izgovoru dadu produžiti. Učimo djecu da kad izgovorimo te glasove nađu brzo odgovarajuće slovo u slagarici, nauče povezivati fonem i grafem. Od poznatih slova sastavljamo jednostavne fonetske strukture koje dijete poznaje jer ih je vezalo za neka značenja. Dakako, kao prvo učimo da je M, A - MA, a M, O - MO itd.

Postupak rada

Obično izgovorimo neku riječ, pokažemo je na slici i tražimo od djeteta da je i ono izgovori. Analiziramo je pokušavajući otkriti koje je prvo slovo slažući zatim od kartončića slovo po slovo. Onda je dijete čita tako da povezuje pojedina slova međusobno bez prekida. Izmiješamo kartončiće i dajemo mu da ih pokuša opet, sada samostalno, sastaviti na stolu, pa umetnuti u za to određen prostor u slovarici (u redalicu).

Zatim nastojimo da dijete tu riječ prepiše u svoju bilježnicu i opet pročita.

Kod kuće sve riječi koje su napisane u bilježnici vježba sastavljati pomoću kartončića u slagarici i pravilno izgovarati. Zatim pokušavamo diktat.

Tako dijete, obično šestogodišnje, vršeći analizu i sintezu počinje "zapravo" čitati i pisati.

Neke prve vježbe čitanja

Evo radi primjera nekoliko vježbi čitanja koje smo provodili među prvima s djecom:

M, AM, MA, MU, ME, AMO, IMA, AO, AU, MAO, MAU, MIAO, MIAU, E-MA, MIA, MAMA

NE, NA, NEMA, NENO, NINO, INA, ANA, NEMA, NAMA

VA, VO, VU, VE, VI, IVA, IVO, EVO, EVA, AV, VAU, VINO, A-VI-ON

S, SA, AS, OSA, MESO, PAS, SIMO, SAVA, SUHO, U-S-NE, VE-S-NA, JA-S-NA, VE-S-TA, LA-S-TA, U-S-TA, PI-S-MO, SO-BA, SA-MI

ZIMA, VAZA, ZOVE, ZEBA, VOZI, U-Z-MI

ŠUMA, MAŠE, SE-VA, ŠIME, ŠIVA, UŠI, UHO, SAŠA itd.

BA-NA-NA, SA-LA-TA, SA-LA-MA, SLA-DO-LED.

Dakako sve te glasove ne učimo odjednom. Tako npr. uzimamo samo pojedine suglasnike i samoglasnike i na početku uz ilustracije sastavljamo malo štivo.

1. Primjer za "m" i samoglasnike

MA-MA I-MA E-MU I MI-U.

E-MA I-MA (bebu).

MI-A I-MA (medu).

MI I-MA-MO MA-MU.

MI I-MA-MO I (macu) MI-MU.

MI-MA: MI-AO, MI-AO!

MI-MA: AM-AM.

Slika 82.

MI-MA: MMMMM, FINO!

2. Primjer za samoglasnike i suglasnike: M, V, J, N, P (uz sliku zeca koji je donio jaja)

Slika 83.

OVO ... JAJE E-VI. OVO ... JAJE E-MI.
OVO ... JAJE A-NI. OVO ... JAJE MA-JI.
OVO ... JAJE PA-VI. OVO ... JAJE I-VI.

3. Primjer za samoglasnike i suglasnike: M, V, P, B, T, N, Š i L

LE-LA, MI-LI i LE-O
LE-LA VO-LI (macu) MI-MU.
MI-MA JE MA-LA.
LE-O NE VO-LI MI-MU. LE-O VO-LI PI-LE.
MI-LI NE VO-LI NI MI-MU NI PI-LE.
MI-LI JE MA-LI. MI-LI SE BO-JI.
MI-LI VO-LI LA-VA, LOP-TU i BA-LON.

Djeca u početku lakše čitaju kada su riječi crticama rastavljene na slogove, kao u ovim vježbama.

Slika 84.

4. Primjer za govorne vježbe uz kombiniranje čitanja i crteže

Igre naloga kao vježba čitanja i razumijevanja

Naloge piše nastavnik ili djeca uz njegovu pomoć. Najbolje je da svako dijete napiše jedan nalog. Zatim se oni stavljaju u vrećicu. Djeca jedno po jedno izvlače cedulju i izvršavaju nalog.

Može se igrati i tako (ako djeca znaju čitati imena) da sami traže svoju cedulju ili da im cedulje dijeli dijete koje se izabere za poštara.

Da bi bilo lakše nalozi su djelomično napisani, a djelomično nacrtani, pa te cedulje mogu izgledati ovako:

Slika 85.

STAVI	NA
STAVI	NA
STAVI	U
STAVI	NA
STAVI	U
STAVI	U
STAVI	U
STAVI	U
STAVI	OKO
STAVI	IZA

Govorne vježbe uz kombiniranje pisanja i crteža

Za uvježbavanje izričaja kojima dopunjujemo jednostavnu rečenicu koristit ćemo razne igre, sličice i didaktički materijal.

Kada dijete počne pisati, moći ćemo kombinirati pismo i sliku.

Tako se za učenje padežnog nastavka uz akuzativ (izravni objekt) subjekt i predikat mogu napisati, a objekt nacrtati da bi se dijete pravilnog oblika te riječi i padežnog nastavka dosjetilo samo.

Da bi djeci bilo zabavnije, koristili smo se vježbama kojima smo u srednjem krugu napisali rečenicu: "Ja volim jesti." Oko njega smo poredali krugove u koje je dijete nacrtalo hranu koju voli, a zatim ju samostalno imenovalo i upisalo.

Slično sam radila i s pitanjima koja bih upisivala u srednji krug. Npr.: "Koga voliš?, ili: Što imaš doma? (misleći na igračke), ili: Što imaš u torbi?, ili: Kome ćeš dati bombone?, ili: "Što voliš jesti?."

Za djecu koja ne znaju pisati u srednji smo krug ucrtali simbol koji je dijete podsjećao na pitanje, a ono ništa nije pisalo nego samo crtalo i govorilo.

Dijete upisuje:

seku / tetu / djeda — Koga voliš? — mamu / tatu / baku

Dijete crta:

varivo / bananu / jaje — Što voliš jesti? — krušku / meso

Što jede kokoš (ili mačka)? Kome crtaš čestitku (ili za koga crtaš čestitku)? Čime se voziš? Od koga si dobio dar za rođendan? S kime se igraš? Kome ideš na rođendan? Kakvoga bi kućnog ljubimca volio imati? Kome (ili kamo) ideš u nedjelju?

Djeca vole vježbu u kojoj u srednji krug ucrtamo životinje koje netko lovi, a u krugovima okolo - životinje lovca. Onda djeca povlače crte i spajaju lovca sa žrtvom. Primjerice, u srednjem su krugu nacrtani žaba, muha, riba, miš, pile, janje, a u krugovima uokolo patka, mačka, lisica, vuk, pauk, roda ...

Kada dijete poveže krugove slažemo tročlane proširene rečenice. Vrlo rano u raznim igrama kojima vježbamo imenovati razne stvari i živa bića imamo priliku vježbati pitanja: Tko je to?, ili: Što je to?

Budući da dijete, kad preuzima našu ulogu, ne zna koje pitanje kada mora upotrijebiti, pomažemo mu na sljedeći način. Prije no što počnemo postavljati pitanja, kartončiće sa slikama razvrstamo u dvije skupine: "živu": nad kojima postavimo oznaku da jedu, ili gledaju, spavaju i hodaju, te "neživu": koji to ne rade. Da bismo to označili, upotrebljavamo sljedeće simbole:

Slika 87.

Zanimljivo je da su mi neka djeca kada su učeći gramatiku trebala poslije naučiti u školi pojmove "živo" i "neživo", tvrdila da to već znaju, da su to već ranije učila i po sjećanju nacrtali sliku koju su crtali u vrtiću.

Kalendar

Vrlo rano dijete počinje brojiti dane. To radi očekujući nekoga tko će doći, najčešće mamu ili tatu, baku itd. Prstima i žmitenjem pokazuje da će spavati jedan, dva ili tri puta, a onda će taj netko doći. Pojam SUTRA bit će prvi koji ćemo mu osvijestiti upravo putem spavanja.

Dijelove dana povezat ćemo s ustajanjem, spavanjem i obrocima. Dane u tjednu objasnit ćemo mu uz pomoć sedam kartončića poredanih jedan ispod drugoga. Na prvih pet nacrtane su slušalice, a na zadnja dva precrtane. Ta zadnja dva dana su subota i nedjelja, kad ne dolaze u vrtić slušati. Do svakoga kartončića desno se može dodati slika jednog ili dva djeteta koji su tog dana redari. Djeca će zapamtiti i početi brojiti dane u kojima se istog dana uvijek nešto isto događa. Npr., četvrtkom jedu palačinke, srijedom se u parku ljuljaju .... . Isto tako, moći će steći pojam o izmjenama godišnjih doba i mjeseci, prema nekim događajima koji se svake godine ponavljaju. Bit će najbolje budemo li ih obilježavali na posebnom kalendaru koji će ostati u učionici vrtića tri ili četiri godine, dok djeca ne krenu u školu. Na zidu ili većem panou (npr. 2 x 2 m) u sredini će biti krug s kazaljkama, razdijeljen na četiri dijela. Na njemu ćemo označavati godišnje doba. Okolo će biti dvanaest bijelih papira, ispod kojih će biti slike, a otkrivat ćemo ih svaki mjesec, počevši od rujna kad počinje škola. Njega možemo označavati učionicom i grožđem, listopad žutim lišćem, studeni kestenjarom, prosinac božićnim drvcem, siječanj sanjkanjem, veljaču karnevalom, ožujak visibabama, travanj pilićima i bojenjem jaja, svibanj rascvjetanim voćkama i majčinim danom, lipanj jagodama i trešnjama, srpanj krajem škole i žitom, kolovoz praznicima (kupanjem i slikom djece koja sjede na travi i jedu lubenice). Važno je da na slici ne bude previše pojedinosti, nego da se ističe jedan motiv. Dijete će sljedeće godine promatrajući kalendar te događaje očekivati.

Na istom kalendaru možemo iglicom i zastavicom (na kojoj je nacrtana torta s imenom djeteta) označiti dječje rođendane ili druge značajne događaje koje očekujemo. Za rođendane možemo napraviti poseban kalendar tako da rođendan svakoga djeteta bude označen na kartončiću imenom, tortom i brojem svjećica (koje se oboje na rođendan), pa svako godišnje doba ima onoliko torti koliko djece u tom razdoblju slavi rođendan.

Bilježenje napretka

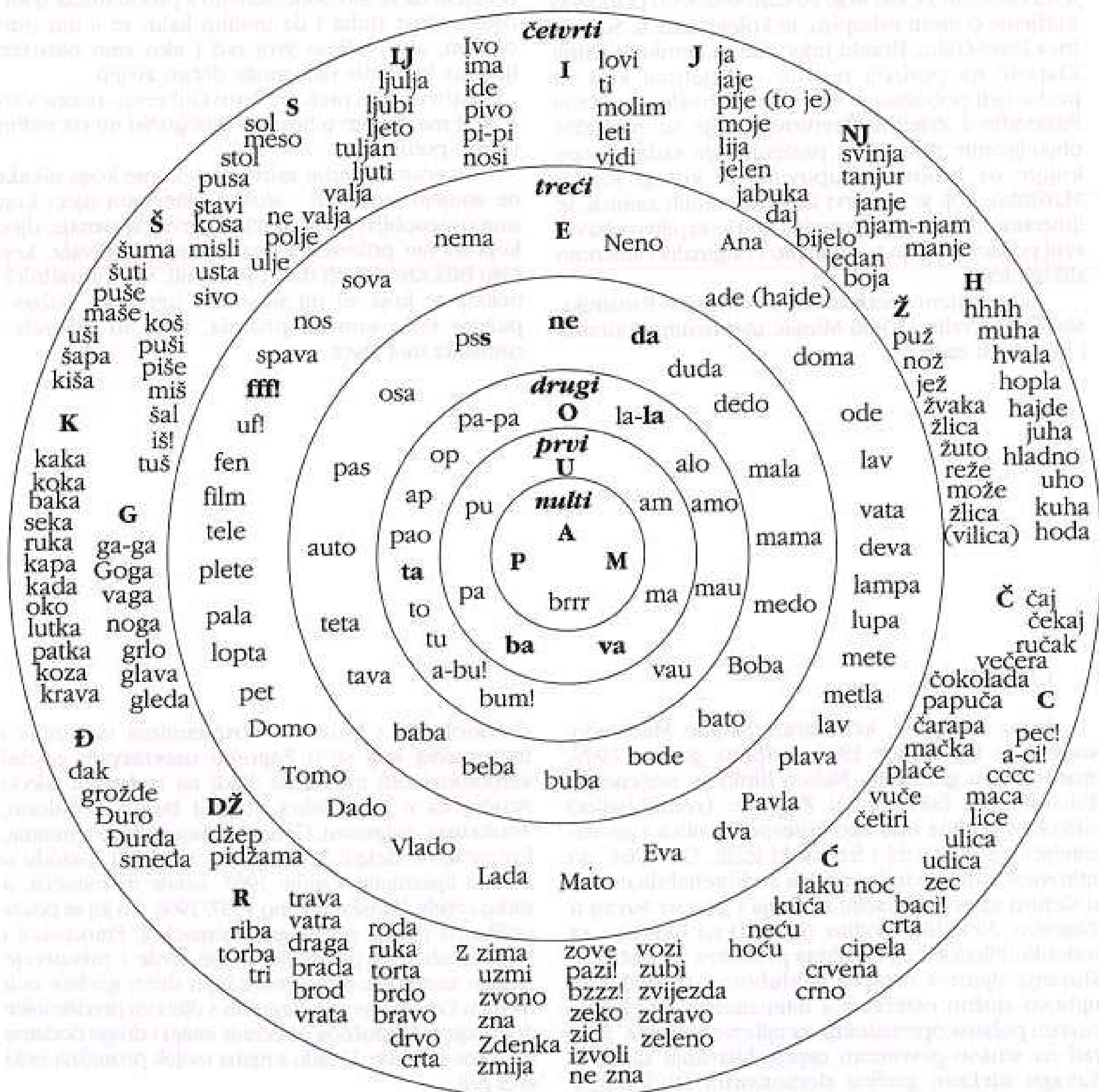
Budući da je svako učenje individualan proces, napredak svakoga djeteta bit će različit.

Preporučujemo da bilježite njegov napredak. Bilježnica u koju ćete crtati i zapisivati sve što je dijete naučilo bit će poticaj vama, vašem učeniku i njegovim roditeljima jer ćete kasnije iz njih moći vidjeti odakle ste krenuli i na neki će način biti slika djetetova uspjeha.

Nove riječi možete bilježiti i na većem kartonu, slično kao na slici 81. Zaokružite ono što ste postigli u određenom vremenskom razdoblju.

To isto možete i snimiti na kasetu na koju, uz učenje novih glasova i bogaćenje rječnika, možete snimiti i mnoge druge podatke. Kaseta će vam čuvati podatke o kakvoći djetetova glasa, artikulaciji, mogućnosti oponašanja ritma i intonacije, ponavljanju vašeg izričaja uz promatranje izgovora ili samo na temelju slušne percepcije, njegovoj mogućnosti opisivanja neke slike, prepričavanja ili spontanog odgovaranja na vaša pitanja.

Slika 87.

Zahvala

Rukopis je nastao kao rezultat moje dugogodišnje prakse. Od djece sam učila kako ću ih učiti. Surađivala sam s roditeljima i kolegama nastojeći pronaći što bolje putove prema razvoju govora. U tome su me potaknuli, nadahnuli i pomogli mi moji kolege i suradnici, posebno Gordana Sorić-Cvrtila, s kojom sam radila deset godina, i to tako da je ona frontalno radila sa skupinom djece, a ja individualno sa svakim od njih. Od nje sam uvijek dobivala poticaj, prijateljsku podršku, a za neke zamisli i povratnu informaciju. Prva koja me potaknula na to da skupim svoje iskustvo i iz dječjih bilježnica precrtam vježbe što sam ih s njima radila crtajući im, bila je Margita Stanjko-Rogelj, a Suzana Kolbezen prva me potaknula da to pokušam objaviti i zatražila sredstva za to. Na tome im od srca zahvaljujem.

Tijekom nastajanja rukopisa moj prijatelj Kruno Prajić pozorno je više puta čitao tekst i pomogao mi svojim primjedbama da ga jezično uobličim. Na kraju mi je pomogla i njegova kćerka Jelena na čemu im hvala. Zahvaljujem također Rozi Hrstić, Zdenki Jembrih i Miri Peklić koje su dale službeno pozitivno mišljenje o mom rukopisu, te kolegicama iz Suvaga Ines Jusić-Galić, Branki Jukić, Dunji Frankol i Dunji Zlatarić na podršci u radu i savjetima koji su pridonijeli poboljšanju rukopisa. Zahvaljujem Mariji Paškvalin i Zdenki Gavrilović, koje su podržale objavljivanje rukopisa i prezentiranje sadržaja ove knjige na brojnim skupovima te kolegi Josipu Martinku, koji je bio prvi ilustrator mojih zamisli, te ilustratoru Branimiru Dorotiću koji je strpljivo obavio svoj posao do kraja te duhovito i originalno ilustrirao slikovnice.

Zahvaljujem recenzentima Mihovilu Pansiniju, Mariji Paškvalin i Vinki Mustać na brižnim uputama i podršci u radu.

Velika hvala Zdenki Družić, Ani Bosnar i pokojnoj Maji Alfirević koje su strpljivo i točno prepisivale rukopis.

Posebno zahvaljujem lektorima Svjetlani Petris i Vladimiru Strojnom koji su mi s vrlo istančanim smislom za jezik lektorirali tekst, Joži Rebernaku, koji je nadahnuto ilustrirao priručnik, grafičko-likovnoj urednici Kseniji Petrinec na brizi i strpljenju, Željku Matutinoviću, koji je pridonio da se rukopis objavi, te svojoj urednici Slavenki Halačev bez čijeg napora ove knjige ne bi bilo, jer ju je stvarala zajedno sa mnom.

Posebno želim zahvaliti članovima svoje obitelji, svojim roditeljima i djeci koji su me odgojili i školovali, svom mužu Vlatku, svojim nećacima Igoru i Nives Mladinić i svojoj Ivanki koji su imali razumijevanja za moj rad i koji su mi pomogli koliko god su mogli. Zahvaljujem još dvjema osobama: mojoj dragoj pokojnoj majci Nini i mojoj dragoj dvadesetgodišnjoj Ivanki koja sa mnom, kao da mi je kćerka, živi već dvanaest godina. One su pridonijele da se što bolje saživim s problemima ljudi s oštećenjima sluha i da uvidim kako se s tim oštećenjem, ako volimo svoj rad i ako smo okruženi ljudima koji vole nas, može dobro živjeti.

Zahvaljujem prof. dr. Petru Guberini, autoru VTS-a, koji me primio u Suvag i omogućio mi da radim, učim i putujem.

Osjećam potrebu zahvaliti nekome koga nikako ne smijem izostaviti - slušno oštećenoj djeci koju sam osposobljavala stječući iskustva i spoznaje, djeci koja su me prihvaćala i sa mnom surađivala, koja nisu bila samo moji đaci i pacijenti, već i suradnici i učitelji te koja su mi stostruko uzvraćala ljubav i pažnju koju sam im pružala, koja su ispunila i osmislila moj život.

O autorici

Ivana Herljević, kći Petra i Magde Machiedo, rođena je 19. veljače 1930. u Splitu, gdje je 1949. maturirala u gimnaziji. Nakon diplome stečene na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (romanistika) nekoliko godina radi kao korespondentica i prevoditeljica za talijanski i francuski jezik. Od 1964. do mirovine radi kao individualna audiorehabilitatorica u Centru za rehabilitaciju slušanja i govora Suvag u Zagrebu. Nekoliko godina (uz rad) na Odsjeku za fonetiku Filozofskog fakulteta proučava sposobnost slušanja djece s oštećenim sluhom uspoređujući njihovo slušno oštećenje s intenzitetom i frekvencijskim poljima optimalnima za njihovo slušanje. Svoj rad na slušno-govornom osposobljavanju djece u Suvagu tijekom godina demonstrira studentima defektologije i fonetike, hospitantima iz zemlje i inozemstva koji se u Zagrebu usavršavaju za rad verbotonalnom metodom. Radi na izobrazbi takvih stručnjaka u Francuskoj, Italiji i Belgiji (Toulonu, Toulouseu, Avignonu, Genovi, Salsomggiore-termama, Bruggeu). U Belgiji (u Bruggeu) uvodi VT metodu u Institut Spermalie. Ondje 1967. ostaje tri mjeseca, a zatim i cijelu školsku godinu 1967/1968. Tu joj se pruža prilika da putuje po Belgiji, Njemačkoj, Francuskoj i Nizozemskoj da posjećuje druge škole i prisustvuje raznim savjetovanjima. Posljednjih deset godina radi u vrtiću Centra Suvag u Zagrebu s djecom predškolske dobi koja osim slušnog oštećenja imaju i druge dodatne razvojne smetnje. U radu s njima uvijek pronalazi neki svoj put.